

בכור עמל
סיפור חייהם של בתיה ועזיז לוי

מבבל לארץ ישראל

מוקדש באהבה להורינו היקרים - בתיא ועזיז

כתיבה והבאה לדפוס: סמדר ויצמן
smadar@my-story.co.il
<http://my-story.co.il>
טלפון: 04-9880488
טלפון נייד : 050-6596019

עריכה ועימוד: זבולון ויצמן
טלפון נייד: 050-5789189

עיצוב כריכה: איגור צ'אוסקי
טלפון נייד: 050-9218823
www.ic-design.co.il

נדפס בישראל, התש"ף - 2020

כל הזכויות שמורות לבתיא ולעזיז לוי ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת, בכתב, של בתיא ועזיז לוי.

תמונות הכלים על גבי הכריכה:

המעדר - על גבי הכריכה הקדמית, ניתן להורים ב-1956 עם המעבר לבית בחצור.
סאשי מכורדיסטן - על גבי הכריכה הקדמית, משמש לטוויית חוטי צמה.
הספל - על גבי הכריכה האחורית, נועד למדידת כמויות האורז.

בביר עמל

די צור רייזע עמל

בריה רעזיז לוי

מבבל לארץ ישראל

והיה כעץ שתול על פלגי מים, אשר פריו יתן בעתו
ועלהו לא יבול, וכל אשר יעשה יצליח

תהלים א' 3

תוכן

5	בתיה (בג'י)	1
15	חיי יום יום	2
26	שבתות וחגים	3
31	קול ששון וקול שמחה - נישואינו	4
39	עזיז	5
43	חיי יום יום	6
47	שבתות וחגים	7
52	נישואין	8
54	מתארגנים לעלייה	9
58	תקופת החיים הראשונה בארץ	10
66	לידה - מיכאל שלי	11
71	ממעברת ראש פינה לבית בחצור	12
77	עזיז - עבודה לאחר המעבר לחצור	13
88	אשת חיל	14
98	בית, חצר וגינה	15
105	שבת וחגים	16
108	הילדים שלנו	17
129	סע וטייל	18
131	ההורים שלנו עד יום מותם	19
133	דברי הילדים	20
170	בתיה ועזיז היקרים	

1

בתי (בג'י)

תולדות משפחת אבי

הערב ירד על גאיינג', אחד הכפרים בכורדיסטן, בקרבת העיר אַרביל. בני משפחת עמרם סיימו את עבודת האריגה לאותו היום. **הסבים שלי יעקב ובג'י עמרם** וילדיהם - עייפו מעמל יומם.

בחדר עמדה ערימת שטיחים בצבעים שונים, אחד בצבעי אדום ובורדו, אחר בצבעי טורקיז משולבים בשחור ובצבעי קרם, והיתר - בשלל צבעים. השטיחים ישמשו כיסוי לרצפות הבתים, חלקם לנוי וגם כשמיכות לכיסוי הישנים במיטותיהם, וכן לשימושים נוספים. את הסבא והסבתא האלה איני זוכרת. לא הכרתי אותם. יעקב ובג'י באו בברית הנישואים, קרוב לוודאי, באמצעות שידוך כמנהג היהודים באותה תקופה.

ילדיהם: ורדה, רחל, חנה **ועמרם - אבא שלי**.

המיילדת, אותה הזעיקו, בעקבות הצירים שסבתא נתקפה בהם, הגיעה באחד הימים (או הלילות) לבית המשפחה ועזרה לסבתי ללדת את אבי. השמחה הייתה רבה למראה התינוק החמוד, מה עוד שהיה זה בן זכר שנולד לאחר בנות, וזכה לבוא בברית אברהם אבינו ככלל ילדי ישראל. תאריכי ימי הולדת לא נרשמו באותה תקופה, כך שאיני יכולה לציין את תאריך הולדתו של אבא, וגם לא את תאריכי הלידה של האחרים.

יתכן שהיו ילדים נוספים לסבא ולסבתא שנפטרו בדמי ימיהם. בכפרים לא היו שירותי רפואה, ודאי לא רופא לרפואה, לכן רק החזקים שרדו. תמותת תינוקות וילדים הייתה רבה. למשל, מחלת דלקת ריאות עשתה שמות בחולים במחלה זו, ורק ברי מזל החלימו ממנה ונותרו בחיים. היו מקרים מצערים של תמותת נשים, שלידתן הסתבכה ומושיע אין. דודתי ורדה נפטרה בלידת אחרון ילדיה.

כאמור, פרנסת בני המשפחה הייתה על אריגה. הם לא היו בעלי אמצעים, אבל, חלילה, לא רעבו, ויכלו לפרנס בכבוד את עצמם ואת ילדיהם. כל המשפחה עבדה - הורים וילדים - במשך כל שעות היום ועד רדת ערב, כשחשכה השתררה.

תולדות משפחת אמי

סבתא רבקה נקראה בדחיפות אל אחד הכפרים הסמוכים. אישה כרעה ללדת ובאו להזעיקה כמיילדת. היא לא היססה אף לא לרגע, עלתה על החמור ויצאה לדרך בטרם יהיה מאוחר מדי. כך הייתה סבתא מגיעה ומיילדת את הנשים בכפרי האזור. תמותת התינוקות הייתה רבה באותם ימים. באין רופאים ותרופות, ואף "תרופות סבתא" לא תמיד הועילו, שלטו אמונות משונות, כאשר אחת מהן הייתה שאשת אשמדאי, לילית, הפוגעת בתינוקות, מחליפה צורות ויכולה להופיע גם כבעל חיים. אצל היהודים היה שגור וידוע המשפט: "ה' נתן, ה' לקח, יהי שם ה' מבורך". זו הייתה הנחמה, וכך קיבלו בהשלמה את המוות.

סבתא הייתה בעלת מקצוע מיומנת, ושמה יצא למרחוק כמיילדת שכדאי לפנות אליה בשעת הצורך. היא יילדה כמובן גם את **אמי, חתון**, כשילדה אותי ואת האחרים. אותה אני זוכרת - אישה גבוהה בעלת מראה מרשים, עיניים טובות ואוהבות. גם **סבי, פנחס**, זכור לי כאדם מבוגר, גבוה ונאה עד מאוד, בעל שיער שיבה מלא, העוטר את ראשו.

הם היו גם סבא וסבתא של עזיז, בעלי, שאמו היא אחות אמי ואנחנו בני דודות.

כאשר התוודע סבא פנחס אל רבקה לבית בוקי מהעיר ארביל, מצאה זו חן בעיניו והחל מחזר אחריה.

פנחס היה מגיע בלבוש מוקפד - חליפה מאריג עם רקמה צבעונית, חגור במתניו בחגורת בד רחבה שפגיון תחוב בה, לראשו חבש כובע ומעליו כפייה. כך, נאה למראה, יכול היה להיפגש עם בחירת לבו.

הוריה של רבקה נפטרו, ועל פנחס היה לבקש את ידה מידי אחד מאחיה, אסלן. אחיה של רבקה היו סוחרים תכשיטים שעסקו גם במלאכת הצורפות. מלאכתם צלחה מאוד, והם היו בעלי אמצעים.

דמות מיוחדת הייתה סבתא רבקה. כאמור, נודעה כמיילדת ושמה הלך לפנייה. החופש והמרחב בכפר היטיבו עמה. שלא כמו בארבל, שם היה עליה לכסות את פניה ולשבת רוב הימים בבית. בכפר נהנתה מחירות רבה, גם לבשה בגדים קלילים יותר. ויותר מכול, היא התפרסמה כאישה חכמה, ידענית ודעתנית.

סבתא לא נרתעה מלרכוב על סוסים וחמורים, הרי היה עליה להגיע ללא דיחוי ולסייע לנשים בלידתן. אפשר לומר שהקדימה את זמנה, ככל שיכלה לא הסכימה שיגבילו אותה. הייתה כעין פמיניסטית, חלוצה בהרחבת זכותה כאישה, בזמנים ההם.

מושל המקום המוסלמי, שכונה אגא (בתרגום מערבית אפשר גם: ארא), דרש מסבתא ליילד את בנות האצולה במשפחתו, פרט לבנות הקהילה היהודית, ולא להוסיף עליהן את המוסלמיות האחרות. באחד הימים התבקשה להגיע בדחיפות לאישה מוסלמית שהתקשתה בלידתה, שלא מבנות משפחת המושל. סבתא רבקה התלבטה והיססה. הונחה לפניה דילמה קשה - האם תיענה למצפונה לסייע לכל יולדת, או תסרב מחשש שמא ייוודע הדבר לשליט, ומי יודע מה תהא תגובתו...

אמא הרתה, וכנהוג שמרה זאת בסוד. לא פרסמו את דבר ההריון אלא עד שאי אפשר היה להסתירו עוד. היא המשיכה לעבוד כדרך שגרה, ללא הנחות. סבתא עמדה לצדה וסייעה בעת שיילדה אותי.

מלבד היותה מיילדת, סבתא עזרה לסבא במלאכת האריגה. היו לה "ידיים טובות" והייתה תופרת גם בגדים, בעיקר לגברים. מלאכה נוספת שהצטיינה בה, הכנת סבון משומן בהמות כשרות, וגם מרפאה באמצעות "תרופות סבתא".

באחד הימים הגיעה לביתה אישה, נושאת תינוק מייבב בזרועותיה,

שנראה כסובל מאוד ובקושי פקח את עיניו. האם חסרת האונים, תחינה בעיניה, ביקשה בקול בוכים מסבתא שתסייע לה. סבתי הרגיעה אותה, ליטפה וחייכה אל התינוק, וציידה את האם במשחה שרקחה במו ידיה. האם המאושרת לא ידעה את נפשה מרוב שמחה, הוציאה מעות כדי לשלם לסבתא, שדחתה את ידה.

"אין צורך, העיקר שהתינוק יבריא ולא יסבול". סבתא רבקה לא הייתה מוכנה לקבל תשלום עבור שירותיה אלה. למחרת מצאה על סף דלתה שק קטן של פירות מיובשים. האישה, שגרה בקרבת מקום, גמלה לה בדרכה. שמה של סבתא הלך לפניו כמרפאת דלקות עיניים ואוזניים באמצעות משחות. היא לא ביקשה תשלום, אך כל אחד מ"פציינטים" הביא לה דבר מה - בעיקר מצרכים שונים - תבשילים ועוד. כל אדם לפי יכולתו ומידת נדיבותו. הידע הרפואי של סבתא היה יקר מפז באותם ימים, משום היותו העזרה הרפואית היחידה.

יום אחר הגיעו אליה אם ובנה, שנפל ואחת מעצמות זרועו נסדקה או נשברה. הילד זעק מכאבים. סבתי חבשה את היד באגד צמר, מלפפת סביב הזרוע כאשר קנים מוצמדים אליה. כך קיבעה את היד, בדיוק כפי שמבצעים היום במרפאות, אך באמצעים אחרים. הילד נרגע כי קלו כאביו, ושוב דחתה סבתא את ידה המושטת לתשלום של האישה.

במועד אחר פנו אל סבתא לרפא פצעיו של אחד הילדים. לאחר שהעיפה מבט ואבחנה את סוג הפצעים, ידעה מה להציע לריפוי. מיד מרחה על העור משחה אותה רקחה מעשבי מרפא, אבל גם החליטה לצרוב את הפצעים עם גיצי אש, אותם הפיקה בחיכוך בין אבן צור ומתכת פלדה, כשם שנהגו להדליק אש.

ילדיהם של רבקה ופנחס: אברהם, חתון (חנה, אמא שלי), אסתר (אמו של עזיז) ושרה.

פנחס סבי חלה במחלת השעלת. הוא השתעל ללא הרף ונראה חלש ביותר. איש לא ידע כיצד מתמודדים ומרפאים את המחלה, גם לא סבתא רבקה. דינו של פנחס נגזר, הוא נפל למשכב ממנו לא קם עוד. בני המשפחה קיימו את מנהגי האבל, הצער היה גדול והכאב אמיתי. מיד העבירו את

השמועה על מות סבי בין הכפרים בסביבה, שם חיו קרובי משפחה נוספים שהזדרזו והגיעו, ומסע הלוויה יצא אל אַרְבִּיל, בה קברו את המת בבית העלמין היהודי. בדרך ניתן היה לראות את האבלים ההולכים ולשמוע את קולות הבכי והנהי. כשהגיעו לבית הקברות נשמעו הספדים, ולאחר הקבורה חזרו האבלים על עקבותיהם, אל הכפר.

במשך ימי השבעה והשלושים, הגיעו תלמידי חכמים והשמיעו באוזניהם דרשות, והסבירו את הלכות האבל. האבלים, ואלה שהגיעו לנחם, הקשיבו לדברי התלמידים והשתדלו למצוא בהם נחמה.

רבקה, האבלה, הצטנפה תוך כדי ישיבה על השטיח, קשה היה לה לדמיין כיצד ייראו חייה ללא בעלה האהוב. שכנים ובני משפחה נכנסו מדי יום ובידיהם תבשילים, אותם הביאו לאבלים, שלפי הנוהג לא הותר להם לבשל ולאכול את מעשי ידיהם במשך כל ימי השבעה.

רבקה ספדה לפנחס בימי האבל, רב היה צערה על האובדן, כי לא זקן היה ויכול היה ליהנות עוד מחיים טובים וארוכים, להגיע לארץ ישראל ולמות בה, דבר שכה נכסף אליו.

רבקה הרבתה לספר על תכונותיו הטובות, ומעט נחמה הייתה לה שפנחס זכה לראות את ילדיו נשואים. כשקמה מימי אבלה, השתדלה לחזור לשגרה - שגרת חיים שנמשכה למראית עין, אך כאבה של רבקה - בלבה פנימה - על מות בעלה האהוב, לא שכך.

כשם שהייתה קודם לכן, כך המשיכה להיות - דמות מרכזית ודומיננטית בקרב בני משפחתה, ילדיה ונכדיה שנולדו בהמשך.

למרבה הצער, במות בעלה, לא ייתם השכול בביתה ועוד יהיה מנת חלקה בעתיד. יחד עם האושר והשמחה על הולדת הנכדים והבילוי בחברתם, לא הסתיימה סאת ייסוריה של רבקה. בנה אברהם גם הוא הלך לעולמו, ובתה שרה - אף היא.

באחד הימים, בו ביום, נישאו ארבעה מנכדיה של סבתא רבקה, ביניהם עיזו ואני, ומשה, אחי, עם פרחא אחותו של עיזו. ללא ספק הייתה זו לה לשמחה גדולה. לעתים נדירות סבא או סבתא זוכים לכך. אבל שמחתה הייתה מהולה בעצב, על יקיריה שלא זכו להשתתף בשמחה.

חשקה נפשו של אחד מבני המשפחה, שהתאלמן, להינשא לאחת מנכדותיה של סבתא. הנכדה, מלכוכה (מלכה), בתם של רחל ואברהם, הייתה עדיין נערה צעירה.

למרות מעמדה המכובד ודמותה הדומיננטית, ולמרות שניסתה בכל כוחה, לא היה לאל ידה של סבתי לסכל את הנישואין הללו. לא זו בלבד אלא שלנערה לא היה כל מעמד, ואיש לא התחשב ברצונה. הנשים חייבות היו להיות צייתניות, שתקניות וכנועות, לכבד את בעליהן, לעבוד בחריצות, ולהביא לעולם ילדים רבים - בעיקר בנים.

האלמן לא ויתר. מכיוון שאביה של מלכוכה נפטר, הוא פנה לשליט המקום (הלא יהודי), שנחשב כאחראי לנערה, והלה נתן את הסכמתו. היה על סבתא רבקה להיכנע ולראות בלב דואב את נכדתה נישאת לאברהם האלמן.

סמוך לעלייתנו ארצה, עברה סבתא להתגורר באֶרְבִּיל, שם חייתה חיי עוני קשים. באותה תקופה של מלחמת העצמאות בארץ ישראל, החלו השלטונות להתנכל ליהודים. סבתי לא שרדה את התקופה ולא זכתה לעלות לארץ יחד עם כולם. היא הלכה לעולמה ונקברה בבית הקברות, בו קבורים בעלה פנחס, בנה אברהם ובתה שרה.

הוריי

לפני נישואיו של אבא עמרם לחתון אמי, הוא היה מגיע לעתים לביתם של סבתא רבקה וסבא פנחס, והחל לגלות עניין בבחורה צעירה, לבושה שמלה ועל מתניה חגורה רקומה, לראשה כובע רקום ועליו מטפחת (צ'אפִּייה), וצמות שמוטות על כתפיה. לא פעם הייתה גם מגישה לאבא חמת ממולאת ביוגורט שנקרא דוא. חתון מצאה חן בעיני אבא והוא החליט לבקש את ידה.

מנהגי המקום קבעו שהורי החתן או מבוגרים אחרים, אמורים היו לבקש מאבי הכלה את הסכמתו לנישואין. במקרה של עמרם, לא היו עמו מבוגרים (הוא חי עם אחיותיו ורדה ורחל). על כן היה צורך לפנות לשליט המקום הערבי, ולבקש ממנו שיאות לפנייתו של עמרם להציג את בקשתו להינשא לחתון. השליט נענה ושלח משלחת לפנחס ורבקה, ובתוכה

אנשים מכובדים, וגם הרב היה איתם.

המשלחת זכתה לקבלת פנים מכובדת ולבבית. ראשית הוגש כיבוד ושתייה, ובהמשך שוחחו על דא ועל הא ועל ענייני דיומא.

לאחר מכן שטח הרב את בקשתו של אבא, "וגילה" את מטרת בואה של המשלחת (דבר שהיה ידוע מראש). פנחס הפתיע את האורחים בתשובתו: "אתן לך, עמרם, את חתון לאישה, אך אתה תיתן לי את רחל (רחאנה), אחותך לאישה, לבני אברהם".

ההסכמה ההדדית לזיווג נעשתה והרב ברך: "ברוך אתה ה' שזיכנו בזיווג זיווגים...".

עמרם, אבי, המאושר, הודה לפנחס ולרבקה, נשק את ידיהם ואף הוא זכה לחיבוק ולברכה מהם.

אמנם נתן הסכמתו בטרם שאל את פיה של רחל, אבל מכיוון שהוא החליט, קיבלה רחל בהכנעה את הבשורה שהיא מאורסת לאברהם. יתכן שקיבלה את הידיעה שבישר לה אחיה, במורת רוח, כי לא שאל לדעתה. הרי עוד בספר בראשית מסופר שכאשר ביקש אליעזר, עבדו של אברהם, את ידה של רבקה מידי לבן אחיה, כדי שייקח אותה ליצחק בנו, ענה לו האת, "נקרא לנערה ונשאל את פיה". גם אם עברו בה הרהורים כאלה, הם נגוזו מיד. כך נהוג היה והיא לא הייתה יוצאת דופן. תחושותיה ומחשבותיה נותרו כמוסות בלבה.

משלחת הגיעה גם ממשפחת פנחס, כולל הוא עצמו, לבית עמרם, לבקש את ידה של רחל. איש לא העלה על דעתו שלא לקיים את המנהג הזה. פנחס הגיע לבית עמרם לבוש טלית, מעליה חולצה לבנה בעלת צווארון רקום, מעליה חולצה נוספת מצמר (צ'וגאר). את מכנסי השרוואל שלו הידק בשרוך ומעל חגר חגורה צבעונית ופגיון נעוץ בה, לראשו חבש כובע רקום ועליו כפייה. סביב הפגיון הוסיף את המחרוזת (תזביח). וכך לבוש, כדת וכדין, יצא לדרך.

כאשר יצאה חתון מביתה, ללכת אל בית חתנה, חיבק אותה אביה, נשק לה וחגר לה חגורה, המסמלת שעדיין היא בת המשפחה ומאוחדת איתה, למרות המעבר לכפר אחר, לבית משפחת בעלה. "זכרי זה ביתך, בית אביך, העוגן וחוט השדרה שלך. לכי לשלום ולאושר".

כלה אמורה להיות מאושרת ביום חתונתה, אך יחד עם זאת רגשותיה של חתון היו מעורבים, השמחה נמהלה בעצב ובחשש. היא קיוותה שיהיה לה טוב בביתם של חמיה וחמותה, ושתראה אושר עם בעלה. אבל איש לא יכול היה להבטיח לה שכך יהיה. ידעה שהולכת היא למקום לא ידוע, ויהיה עליה להסתגל למשפחה אחרת ולציית לא רק לבעלה, אלא גם לחמותה, כשהיא לבדה ללא משפחתה האוהבת, מנותקת מחייה הקודמים. כך נפרדה מהמשפחה בלב כבד. לבד תהיה בחתונתה, ללא הקרובים והאהובים, כולל הוריה, שלא יתלוו אליה לכלולותיה. רק בעוד חצי שנה תוכל לשוב ולפגוש אותם.

לאחר הפרידה, הכלה, חתון אמי, לבושה שמלה פרחונית רחבה, חגורת בד קשורה למותניה, על ראשה צעיף ותכשיטים, רכובה על סוס, התקבלה בבית החתן בשירה ובריקודים. הוא עצמו לא יצא לקראתה, אלא רק לחופה.

החתן מסופר ומגולת, לאחר שהתרחץ בנהר, הובל חזרה הביתה לבוש בבגדי נישואי - שרוואל, חולצה לבנה וחגורת בד רחבה סביב למותניו. הרב השיא את הזוג, חתון ועמרם, בביתו של עמרם. טקס החופה נערך ליד מזוזה הבית. לאחר מכן התכבדו האורחים באוכל שהוכן ויצאו בריקודים האופייניים לבני המקום, בעיקר בדבקה סוערת, תוך השמעת מוסיקה קצבית של תוף הנקרא דהול, והחליל (כעין חצוצרה) - זורנה. לעמרם וחתון נולדו הבנים - דוד, אליהו ומשה, בסיוע סבתא רבקה שיילדה את כלתה. התינוקות הרכים הונחו בעריסה שהוכנה זה מכבר ונקראה לָאֵנֶק. אמא לא יצאה מתחום הבית והחצר לאחר הלידה, כמנהג אותם הימים, אלא רק לאחר ארבעים יום ואף זאת רק לאחר שהיטהרה בנהר.

למרבה הצער, שני בנים נפטרו בילדותם. כפי שכבר נאמר, באין רופאים בכפרים וללא רפואה מתקדמת, נידונו תינוקות וילדים רבים למוות, ואין מושיע. חסרי אונים התנחמו ההורים בילדים שנותרו: **משה, בגי (בתיה), חביבה, יעקב, ורדה, שמחה ז"ל וחיים.**

באחד הימים נעלמה חביבה. קמה מהומה בבית, החשש והחרדה היו

רבים. התברר שהנערה נחטפה על ידי אחד התושבים הערבים. אבא מיהר למשטרה, ומלווה בשוטרים הגיע לארביל הסמוכה, שם מצא את בתו, ולמרבה המזל הצליח לשחרר אותה תמורת פדיון - תשלום בכסף. קודם שחרורה, הילדה נשאלה אם ברצונה להישאר אצל המוסלמי או לשוב לביתה.

למראה האב ששב עם חביבה הייתה שמחה גדולה בבית. כולם נשמו לרווחה ואמא חיבקה את הילדה שעה ארוכה, כאילו חששה ששוב מישהו ינסה לחטוף אותה.

היו נערות חטופות שלא הצליחו לשחררן. רווח היה מנהג חטיפת נערות יהודיות על ידי ערבים. במשפחתו של עזיז היה מקרה מצער של חטיפה שסופו היה מר. הנערה, בתו של משה, הדוד של עזיז, לא חזרה. היא נישאה בעל כורחה לערבי, ילדה לו ילדים ואבדה למשפחתה לנצח. לימים, לפני כ-10 שנים, ביקרו ורדה, אחותי, ונורי, הבן של דוד יונה, בכורדיסטן, ופגשו את בני משפחתה המוסלמים של החטופה, חתון שמה, השומרים בלבם את זכר אָמם היהודיה.

חביבה וורדה, שתי האחיות, נשאו לשני אחים, בני דודים.

הערבים לא חטפו בנות נשואות, אשת איש הייתה אסורה עליהם. זאת הייתה אחת הסיבות לנישואי בנות בגיל צעיר.

היהודים חיו בקהילות סגורות והנשים הקפידו שלא להסתובב מחוץ לבית. וגם אם יצאו, היה זה בליווי בן משפחה בוגר, וכמוהן גם הילדים. היה חשש מתושבי המקום המוסלמים. למרות שמדיניות השלטונות לא עודדה פגיעה ביהודים, הם נחשבו טמאים ומוקצים ומעמדם היה נחות. למשל, נאסר על המוסלמים ללחוץ את ידם. הם נחשבו לבני חסותו של ראש הכפר (אגא), והוא - בין יתר תפקידיו - שפט בין המוסלמים ליהודים. למרות החשש בחיי היום יום, היו יחסי שכנות טובים ונקודות מפגש בין היהודים לשכניהם. נרקמו יחסים שהיו בהם גילויי חיבה ואפילו עזרה במקרים אלו ואחרים. למשל, נשות הקהילה, שירדו לימי הכביסה בנהר, היו פוגשות את האחרות ונהנות לכבס יחדיו, תוך שהן מפטפטות בעליזות ומחליפות מידע.

בזמן מלחמת העצמאות בארץ, כאשר כוחות עיראקים השתתפו במלחמה נגד המדינה הצעירה, הורגשה עוינות ושנאה כנגד היהודים. על כן, גברו ציפיותיהם ותקוותיהם לעלות לארצם, למולדתם.

לידתי – בגי' (בתיה)

הגעתי לאוויר העולם בעזרתה של סבתא, כזכור. לאחר שלושה בנים, ששניים מהם נפטרו, הייתי הבת הראשונה ואני משערת שהוריי שמחו למרות שהולדת בנים הייתה סיבה לשמחה גדולה יותר. כעת היו להם ילדים משני המינים. הוריי התפרנסו מעבודת האריגה.

2

חיי יום יום

אל הבית נכנס אחד מהלקוחות הלא יהודיים, ערבי שגר בשכנות לנו. בידו החזיק סליל חוטי צמר אנגורה. "אני מבקש, מר עמרם, שתארוג לי שטיח יפה וחזק שיחזיק מעמד שנים רבות. אני זקוק לו כדי שיהיה לי מצע לרגליי בשעת התפילה. אני זקוק לו בהקדם. האם תוכל לסיים את העבודה במהירות?"

אבא, לבוש גלימה וכעין תרבוש לראשו, קיבל אותו בברכת שלום לבבית, הבטיח לו שיארוג לו שטיח שימצא חן בעיניו ויהיה מרוצה ממנו, ויעשה זאת בזריזות ככל שיוכל.

היה על אבא לצאת אל הנהר, לשטוף את החוטים ולאחר מכן לטבול אותם בצבע, וכשאלה יהיו מוכנים יהיה עליו להתיישב על השרפרף, לאחוז בידו את המוט וללפף את החוטים בחלקו העליון. אז יתחיל למשוך את החוטים בידי, לכרוך אותם סביב זרועו, ידווש במוטות הנול ויגלגל את החוטים שתי וערב. מכיוון שהלקוח ביקש שיזדרז בעבודתו, דחה אבא עבודות אחרות, שאת חלקן השלמנו אנו, הילדים ואמא, כמו אריגת שמיכה, בדים ועוד. מרוכז בעבודתו על אותו שטיח שהוזמן, ישב אבא שעות רבות באותו יום, רכון על מלאכתו, וכבר בערב אפשר היה להבחין ביצירה הנארגת ונשלמת.

את החוטים סיפקו הלקוחות ואילו צביעתם נעשתה בבית האורג. כמדי יום, גם הבוקר אבא השכים קום, ועוד בטרם התחיל את עבודת

האריגה, עטף עצמו בטלית והתפלל את תפילת שמע של שחרית. ככל יהודי גם בכפרנו הקפידו על המצוות ככל שיכלו וידעו.

לאחר מכן החלו ההכנות לארוחת הבוקר ובוצעו עבודות בית אחרות, ביניהן שאיבת מים ואפיית לחם שנקרא נאן או בארמית "לחמא דקיקה". אבא ברח את ברכת המזון וכולנו הצטרפנו לארוחה שכללה יוגורט כבשים, כופתאות דנקוק - כופתאות שנעשו מיוגורט, שהוסיפו להן בורגול, והיו מניחים אותן לייבוש בשמש בתוך סלים. את הכופתאות שאמא הגישה טבלנו במים, ולעתים הוספנו להן מיני ירקות. את התה שאמא מזגה לכל אחד מאיתנו, שתינו בהנאה לאחר הארוחה.

אבא זה אך סיים את הארוחה, וכבר החל בעבודת האריגה. אמא ואנו הבנות, חלבנו את הכבשים והכנו כמה מוצרי חלב כמו יוגורט וחמאה. לאחר שהופרדה החמאה מהחלב, הניחה אמא בשק בד את הנותר, כדי שהמים ידלפו ויוותר רק יוגורט חמוץ. הניחה את היוגורט ליבוש בשמש ולאחר מכן העבירה אותו לאכסון בשקים עשויי עור עיזים, ואז תחדש את מלאי כופתאות הדנקוק. ברוב הבקרים לאחר ארוחת הבוקר הייתי יוצאת עם הצאן אל המרעה.

בקרבת פינת הבישול, על אחד הקירות, היו תלויים בצלים יבשים. כדי שהבצל לא ירקיב אלא יישמר, היו מורחים טין ותבן על הקיר ושותלים את הבצלים הפוך, כך שהשורש יבלוט כלפי חוץ. במקום אחר בבית, על גבי מדפים, עמדו שקים עשויי עור עיזים (נאדות), ובכל אחד מהם מוצר אחר - חיטה, גריסים, בורגול, עדשים, חומוס, במיה ועוד. כך השתמרו מצרכי המזון הללו.

ביום אביבי נאה, אמא קראה לי להצטרף אליה, בדרכה לשדה הירוק ורחב הידיים. השמש שלחה את קרניה החמימות, שאפנו אל קרבנו את האוויר הצח, ובתוך חגיגת האביב בטבע, כאשר חרקים מעופפים וחגים סביבנו, שיבולי החיטה נעות ברוח הקלילה והנעימה, פכפוך של מים נשמע מסביב ושירת ציפורים, פסענו, תרות בעינינו אחר נבטי החלמית (חוביזה خَبِيْزَة, ו"טולקה" בשפה הכורדית), שהיו טעימים לאחר בישולם או טיגונם. לאחר שהבחנו בהם, התכופנו, כרענו על ברכינו ובעזרת סכין, בו הצטיידנו מראש, ניתקנו את העלים. כאמור, היה זה בתקופת ראשית

האביב ועדיין ניתן למצוא חלמיות, הנעלמות בסוף העונה. ליקטנו גם עלי "קארדי", אותם בישלנו עם אורז, וכן גם "קנגר", צמח קוצני אותו עקרנו מתוך האדמה ובישלנו את ליבתו הלבנה, שאותה ניתן היה לאכול גם ללא בישול. מצאנו גם פטריות ושבתנו עם שללנו הביתה - כמה שפר מזלנו שחיינו בכפר ולא בארבל, העיר הצפופה והסגורה, ללא מרחבים וללא תחושה של חופש.

כששבנו, התיישבנו ליד אבא לסייע לו במלאכת האריגה. אבא עדיין עסק בהכנת השטיח, אותו הזמין הלקוח, ואנחנו סיימנו לארוג ג'ג'ים - שמיכה צבעונית.

ארוחת הצהריים התקרבה, והכבש שנשחט בבוקר כבר התבשל בתנור הבישול, שהוזן בעצים שהיו ברשותנו ובגללי כבשים. מהדיר הצמוד לבית, נשמעה פעיית הכבשים. היה לנו עדר קטן. אמא הודיעה בשפה הארמית שהלחמא (הלחם) והבשרא (בשר) כבר מוכנים. הארמית (הוא לאל) הייתה שפת הדיבור בבית, אך כמובן שידענו גם כורדית, ערבית ואפילו טורקית.

האש האירה באור אדום את התנור, הגחלים לחשו. בתקופת החורף שימש גם כתנור חימום. הלחם כבר נאפה בסאג' (כעין טבון). את גרגרי החיטה שנקנו, היינו ממיינים, ואבא הביאם לטחינה אצל הטוחן הערבי. היה משלם לטוחן ונושא הביתה את השק עם הקמח, ממנו נעשה הבצק, אותו היו לשים ומכניסים לתנור. בכל יום נאפה לחם טרי. האוכל התבשל בסירי נחושת.

מלבד טחינה בטחנת הקמח, היו טוחנים חיטה גם בבית. על הרצפה, אמא פרשה כעין מחצלת עשויה מעור עיזים, עליה הניחה את הריחיים העשויים מאבן בזלת והחלה לסובב את אבני הריחיים. פעולה זו הייתה טוחנת את גרגרי החיטה שנפלו טוחנים על המחצלת. הגרגירים הטוחנים, גריסים, שימשו להכנת כופתאות לתבשילים שונים, בניהם תבשיל "תרש" - מרק ובתוכו כופתאות ממולאות בבשר, המתבשלות ביחד עם במיה ועגבניות, ותבשיל "קאליוקה" - מרק שצבעו צהוב, ובו כופתאות ממולאות בשר, המתבשל עם עוף. תבשיל "סאוואר" - גרגרי חיטה גרוסים ב"דאסטאר", מבושלים ומוגשים בדומה לאורז.

מיכאל: הדאסטאר המקורי, שהובא מכורדיסטן, נגנב מבית האח משה, בזמן שפועלים ערבים עבדו ליד ביתו. דאסטאר חדש נחרט על ידי מכונה, אך היה כבד מכפי יכולתה של אמא לסובב אותו, ולכן הסתייעה בנכדיה. לבסוף, עמית בנה מנוע חשמלי ואמא יכלה להפעילו בעצמה.

בתיה: כלי נוסף בו השתמשנו נקרא "ג'וני", אבן שטוחה גדולה, במרכזה שקע סגלגל בעומק של כ 20 ס"מ, אליו היו שופכים את גרגירי החיטה וכותשים אותם באמצעות אבן מוארכת בעלת קצה מעוגל. מגרגירי החיטה הכתושים, שנשארו שלמים, הכנו תבשיל חמין לשבת. כך עשתה אמי גם עם הגריסים והבורגול.

הייתה זו עבודה ממושכת של כתישה, ולמרות שהייתה מיומנת וזריזה, חשה עד כמה כפות ידיה וזרועותיה התייגעו והניחה להן לנוח מדי פעם. הבאנו אבן ריחיים משם לארץ. ולמרות הטרחה והמאמץ הרב, אני עד היום מעדיפה, לעתים, לטחון בכלי הזה. המלאכה נעשתה קלה יותר לאחר שנכדנו, עמית, הרכיב מנוע, והמכשיר הפך להיות כלי מודרני. באבן הבסיס של הריחיים יש חור בו תקוע יתד עץ. "אבן הרכב" (העליונה) במרכזה חור, כך שאפשר היה להרכיבה על יתד העץ ולהצמידה לאבן הבסיס.

על הרצפה התיישבנו לאכול את התבשילים שאמא הגישה בצלחות נחושת וגם מחמר, וכמוהם עשויים היו גם ספלי השתייה. הכפות עשויות היו מעץ.

ללחם ולבשר הכבש נוספו גם ירקות כגון - עגבניות, דלעת, גזר, כרוב ושעועית. אלה לא חסרו אצלנו, משום שגדלו על הקרקע הפורייה של אזורנו, רוויית המים. החקלאות הייתה עיקר פרנסת המקומיים, שגידלו דגנים, קטניות ירקות ועצי פרי.

אמא הכינה תבשילים מקטניות - עדשים, אפונה, שעועית, חומוס, ומאורז וגידולי שדה אחרים. בבית אוחסנו שקים גדולים ובהם כל אותם מצרכים. גם פירות לא חסרו. אלה היו גדולים ועסיסיים. האבטיחים היו גדולים מאוד וכמוהם המלונים, האפרסקים, התפוחים ופירות נוספים שלא חסרו באזורנו.

לקינוח, שתינו תה, שהיה המשקה המקובל. לא שתינו שתיה חריפה,

שהייתה אסורה על המוסלמים. נמנענו מכך כדי לכבדם. אכלנו חלק מבשר הכבש וחלקו אמא ייבשה, תוך כדי המלחתו בכמות גדולה מאוד של מלח, שאותו זרתה מעל נתחיו ותלתה אותם למשמרת לארוחות הבאות. כך נשמר הבשר לאורך זמן וטעמו היה נפלא. מקררים חשמליים כלל לא היו באותם ימים.

אנחנו, הבנות, עזרנו לאמא בבישולים ובניקיון הבית, וכאמור גם במלאכת האריגה, אותה למדנו עוד בילדותנו. לא היה אחד מאיתנו שלא ידע אותה. הכפר שלנו היה ממוקם באזור מישורי, עשיר במים. בחצרו של כל בית הייתה לפעמים יותר מבאר אחת.

הבתים היו עשויי חמר, ובכל בית היו מספר חדרים. בחצרו של אבי, עמרם, היה בית חמר גדול בצורת האות חית, ובו חדר גדול, שחלקו שימש כמקום עבודה, בו עמד הנול לאריגה, ובחלקו השני פינה לבישול. באגף אחר היה חדר השינה. לבית היו צמודים מחסנים, כאשר באחד מהם אחסנו את המזון לבהמות, ובאחר את גללי הבהמות שהיוו חומר בערה להסקת התנור ולחימום.

בחצר, התחומה בחומה גבוהה, הייתה פינה לכביסה. עוד הייתה שם שוקת להשקות בה את בעלי החיים, אבוסים להאכלתם ובאר. מסביב לכל בית הייתה חצר. על כן, הבתים לא היו סמוכים זה לזה ולא הורגשה צפיפות.

היינו שתי משפחות של יהודים בכפר שתושביו היו ערבים - משפחת יעקב עמרם ומשפחת דוד רחמים. המשפחות, על כל ענפיהן, הכילו מספר לא מבוטל של אנשים, שכולם שם משפחתם היה עמרם או רחמים. הבידוד שלנו גרם לכך שלא יכולנו לקיים חיי קהילה על כל המשתמע מכך, אבל לא ויתרנו על קיום המצוות, שרובן הגדול קויים בקפידה רבה, למרות שאפילו בית כנסת לא היה במקום.

במשך היום, ברגעי הפנאי שהיו לנו, הילדים, בעת ההפוגות מהגשם, כשהשמש הציצה וחיממה מעט, יצאנו למשחקים שלנו עם ילדי המשפחה וגם עם ילדי השכנים הלא יהודים.

בימי החורף, כשהגיע הערב וגברו הגשמים והקור, הצטופפנו ליד התנור ואכלנו את ארוחת הערב - חמאה, גבינה, שמנת ולבנה, שאמא הכינה

מחלב הכבשים, בתוספת הירקות והלחם שנותר מהבוקר. למחרת היום אמא תאפה לחם חדש וטרי - לחמא או נאן (בכורדית) על הכלי שנקרא "סל" (Sel בכורדית, בארמית נקרא Doka).

מיכאל: זכור לי החמין שאמא הכינה על גבי הפתיליה במחסן שהיה טעים מאוד מאוד.

אמא המשיכה לאפות לחם בשנים הראשונות בחצור, כשגרנו בדירה הקטנה (שמונה נפשות בשני חדרים).

המחסן והחצר שימשו לעבודת הטחינה, האפייה והבישול.

בתיה: לעת ערב הודלקה עששית הנפט שהפיצה אור קלוש. אבא עדיין עבד לאורה והיה עליו לאמץ את ראייתו. הוא קיווה שבאחד הימים יוכל להחליף את העששית הישנה באחת חדשה, בעלת אהיל זכוכית, שכידוע מפיצה אור עז, וכך יוכל להפיק תועלת רבה יותר בעבודתו ללא אימוץ העיניים. מדי פעם נוקתה העששית מהפיח שדבק בדפנותיה.

בעת אכילת ארוחת הערב ולאחריה, היינו מבלים את זמננו בשיחה, ואבא היה מספר סיפורים מופלאים, ואגדות שעברו מדור לדור כתורה שבעל פה. איני זוכרת כבר מה סיפר, אך למרות ששמענו את הסיפורים בעבר, לא שבענו מלשמוע אותם שוב. היינו מטים אוזן ומצפים לשמוע אף שכבר היו ידועים לנו. תוך כדי כך שוב הגישה אמא תה. דברי מאפה לא אכלנו, כי לא היו תנורי אפייה.

השעה כבר הייתה מאוחרת ואבא לא המשיך בעבודתו. עייף היה מעמל היום שגזל ממנו כוחות רבים. הוא החליף את בגדיו, קרא "שמע ישראל" ועלה על יצועו לשנת הלילה. אמא הצטרפה אליו, וגם אנחנו הילדים כבר שקענו בשינה.

למחרת, התכוון אחי משה ללכת אל הרב, בכפר הסמוך לכפרנו, ללמוד תורה מפיו. הוא הלך לבדו, ולאחר הלימודים חזר הביתה באותו יום. הוא היה מלומד ובקי בתורה וגם בקוראן. ידע להתעמת עם חכמי המוסלמים ולצטט משני המקורות ולהעמיד אותם על טעויותיהם.

לא עלה בדעתו של איש לשלוח בנות ללמוד, תפקידן כעקרות בית ומולידות ילדים לא חייב לימודים. את המטלות הללו אפשר לעשות גם בלי ידיעת קורא וכתוב וחשבון. אילו היה בית ספר במקום, אולי היינו גם

אנו זוכות ללמוד.

לא היו לימודי יהדות אצלנו – לא היה בית ספר יהודי וגם לא רב. הורינו סרבו לשלוח את הבנים לבית הספר המקומי, שם למדו בין היתר גם את הקוראן. "לא יתכן שילדים יהודים ילמדו את הדת המוסלמית, שמא יכנסו רעיונות זרים לראשם". אבל היו כאלה שבכל זאת שלחו את ילדיהם ללמוד אצל המוסלמים, כדי שהילדים לא יוותרו אנאלפבטים גמורים. הם קיבלו אישור לכך מהרב באַרביל. בבית הספר הסכימו לשחרר את הילדים מהתפילה המוסלמית. בשבתות וחגים לא הלכו ללמוד.

בכלל, נזהרו ונשמרו מלקבל עזרה וליצור קשר עם אחד מהמוסלמים. המקרה הבא יוצא דופן וטראגי, מסביר מדוע נרתעו אנשי הקהילה מכל קשר עם הלא יהודים. לאה, אחותו של פנחס, בעלה של סבתא רבקה, התאלמנה והתפתתה להצעה להביא את ילדיה לבית יתומים, כי הבטיחו לה שילמדו שם, וברגע שתחליט תוכל להשיבם אליה. אולם, כאשר נישאה מחדש וביקשה להחזירם לביתה, נענתה בסירוב. הודיעו לה שהיא יכולה לבקר אותם מדי פעם, אך בסופו של דבר הקשר ניתק וילדיה אבדו לה.

רוב המבוגרים לא ידעו קרוא וכתוב. באחד הימים הגיע לכפרנו תלמיד חכם מאַרביל כדי להעשיר את הידע של חברי הקהילה בכתבי הקודש, ולרענן את ידיעתם בקיום המצוות. האנשים האזינו לו בקשב רב, שתו בצמא כל מילה וגם שילמו לו את שכרו.

למבוגרים זה הספיק, אך לגבי משה שאפו ההורים שילמד יותר, ולכן שלחו אותו ללמוד אצל הרב בכפרו, ואולי אף הוא עצמו יהיה פעם תלמיד חכם, גדול בתורה. משה היה בין היחידים בכפר שידע קרוא וכתוב ואף סייע לאלה שקיבלו עיתונים, לקרוא בהם, או לספר להם את הכתוב.

הגיע זמנו של אבא לצאת לקניות בעיר הגדולה הקרובה אלינו ביותר – אַרביל. היה עליו להצטייד במוצרים וחומרים הדרושים לעבודתו וגם מצרכים לבית.

השכים קום והחל להתארגן ליציאה. לבש את מכנסי השרוואל השחורים, אכל דבר מה ולקח צידה לדרך. אבא הכין את החמור עליו ירכב. לאחר שנפרד מאמא ומאיתנו, ליווינו אותו במבטינו עד שנעלם.

מזג האוויר היה נאה והאוויר הצח מילא את ריאותיו, הדרך היפה - שפע זרמי המים, מעיינות ויובלים, שמימיהם פכפכו בהמיה חרישית, יצרו כעין שירת טבע נעימה וערבה לאוזן. דגים שחו במים, מוקפי צמחייה עבותה, ביניהם שיחי פטל ועצי דולב. שריקת הרוח החרישית בין הקנים ובעלי החיים שנראו בין השיחים, כמו חזירים ועופות - חסידות מקננות, סנוניות, והדממה מהמולת בני אדם, רוממו את רוחם של ההולכים, והם הרבו בשיחה ערה ונתנו קולם בצחוק מדי פעם.

הדרך שהשתרעה לפניו נראתה בטוחה, לכאורה. מסביב לא הייתה נפש חיה, אבל עדיין היה עליו להיזהר מפני שודדים היכולים לצוץ משום מקום ולהתנפל. אפילו זאבים משוטטים היו סכנה, למרות שהיו מקרים בודדים של התנפלות על בני אדם.

סוף סוף נגלו לעיניו אחדים מבתיה היותר גבוהים של העיר וצריחי המסגדים, וככל שהתקדם חלקים רבים של העיר נראו בבירור. בכניסה לעיר ירד מעל גבו של החמור ונכנס ברגל, תוך שהוא מחלץ את עצמותיו מהרכיבה הממושכת.

אבא המשיך וצעד ברחובות העיר, מתבונן בבניינים, מציץ אל החנויות, ושואף אל ריאותיו את הריחות הטובים, המעורבבים והמשתלבים, שיצרו ריח אחיד שעטף את החלל - ריח ניחוח משכר של תבלינים ואוכל, וריח ירקות טריים מהשוק הסמוך.

הנה הבחין בבית תה סמוך (צאיִחָנָה), ממנו בקעו קולות מוסיקה ערבית וכורדית, מתוך מכשיר הנקרא פטיפון. הוא היטה את אוזניו והקשיב בהנאה. משני עברי הרחוב עמדו שלל חנויות בדים ובעלי מלאכה, בהם נפחים ופחחים, צורפים וחייטים.

הוא ניצל את שהותו בעיר לקניות שונות - הציץ לחנות של בגדים יד שנייה בה ראה מבחר מעילים, נעליים ובגדים ממנים וגדלים שונים. המחיר היה זול בהרבה ממחירם של בגדים חדשים, והוא בחר כמה פריטים לאשתו, לילדים ולו עצמו. נפנה לדוכן עליו עמדו בדים שונים המתאימים לעבודתו ולאחר שרכש, הוסיף וקנה גם צבעים לצביעתם.

על דוכן אחר נערכו פירות מיובשים וגם תמרים גדולים שמראם פיתה לטעום מהם. אחז בשקית המלאה בפרי, ולאחר ששילם את מחירה, פנה

לקניית מצרכים נוספים לבית - חיטה, חומוס, שיבולת שועל ואורז, שהיו מאוחסנים בבית בשקים. וכן גם בשר, תה, סוכר ומצרכים נוספים. את הקניות העמים על החמור - שני שקים משני צדיו, ושם פעמיו לשוב הביתה טרם יחשיך היום. בהליכתו חזרה הרחר באירועי היום ובמראות שראה בעיר. למרות העיר הגדולה שיש בה הכול - מצרכי מזון, חנויות שונות, ושכבר חוברה לרשת החשמל, יש בה גם טלפונים ורדיו שאפשר לשמוע חדשות, אבל יש בה גם המולה גדולה ואין בה את השקט שבכפר. שכונותיה של העיר צפופות היו, הכול סוגר סביבך בהן, ויש שמורגש בהן ריח רע, בעיקר עקב בורות השפכים הפתוחים, שלא תמיד טרחו לרוקן אותם. הוא הסכים, בינו לבין עצמו, שהוא מעדיף את החיים בכפר, בו אין צפיפות, האוויר צח, ואפשר ליהנות מהשקט והרוגע ומהנוף היפה, מהחופש ומהחיים הפשוטים.

החיים אכן היו פשוטים וצנועים, הפרנסה הייתה מצויה והיה לנו די צרכינו. לא היו לנו דרישות מיוחדות. אוכל וביגוד לא חסרו. אבא חשב שישפיק להיכנס לעוד כפר אחד או שניים, בהם יש קהילות יהודים, כדי לדרוש בשלומם ולברך לשלום כנהוג וכמקובל, כאשר עברו על פני כפר זה או אחר, אך החליט לוותר ולהחיש את צעדיו. השעה הייתה שעת בין הערביים, ועוד ארוכה הדרך לפניו. בכפר עצמו יש לצעוד בזהירות, בעיקר בחשכה כי עלול היה להיתקל במרעין בישין - עקרבים ונחשים, ולפעמים גם תנים וזאבים. כשהגיע הביתה קיבלנו את פניו בשמחה ובאנחת רווחה, כבר התחלנו לחשוש לשלומם ולהעלות בדמיוננו "תמונות שונות".

"שלום עליכם", ברך אותנו, ואמא קיבלה אותו בברכת "עליך השלום" ו"ברוך שובך" (קאואק הוות בְּאֶבֶת יְלָהּ הוא לְאָה). הבעת הדאגה על פניה של אמא חלפה, והתחלפה בשמחה שנראתה במבט עיניה. בעוד אמא מברכת אותו, גילינו אנו עניין בקניות של אבא, עסוקים בחיפוש אחר דבר מה טעים, ממלאים פינו בממתק דמוי מסטיק מרוכך בדוג דבש דבורים. אמא התעניינה לדעת והאזינה לסיפוריו של אבא על הקורות אותו במשך היום.

למחרת, היה זה יום חמישי, היום בשבוע בו יצאו לנהר לכבס את הכבסים.

אמא, ואנחנו הבנות, הגענו עם החמור העמוס בכביסה, שנקשר אל אחד העצים. ממנו הורדנו קערה גדולה מנחושת, ולאחר סיבון הבגדים, חבטנו וקרצפנו את הכבסים על קרש שנקרא שוֹנֵק. לבסוף שטפנו במים קרים ופרשנו את הכביסה על השיחים לייבוש. אז יכולנו להתפנות לרחצת הגוף ולחפיפת השיער באבקת סבון שנקראה גֶּלָה סָר, כשאנחנו משתעשעות מתיזות רסיסי מים זו על זו בקריאות צהלה.

לקראת החורף היינו נוהגים לצאת עם אבא, לעזור לו למרוח את גגות הבית בשכבת חמר מעורב בגרגרי חיטה, תבן וגם אדמת חמרה. כך ציפינו את הגג כדי שהגשם לא יחדור. כולנו השתתפנו במלאכה הזאת והטינו את שכמינו למאמץ - איש מבני המשפחה לא נעדר. עבדנו בחריצות, תוך תחושה של שייכות ושיתוף. לא קל היה לכרות מאדמת החמרה היבשה, אותה חצבנו במקום שהיה מעין מחצבה, מעמיסים בשני שקים כפולים על גב החמור, וכך מספר פעמים (נגלות), בכמות שהספיקה לציפוי הגג. לאחר שכל החומרים עורבבו, נהייתה עיסת בוץ, ואנחנו הילדים נהנינו לדרוך עליה ברגליים יחפות עד שהבוץ נעשה סמיך ונוקשה, אבל לא נוקשה מדי. קפצנו ודרכנו בשמחה, זה היה תפקידנו, ואגב כך השתובבנו כראוי, ואז החלו המבוגרים להעביר את החומר המוכן אל העומדים על הגג, ואלה שפכו ומרחו אותו בכף היד. לאחר מכן עברנו גם לציפוי קירות הבית מבפנים.

לקראת החורף היה עלינו למלא את המחסן בגללי צאן ובקר וגם בעצים כחומרי הסקת התנור לחימום ולבישול. ערבי החורף ארוכים והעבודה לא הייתה רבה בעונה זו של השנה. לכן אנשי הכפר נהגו לשבת ולשמוע סיפורים וגם לשוחח על האירועים המתרחשים במדינה וגם מחוצה לה. בתקופת מלחמת העולם השנייה היה זה הנושא שעניין, ועליו הרבו בשיחה, וכן וגם על ראש הממשלה ראשיד עלי.

בזמן מלחמת העצמאות בארץ, הגיעו ידיעות על מהלך הקרבות ועל גבורתם של הלוחמים, וכיצד הם מצליחים להדוף את כוחות האויב הערביים.

לעתים רחוקות נפגשו בני משפחתי עם קרובי משפחתם מהכפר דאראטו. לשם כך היה עליהם ללכת עד לגדת נהר זֶה (זאב) בדיֶנָה, רחב הידיים,

שזרם בעוז, בשצף קצף בין שני הכפרים. בימות החורף היו בו שפע של מים ומערבולות, לא פעם מסוכנות. בהגיעם למקום בו היה עליהם לחצות את הנהר, הזדמן להם בעל הרפסודה, שהייתה כעין בלון עשוי מעורות בעלי חיים שנופחו, שצף על פני המים. רק שניים מהם יכלו לשוט על גב הרפסודה, ואם המספר היה רב יותר, כי אז נאלצו להמתין לתורם, כאשר תחזור הרפסודה וייעשה סיבוב נוסף. כך עברו בני המשפחה, כשהם נתונים לשבט ולחסד זרמי המים, עד הגדה השנייה. וכשהגיעו, הודו לאל שהעבירם והביאם בשלום. כעת היה עליהם להמתין לחזרתה של הרפסודה שוב אל הגדה שמנגד, להביא את הנותרים. לאור הדרך הלא נוחה שהיה עליהם לעבור, אין לתמוה שלא נהגו לצאת לביקור לעתים קרובות יותר.

זיכרונות שמורים עמי מתקופה מאוחרת יותר – מלחמת העולם השנייה. עיראק תמכה בגרמניה הנאצית והחיילים העיראקים היו עוינים לנו היהודים.

אני שמעתי על הנאצים רק כאן בארץ.

באחד הימים הופיעו בכפר חיילים בעלי כומתות אדומות, לבושים בגדי חאקי. אמרו עליהם שהם בריטים. אני זוכרת את הסוכריות המתוקות והתמרים שחילקו לנו, הילדים. היה לנו יום חג, ומיד הסקנו שהם לצדנו.

3

שבתות וחגים

שבתות

למרות שלא היה בית כנסת בכפר, ההורים לא ויתרו על קיום המצוות ועשו ככל יכולתם וידיעתם כדי לקיימן. שמירת השבת הייתה מצווה שלא סטו ממנה ושמרו עליה כדת וכדין. בשבת שבתו מכל מלאכה, וחילול שבת היה עבירה חמורה ביותר.

פעם בשבוע, ביום חמישי, היינו מתרחצים. מקלחת לא הייתה בבית וגם לא דוד לחימום מים. הנשים היו מתרחצות לעתים במעיינות שבסביבה. לפעמים הנשים, אבל תמיד הגברים ואנחנו הילדים, התרחצנו בגיגית, אליה שפכו מים שחוממו בסיר מעל תנור העצים. בעזרת ליפה (צמח כעין ספוג) הסתבנו, שטפנו את עצמנו, התנגבנו ובכך הסתיימה הרחצה. הנשים התפנו ביום שישי לבישולים לקראת שבת. מלבד הבשר - לעתים בשר כבש, לעתים עוף, אמא בישלה תוספות כמו אורז וקטניות - כגון עדשים, שעועית, אפונה ותוספות אחרות. היא הכינה גם את סיר החמין שיעמוד על התנור המחופה מסביב באבנים (ולכן נקרא חפוייה) במשך כל הערב והלילה, עד למחרת - שבת בצהריים. התבשיל הכיל כל טוב - בשר, שעועית, חיטה ועוד. ריח הניחוח נותר בחלל הבית במשך כל הלילה ועד למחרת, ורק לקראת ערב נעלם.

הבית הבהיק בניקיונו, כולנו לבשנו בגדים נקיים, בגדי השבת ואמא הדליקה את הנרות בקעריות חמר, ובתוכם שמן עם פתילה מפשתה

תרבותית (פשתן). הן שמשו גם כנרות חנוכה וגם כנרות זיכרון. אמא הניחה אותם בגומחה שבקיר לאחר שברכה עליהם, והתפללה תפילה חרישית כאשר רק שפתיה נעות, וביקשה מריבונו של עולם על בריאותנו ועל פרנסתנו, שתהיה מצויה בביתנו תמיד, והוסיפה תפילות נוספות בהתאם למצב בבית.

אור הנרות והעששית יחדיו גרמו לכך שביתנו יהיה מואר יותר מהרגיל, סימן מובהק לחגיגת השבת וגם כל חג אחר. התיישבנו לארוחה כאשר האור זורח מעלינו.

אבא היה מתפלל בערב שבת בבית, מכוסה בטלית. עם סיום התפילה, ישבנו לארוחה, כשאבא עורך את הקידוש: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם... ויברך אלוהים את היום השביעי ויקדש אותו...". היין שממנו לגם אבא, נעשה מצימוקים שהושרו במים.

לאחר מכן הגישה אמא את התבשילים, שריחם מילא את הבית ופיתו אותנו להתחיל בסעודה.

למחרת, בארוחת הצהריים, אמא הגישה את החמין הטעים, אותו אכלנו בתיאבון רב.

ראש השנה

ישבנו בצוותא בערב החג לאכילת הארוחה החגיגית, כולנו לבושים בבגדים חדשים. ההורים השתדלו שלקראת החג הזה וגם בפסח, נתחדש בבגד שנתפר או נקנה זה עתה. הרב היה מגיע מארביל קודם החג, והיה שוחט את העגל, שאת בשרו חילקו בין המשפחות. את התבשילים לארוחה היו מתחילים להכין כמה ימים מראש. אמא עמדה ובישלה ואנחנו הבנות, כמובן, עזרנו. בחג לא עשו כל מלאכה, אף אש לא הדליקו.

יום כיפורים

כל אחד מהילדים זכה לסיבוב של תרנגול כפרות מעל לראשו. כך עברו חטאינו לתרנגול שנשחט לכבוד הסעודה. המבוגרים והנערים, לפחות מגיל 13, צמו. זה היה יום בו שררה דממה כמעט מוחלטת. חרדת קודש חיבקה את כל הווייתנו. ידענו שהשם חורץ את גורלנו.

בגמר יום הצום אכלנו את הארוחה המסיימת את הצום מהמאכלים שאמא הכינה מראש.

סוכות וחג שמחת תורה

אלה לא היו חגים שחגגנו. אבל אני זוכרת את ארבעת המינים בבית.

חנוכה

פתילות ספוגות בשמן נדלקו והפיצו אור נעים. זאת הייתה החנוכייה. כל ערב ההורים הדליקו פתילה נוספת וכך במשך שמונה ימים. האור, נוסף לאור העשיתי, הוסיף תאורה בבית. את סיפור נס פך השמן ומלחמת המכבים ביוונים, לא הכרנו.

פורים

החג היה עליז וידענו שאפשר להשתטות בו מעט. אמא טרחה על מאכל מטוגן בשמן שהיה טעים מאוד. "תאכלו ילדים, הכנתי לכם ז'לוביות", קראה לנו. היא ידעה עד כמה אנו אוהבים את המאכל הזה. יתכן שהוא היה תחליף לאוזני המן, ויתכן שנאכל בפורים במקום בחנוכה.

פסח

מיד לאחר פורים החלו ההכנות לפסח. היה זה ממש כבימינו, אחד החגים החשובים והמשמעותיים, שההכנות אליו נמשכו זמן רב. את פנים הבית חידשו בחמר. אם היה צורך אטמו שוב וחיזקו את המזווה הקבועה בדלת הבית, אותה קיבעו באמצעות קנה.

החלו ניקיונות יסודיים, אמא הוציאה את המצעים, אווררה את המזרנים, כיבסה את השטיחים והשמיכות. בבית היה ריח של ניקיון שאין כמותו. ימים אחדים לפני ליל הסדר, היו מורידים את הכלים המיוחדים לפסח ממקומם בעליית הגג. במקום להגעיל את הכלים, נוח יותר היה להשתמש בכלים מיוחדים, אותם אחסנו במקום נפרד במשך כל ימות השנה. הכנת המצות הייתה מלאכה בפני עצמה. את החיטה הביאו לטחינה אצל הטוחן הערבי, אבל הרב הגיע להשגיח על כך שיהיה כשר לפסח. חלילה,

שלא יתגלגל גרגר חמץ בקמח הטחון. היו אופים את הבצק בתנור בטרם יספיק להחמיץ. תחילה היו מרדדים אותו בעזרת מערוך ומיד מצמידים לדפנות התנור הלוהט. את המצות הניחו בתוך סדין שנקשר לתקרה. ימים אחדים לפני ליל הסדר הגיע שוחט לשחיטת כבש. את הבשר המליחו ואיכסנו בכדי חרס כשרים לפסח.

המילה פסח הפכה להיות מילה שמשמעותה שמחה, וכשרצו לתאר אירוע שיש בו עליצות ואושר, השתמשו במילה פסח (פסחא בארמית). ההכנות הושלמו עד ערב החג, אך את ליל הסדר עצמו חגגנו אצל הרב באַרביל, שם נערך ליל סדר גדול בהשתתפות אורחים רבים. על השולחן במרכז עמדה צלחת הפסח ובה מרור, חרוסת, כרפס וכל היתר בתוספת של ביצים, תמרים ועוד.

"הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים..." הרב היה קורא בהגדה מתחילתה ועד סופה. את הקטעים בארמית הבנו, אבל הקטעים בעברית לא היו מובנים, והרב היה מתרגם ומסביר.

היו פעמים שהיה מגיע תלמיד חכם מאַרביל לכפר והיה עורך למשפחות את הסדר אצלנו. כאשר הגיע, היה מתקבל על ידינו בכבוד רב. עם התחלת ליל הסדר עמד כשפניו לכיוון ירושלים והתפלל וכולנו עמדנו מאחוריו. לאחר שהסתיימה התפילה, נעמדנו סביב לקערת הפסח.

באוירה חגיגית, כשהעששית והנרות מאירים, החל הבחור לקרוא בהגדה, תוך שהוא מתרגם משפטים בעברית לשפה הארמית, שפת הדיבור שלנו. ההתרגשות הייתה גדולה, כולם מקטון ועד גדול הקשיבו עד תום קריאת ההגדה ללא הפרעה.

שלוש מצות בקערת הסדר - מצה אחת סמלה את שבטי בני ישראל, מצה שנייה סמלה את שבט לוי והשלישית את הכהנים. את מצת לוי בצע העורך וחלק אחד עטף במפה רקומה, הוא האפיקומן, שנמסר למשה אחי באותו ליל סדר. הוא הניח את הצרור שקיבל על שכמו, החל להסתובב בחדר ולצטט את הפסוק מספר שמות: "ישא העם בצקו טרם יחמץ משארותם צרורות בשמלותם על שכמם...". לאחר מכן מסר את האפיקומן לאבא שהסתיר אותו במקום כלשהו למשך כל אותה השנה.

כשהגיע העורך "למגיד" בהגדה של פסח, החזיקו כל המסובים את הקערה,

נענעו אותה כשהם אומרים כולם פה אחד: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים... לשנה הבאה בארעא דישראל... בני חורין". המסובים הרימו את הקערה שלוש פעמים, כאשר המילים האחרונות גורמות לשיא התרגשות. הכיסופים להגיע לארץ גרמו לכך שלא הייתה עין יבשה. יש מי שלחלוחית בעיניו ויש מי שממש הזיל דמעה. הגיע תור שאילת הקושיות. "כל הילדים נא לצאת החוצה", הורה העורך - התלמיד החכם, לילדים. הם צייתו לו והסתדרו מעבר לדלת, חיכו שתיפתח לאחר שנקשו עליה. "שלום עליכם", הילדים נכנסים ומברכים את הנמצאים. אלה עונים גם הם בברכה לילדים ומיד ממשיכים ושואלים: "מי אתם? לאן אתם הולכים?"

והילדים עונים: "בני ישראל אנחנו, בדרכנו לארץ ישראל". "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" התחיל העורך בשאלת הקושיות. אחרי כן עוד המשיך וסיפר את סיפורי התורה - על האבות, על יוסף ועל יציאת מצרים, בקולו הנעים והערב. כל אותה עת האזנו לו בעניין רב ובסקרנות, צמאים לדעת, לא נלאינו מלשמוע. ערכנו את ליל הסדר ראשון וגם את השני כעבור שבוע, בסופו של החג, כנהוג בקרב היהודים החיים מחוץ לארץ ישראל, בגולה.

שבועות

זכור לי שבחג שבועות אבא היה מתפלל את התפילות המתאימות ואמא הכינה דברי חלב, אותם ממילא אכלנו במשך כל השנה.

תשעה באב

היה זה יום צום. ביום הזה התהלכנו יחפים לאות אבל. רוב ימות השנה התהלכנו ללא נעליים, אבל במועד זה הייתה הקפדה על כך. הפעם היה זה חלק ממנהג האבלות על חורבן בית המקדש.

4

קול ששון וקול שמחה - נישואינו

האמהות שלנו, שכזכור היו אחיות, החליטו להביא אותנו בברית הנישואין. כפי שסיפרתי, מיהרו לחתן את הבנות וגם העדיפו להשיא אותן לקרובי משפחה. לא הכרנו היכרות קרובה לפני הנישואין. בהיותנו ילדים נפגשנו לעתים כשהאמהות ביקרו זו אצל זו, אבל לא היה קשר הדוק בינינו. ההורים החליטו על הנישואין ולא הייתה לנו אפשרות להתנגד, גם לא חשבנו שאפשר. קיבלנו את החלטת ההורים וצייתנו, היה כבוד רב מאוד מצד הילדים להוריהם, לא היה טעם לוויכוח כדי לנסות לשנות החלטה כלשהי. נישואין מתוך בחירה ואהבה כלל לא עלו על דעתנו. בני הקהילה קיימו את הדבר החמישי בעשרת הדברות: "כבד את אביך ואת אמך...". למרות שלא היכרנו את עשרת הדברות, להלכה היה זה נוהג, כמוהו כחוק. זה היה חלק מאיתנו, מהרגע שנולדנו.

חתונתנו התקיימה כנהוג, בבית החתן, בביתו של עוזי בעיירה דאראטו, ונחגגה כפי שתיארתי את המנהגים בחתונות סבתי, סבי והוריי. היה עליי להיפרד מהוריי, פרידה שלא הייתה קלה להם ולא לי. רגשותיי היו מעורבים, בסקרנות ציפיתי לפגוש את חתני, להכיר את מי שהועידו לי ההורים. ידעתי שיום יבוא וישיאו אותי, כנהוג. אבל אף אני כאמי וסבתי לפניי, לא ידעתי את הצפוי לי וחששותיי היו רבים. בגילי הצעיר עדיין הייתי זקוקה להוריי ולמשפחתי החמה והאוהבת.

לא נותר לי אלא לקוות ולהתפלל לבעל טוב ולמשפחה, שתקבל אותי בזרועות פתוחות וחמות, שתראה בי כבתה. אבא ברך אותי ואני יצאתי לדרך, מפנה את מבטי לאחור, מחפשת בעיניי את ההורים שנופפו לי לשלום. רק לאחר שהגעתי, יצא עזיז אל פתח הבית, שם התקיימה החופה. הרב ברך אותנו ולאחר מכן התיישבו, בני המשפחה והאורחים, לסעודה, אותה הכינו נשות המשפחה בניצוחה של דודתי, שהפכה כעת גם לחמותי. החגיגה נערכה בצניעות, לא הייתה מוסיקה ולא יצאנו במחולות. נישואים נוספים נערכו באותה עת בין שתי המשפחות. משה אחי התחתן עם פרחא אחותו של עזיז. שני זוגות של בני דודים.

ארביל

זו עיר בעיראק, בירת החבל האוטונומי של כורדיסטן העיראקית, והעיר הגדולה ביותר בו (כמיליון וחצי תושבים נכון ל-2013). היא שוכנת בין הנהרות הזב הגדול והזב הקטן, 88 קילומטר מזרחית למוסול. לעיר מיוחסת היסטוריה של מעל שמונת אלפים שנות קיום רצופות, והיא בין הערים העתיקות ביותר בעולם הקיימות ברציפות מאז שנוסדו. שמה המקורי וההיסטורי היה אֶרְבַּא אֶלו (ארבע אלים). העיר התקיימה כבר בתקופת ממלכת אשור והייתה מרכז לפולחן האלה אשתר. בסמוך לעיר נערך ב-331 לפנה"ס קרב גאוגמלה שבו ניגף הצבא הפרסי, בפיקודו של דריווש השלישי, בפני אלכסנדר מוקדון, מפלה ששמה קץ לאימפריה הפרסית. בסוף ימי הבית השני הייתה באַרביל קהילה יהודית חשובה. ומאוחר יותר היא שימשה מרכז לממלכת חֲדִיב שמלכיה התגיירו. יהודים המשיכו לגור בעיר גם בימי הביניים וב-1877 נמנו בה כ-400 משפחות יהודיות. האימפריה העות'מאנית כבשה את העיר, כמו כן את שאר עיראק, במהלך המאה ה-16. אימפריה זו שלטה על העיר עד לתבוסתה במלחמת העולם הראשונה.

יהדות כורדיסטן

יהדות כורדיסטן היא קהילה יהודית עתיקה, אשר התקיימה בעבר באזור ארם נהריים, בין שלוחות הפרת והחידקל עד ימת אורמיה. האזור הגאוגרפי של כורדיסטן כולל את צפון-מערב איראן, צפון עיראק, צפון-מזרח סוריה, דרום-מזרח טורקיה, דרום ארמניה וקצה גבול אזרבייג'ן. תחום זה השתייך בעבר לממלכות הקדומות: אשור ובבל, מדי ופרס. משערים כי גל הגולים הראשון שהגיע לכורדיסטן היה בימי בית ראשון, ואחריו הגיעו גלים נוספים, ככל הנראה עד ימי בית שני. קהילה יהודית של ממש נוצרה ככל הנראה בימי גלות בבל ובימי עזרא. רוב הקהילות היהודיות ישבו באזור עיראק ואיראן של היום ופחות באזור טורקיה וארמניה. עוד לפני הקמת המדינה עלו יהודים רבים מכורדיסטן לארץ ישראל. עם הקמת המדינה עלתה כמעט כל הקהילה היהודית שהייתה שם, למעט מספר מועט של יהודים שנשארו באזור. בזמן מלחמת עיראק עלו יהודים נוספים מכורדיסטן לישראל כתוצאה מהעברת השליטה בחלק העיראקי לידי צבאות בריטניה וארצות הברית. היהודים, יוצאי כורדיסטן, מונים כיום כ-130 אלף נפש הפזורים בכל רחבי הארץ, ובעיקר בעיר ירושלים. בכורדיסטן העיראקית עדיין קיימת קהילה יהודית קטנה, ואף קיים אגף יהודי במשרד הדתות הכורדי.

היסטוריה

על פי מסורות המצויות בידי יהודי כורדיסטן, היהודים הראשונים הגיעו לכורדיסטן עוד בימי בית ראשון והיו מצאצאי עשרת השבטים. וכך כתוב בספר מלכים ב': "בְּשָׁנַת הַתְּשִׁיעִית לְהוֹשֵׁעַ לְכַד מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֶת שְׁמֶרֶן וַיִּגָּל אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וַיֵּשֶׁב אֹתָם בְּחָלָח וּבְחָבוּר נְהָר גּוֹזָן וְעָרֵי מְדִי". בין האזורים האלה נימנת גם כורדיסטן (אחד האזורים הוודאיים

שזוהו הוא "חבור", שם שהשתמר עד ימינו כאחד מיובלי החידקל הנמצאים בקרבת העיר זאכו). אליהם הצטרפו אחר כך יהודים מגולי ירושלים שבממלכת יהודה, אשר הובלו לבבל על ידי נבוכדנאצר, מלך בבל, וכך הוקמו באזור היישובים הראשונים של יהודים.

ליד האזור בו התיישבו היהודים, שכנה ממלכת חדייב אשר מלך בה מונבז השני יחד עם אמו הלני המלכה. בימי בית שני אחדים ממשפחת המלוכה קיבלו עליהם את דת ישראל. המלכים קיימו קשר הדוק עם ירושלים וכמה מבני משפחתם עלו לחיות בה. קיימת מסורת יהודית המייחסת את הלני המלכה וצאצאיה לנצר של שושלת בית חשמונאי שאבד ושב למקורותיו. מעריכים כי קברי המלכים שהתגלו בסוף המאה ה-19 באזור ירושלים המזרחית הם קברי הלני המלכה ובני משפחתה. אם ממלכת חדייב אכן שכנה באזור ההררי של כורדיסטן, מתחזקת ההנחה שלא גל אחד יסד את הקהילות באזור זה אלא מספר גלים.

היישוב היהודי לא פסק בכורדיסטן, אך היה מנותק ממרכזי היהדות, אפילו מאלה הקרובים אליו בבבל (היום עיראק). התנאים הטופוגרפיים ההרריים הקשו על מעבר נוח באזורים אלו וכן גם תנאי מזג האוויר. בנוסף לכך, הימצאותם של שודדי דרכים בגאיות ובמעברי ההרים היה שכיח, והיוו סיכון חמור שלא אפשר תנועה חופשית באזור.

היהודים דיברו ארמית חדשה צפון-מזרחית, הדומה ללשון התלמוד הבבלי. גם שכניהם הנוצרים האשורים מדברים בשפה זו. הנוסע היהודי רבי בנימין מטודלה, אשר ביקר באזור בשנת 1170 כותב: "הם מן הגלות הראשון שהגלה שלמנאסר המלך והם מדברים בלשון התרגום". סמוך לביקור זה, התחוללה בכורדיסטן תנועה משיחית שהשאירה רושם רב על היהודים. מחוללה היה דוד אלרואי שנשא עמו חזון משיחי ולאומי.

לפי ספרם של רזיאל ממת ואבי בלייר, היו חיי היהודים

בכורדיסטן הפקר. שוד, רצח ואונס היה מעשה שכיח. ניתוקם היחסי משאר קהילות ישראל גרם לכך שלא היה מי שיושיע להם. בשנת 1848 ביקר שם הנוסע היהודי ישראל יוסף בנימין. הוא מספר על מקרים רבים של פגיעה של הכורדים ביהודים. הוא מתאר כי: "את לחמם יאכלו בזיעת אפם, ולפעמים טבולים בדמי לבבם". הוא מוסיף כי התנכלות מיוחדת הייתה לנשים יהודיות, אשר הלכו לטבול במקווה. אלו עונו ולעתים אף נרצחו.

אישיות מפורסמת של יהדות כורדיסטן הייתה אסנת ברזאני שעמדה בראש ישיבה בכורדיסטן במאה ה-17. אסנת הייתה בתו של הרב שמואל ברזני ולימדה בישיבה שהקים. היא נישאה ליעקב מזרחי, בכיר תלמידיו של אביה, אשר ירש את מקומו של האב כראש הישיבה. לאחר מות בעלה, אסנת עמדה בראש הישיבה עד פטירתה בשנת 1670 לערך. היא כתבה פירוש לספר משלי, אשר אבד. על הכבוד הרב שרחשו לה בני דורה ניתן ללמוד, למשל, מאיגרת ששלח לה הרב פנחס חרירי, ובה הוא פונה אליה בתארים "כמוהר"ר" (כבוד מורנו ורבנו הרב רבי) ו"אמי רבנתי".

השפעת המנדט הבריטי בעיראק על הקהילה

את ההשפעה הזו ניתן לחלק למספר תחומים מרכזיים: כלכלי, פוליטי וחברתי. ניתן לומר כי המנדט הוביל לבסוף לכינון העצמאות העיראקית, שגררה אחריה אירועים רבים שהובילו לעלייה המאסיבית של יהודי כורדיסטן בשנות ה-50 של המאה ה-20.

השפעה כלכלית

לאחר תחילתו של המנדט הבריטי גברה הצמיחה הכלכלית שהחלה לפניו, ורבים התעשרו. צמיחה זו גרמה לשינויים במעמדות הכלכליים-חברתיים, בעיקר לעלייה במעמד הבורגנות ובמעמד הגבוה. בתקופת הכיבוש הצבאי הבריטי

נהנו יהודי עיראק משוויון מלא, וחלק אף קיבלו עבודות במנהל הבריטי.

השפעה פוליטית

גם מן הבחינה הפוליטית השתפר מעמדם של היהודים, הם קיבלו עמדות מנהליות בשלטון הבריטי המקומי ונהנו מן ההשפעה שהגיעה איתן. הבריטים סמכו על היהודים יותר מאשר על המוסלמים המקומיים, משום שהיהודים נטו להיות פתוחים יותר לרעיונות האירופאים ולא התנגדו ללמוד אנגלית ולתקשר עם הבריטים.

לאחר שהבריטים הסכימו לדרישות הערבים הלאומנים והסירו את השלטון הצבאי (1922), היהודים המשיכו ליהנות מרוב הזכויות שהיו להם בתקופת השלטון הצבאי – זכויותיהם קובעו על ידי הפרלמנט העיראקי בשנת 1924, והם קיבלו שוויון זכויות כמעט מלא. שיפור עצום לעומת התקופה העות'מאנית. הקהילה היהודית יוצגה בפרלמנט העיראקי על ידי חמישה צירים, ובהמשך זכו אף לסנטור יהודי אחד.

השפעה חברתית

היהודים התלבשו ונראו כמו הכורדים המוסלמים (לרוב לבוש היהודים הכורדים לא נבדל משל המוסלמים משמעותית) ואף נשאו נשק כמותם. אולם כל צד ידע את מקומו, וההבדלים בזהות הדתית והלאומית היו ברורים. המוסלמים כיבדו את החירות הדתית של היהודים, התירו להם לנהוג עם פי מנהגיהם, ובדרך כלל שררו ביניהם יחסי שכנות טובה.

שפה

המשותף לכלל יוצאי כורדיסטן, שמבדיל אותם מאחיהם בשאר הקהילות מרחבי המדינות השוכנות באזור, הוא ניב

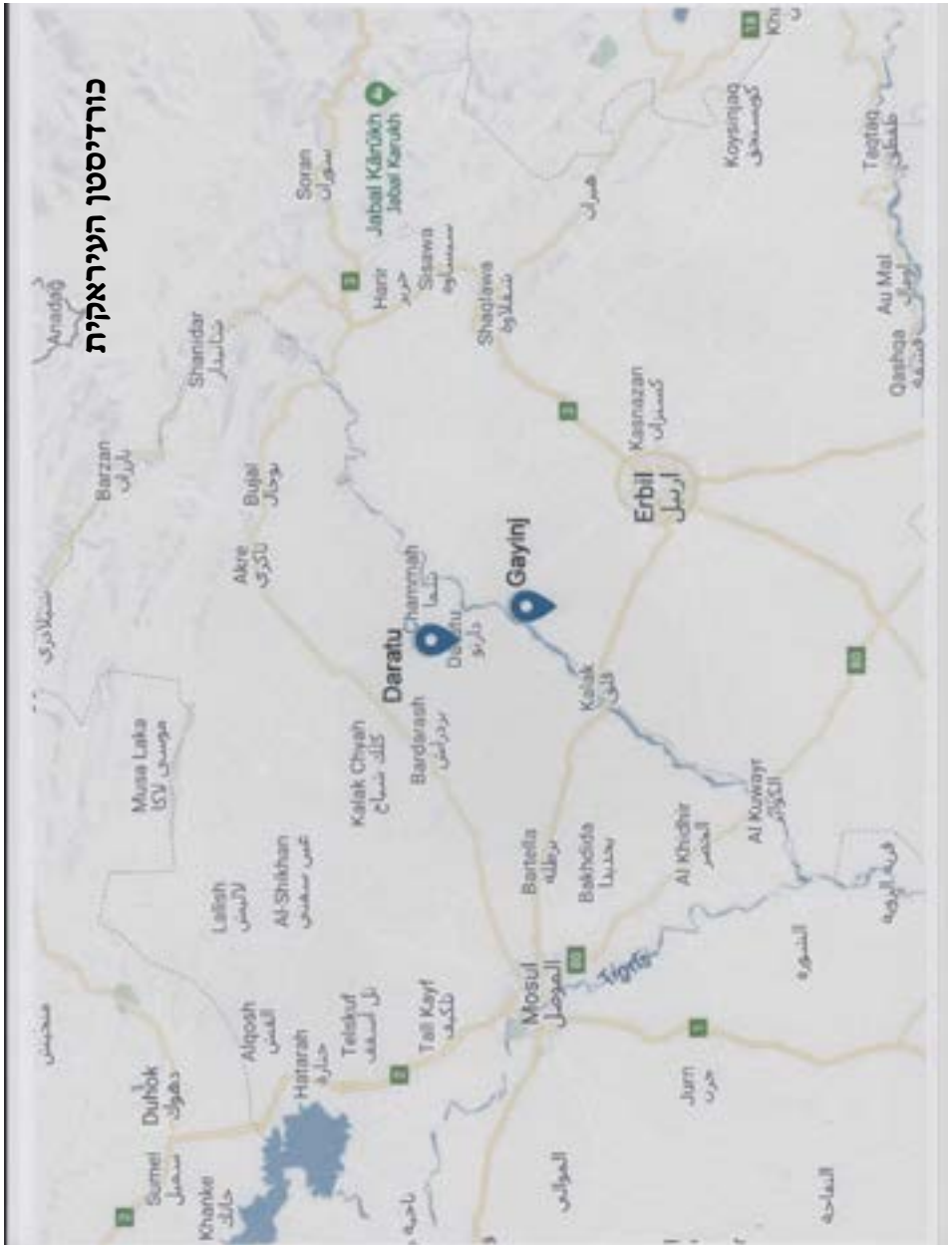
משותף של השפה הארמית (ארמית חדשה צפון-מזרחית), השונה מעט מאזור לאזור אך בעל תווים דומים. על אף הדמיון הרב, הקהילות היהודיות השונות בכורדיסטן אינן זהות וכל אזור מתאפיין בניב שונה מעט, במנהגים ייחודיים, ובאורח חיים ומנטליות נפרדים. הבדלים אלו נובעים מהמרחק והניתוק הפיזי של כל קהילה משכנתה, אך ייתכן שהדבר נעוץ גם בגלי גולים נפרדים שהגיעו בתקופות שונות לאזור.

הקשר לארץ ישראל

בספרות היהודית, נזכרים יהודים שעלו מכורדיסטן לארץ ישראל כבר במאה ה-18 והתיישבו בעיר צפת. יהודי כורדיסטן היו מבין ראשוני יהדות המזרח שהתיישבו בירושלים. תחילה באו טיפין טיפין אך עד מהרה גבר זרם העולים, והרדיפות המתמידות שאפיינו במיוחד את סוף המאה ה-19 אף הגבירו את הכיסופים והגעגועים לארץ ישראל.

מתוך: ויקיפדיה

כורדיסטן העיראקית

5

עזיז

משפחת אמי

בתיה ואני בני דודות. אמהותינו אחיות ותולדות משפחת אמה של בתיה, חתון, כתולדותיה של אמי אסתר.

משפחת אבי

דוד שלמה, אחיו של אבי, אליהו, היה איש אמיד. במונחים של אותם ימים, אדם בעל שדות, עדרי כבשים ופרות נחשב לאדם עשיר. הוא התגורר כמו כל בני משפחת לוי בעיירה דאראטו, בקרבת מוסול, ובה רחובות לא מעטים ובהם חנויות. ליישוב היה אופי עירוני אך גם כפרי, כי חלק מתושביו עסקו בחקלאות.

בית גדול בן קומותיים היה בבעלותו של שלמה. פועלים יהודים וערבים עבדו למענו. השכם בבוקר כבר חרשו את השדות במחרשות עץ רתומות לפרדות וגם לחמורים. הפועל הלך אחר המחרשה, שלמרבה המזל חדרה בקלות לאדמה הפורייה והרכה מכמויות הגשם שספגה. כמות גדולה של משקעים הרטיבה את האדמה בחורף וגם בעונות אחרות נותרה רטובה. זרעים שהוטמנו בה, או שתילים שנשתלו, קיבלו כמות יפה של רטיבות, ועל כן צמחו היטב והניבו תבואה שהצטיינה בטיבה. עת הקציר הגיע והפועלים קצרו במגל את השיבולים, חלקה אחר חלקה. יש שהשתמשו בחרמש שהיה בעל זרוע ארוכה יותר, כך שהקוצר יכול

היה לעמוד זקוף. כך או כך, העבודה הייתה קשה ומייגעת ורק קבוצת עובדים גדולה שעסקה בה, הצליחה לסיים את עבודת הקציר במועד (היום הקומביין עושה את המלאכה, דבר שהיה בגדר חלום באותם הימים). גידולים אחרים היו נלקטים ונאספים לשקים, אותם העלו על עגלות רתומות לחמור או לפרד. התוצרת הייתה מוסעת לשווקים ולחנויות למכירה. ניתן היה לראות בעונת הזריעה מחזה של עובדים הזורעים בשדה לפני בוא החורף, וקוצרים - בראשית הקיץ, עת קציר הגיע. את עדרי הכבשים והפרות של דודי, רעו ערבים ויהודים. בבעלותו היו דיר גדול ורפת.

כדי להבין את עושרו של דודי, די לציין שבעלים של חמור נחשב לאדם עשיר.

סבי, אביו של אבי, סלאת, היה נשוי פעמיים. בפעם הראשונה התחתן עם אמו של אבא (**למיטב זיכרוני, אסתר היא שמה**) שלמרבה הצער נפטרה. התאבל סבא על מות אשתו האהובה, שהותירה אותו לאחר לכתה עם ארבעה יתומים, שזקוקים היו לאם שתטפל בהם. סבא נשא לאישה את **ורדה**, שילדה לו עוד שני ילדים. ורדה גידלה את כל הילדים והייתה אם טובה לכולם, תשומת לבה ואהבתה היו ללא כל הבדל בין ילד לילד. ילדיהם של סבתא - האישה הראשונה ושל סבא הם: **שלמה, משה, אליהו (אבי) ומרים**.

ילדיהם של ורדה ושל סבא - בן ובת: **יונה וחזלי**. אני זוכר את סבא שהיה כבר מבוגר יותר, רזה, בעל קומה ממוצעת וזקן לבן עוטר את פניו. ילדיו בגרו, נישאו והקימו משפחות, ולסבא נולדו נכדים ונכדות. דוד יונה, הצעיר בילדיו של סבא, נותר לגור עם אביו ואשתו השנייה (אמו), שעזרו לו בגידול ילדיו - נורי ודינה.

חזלי התאלמנה, למרבה הצער, בגיל צעיר. היא עלתה לארץ עם שתי בנותיה מֶזֶן ופֶסָה והתיישבה במושב פרזון בחבל תענך. האם ובנותיה היו חרוצות מאוד ועסקו בחקלאות. מזן הייתה בעלת מבנה גוף גדול וחזק, כמו שאומרים בערבית - ג'עברית. אגב, עוד בהיותה נערה, בעיירה בכורדיסטן, עשתה קעקועים כדרך הבנות הערביות. הדבר אסור אצלנו היהודים, אבל היא לא הייתה היחידה בין היהודיות שעשתה זאת.

כך או אחרת, במשך השנים הצליחו האם והבנות בעבודת החקלאות עד כדי כך שצברו הון. הדוד שלמה נישא לוורדה ויחד הולידו שישה ילדים. אני זוכר רק את שמותיהם של אהרון וניסים. הדוד משה היה בעל בית מלאכה לאריגת שטיחים ומצבו הכלכלי לא היה שפיר ביותר. הוא נישא ובין הילדים שנולדו היו חנוכה וחתון. יום אחד נעלמה הנערה הצעירה, חתון, ולאחר חקירה ודרישה התברר שנחטפה על ידי אחד הערבים. לא הצליחו לשחרר אותה מידי חוטפיה. הנערה היהודייה נותרה בידי החוטף, ילדה לו ילדים ולא שבה יותר לחיק הוריה ולקהילה היהודית. הקשר איתה נותק. עד היום יש לנו, בנם של יונה וורדה, אחותה של בג'י, אשתי, קשר עם ילדיה של חתון, שלפי היהדות נחשבים ליהודים. נורי וורדה ביקרו שם לפני כ-10 שנים, ופגשו את בני דודיהם, היודעים שסבתם הייתה יהודיה ומכירים בסתר ביהדותם. הם ביקרו בכפר הולדתם וראו את הבית בו התגוררו הוריהם. ורדה סיפרה שהם מבוססים כלכלית.

בית הוריי והולדתי

סבי ואשתו חיפשו אישה טובה **לאליהו (אבי)**, מישהו הפגיש אותם עם הוריה של **אסתר** (רבקה ופנחס, שהיו סבי וסבתי מצד אמי וגם כאמור הוריה של חתון אחותה של אסתר) ומיד קבעו והסכימו על נישואי השניים. סבתא רבקה הביעה את מורת רוחה מהשידוך. באותם ימים הסתובבה אִמְרָה שיש אנשים מהדרום - באדינן, ויש אנשים מהצפון - סורן. כלומר הדרומיים אחרים מהצפוניים ולא בטוח שהם מתאימים אלה לאלה. לא היה זה קל ופשוט להיפגש, היה צורך לחצות את הנהר הגדול רחב הידיים. החתונה נערכה בעיירה של אבא, והזוג החל את חייו בבית ליד בית המשפחה. לא היה קושי ברכישת בית, כי מיד היו מקימים בית חמר בן מספר חדרים. שטח אדמה להקמת הבית לא חסר היה. אבא פירנס אותנו מאריגת שטיחים, ממש כפי שהיה בביתה של בג'י, אשתי. מבוקר עד ערב עבדנו, כל בני המשפחה, אורגים שמיכות ושטיחים גדולים וגם שטיחונים קטנים. מדי פעם היו נכנסים אלינו לקוחות רבים,

ערבים מבני המקום, כדי לקנות ולקחת את הסחורה שייצרנו עבורם. השטיחונים שימשו אותם כדי להניח עליהם את ברכיהם בשעה שרכעו לתפילה. בזריזות רבה היינו מכינים את החוטים, כורכים אותם סביב למכשיר האריגה ויוצרים את הפריט המבוקש. כל אחד מאיתנו למד מגיל צעיר לעשות את העבודה באמצעות הנול. היו שטיחים בעלי צבע אחיד, אחרים בצבעים שונים, והיו גם שטיחים ססגוניים, בהם קישוטי פרחים או דוגמאות וצורות אחרות.

עד לשעות הערב המאוחרות עבדנו לאור העששית, עד שהעיפות הכריעה אותנו לשינת הלילה. בנוסף לכך פרנסתנו הייתה גם על מספר פרות, שהיינו חולבים, והחלב נועד למכירה וגם לשימושנו. אמא הכינה מוצרי חלב למיניהם, גבינות, שמנת, לֶבְנָה ומוצרי חלב אחרים. אמא הייתה מנקה ומבשלת, נעזרת בבנות, וגם עזרה לאבא בעבודתו. היינו 11 אחים ואחיות. שתי בנות נפטרו ממחלת הילדים - אדמת, ובת נוספת טבעה בהיותה תינוקת. ההורים השכולים התאבלו והתעצבו מאוד על מות ילדיהם.

תחילה נולדו אחיותיי דָּלָלָה (דליה), פְּרָחָה (פירוש השם שמחה, אבל בארץ נקראה נרקיס), אחר כך באתי אני, עזיז.

כאשר הגעתי לאוויר העולם, השמחה על הולדת הבן הייתה רבה. אבא היה המאושר באדם, סוף סוף נולד לו בן, יורש עצר. כנראה ששנת הולדתי הייתה 1928. באותם ימים לא היו רישומים ולא זכרו ימי הולדת. גם אמא כמובן שמחה - הייתי ממש כמו נסיך. קיבלתי בהתאם לכך את שמי עזיז - יקר. לאחר מכן נולדו, מְרִימוֹק (מרים), יעקב ז"ל (שהלך לעולמו לא מכבר), יוסף, יחיאל, צדוק ובתיה.

6

חיי יום יום

הורינו היו אנשים חמים ואוהבים, וכפי שכבר נאמר, החיים היו פשוטים וצנועים. אורח חיינו לא היה שונה בהרבה מאורח חיי משפחתה של בג'י. אנחנו, הילדים, לא הרגשנו שחסר לנו דבר, חשנו שמחה וביטחון במשפחה הגרעינית של ההורים וגם בקרב המשפחה המורחבת. היינו נפגשים ומשחקים עם בני הדודים כשהיינו ילדים קטנים. וגם כשבגרנו, בעת שהתפנינו מהעבודה, שיחקנו שש-בש ודומינו. גם הרבינו בשיחות בשעות הפנאי. כך מילאנו את זמננו ללא רדיו, טלוויזיה, מחשב או טלפון - מכשירים שלא היו קיימים, ולא רק אצלנו (היה כבר טלפון בעולם אך לא באזורנו).

לא הכרנו חיים אחרים. חשבנו שכך צריך להיות. העיירה בה חיינו, השתרעה על שטח מישורי. בחורפים, הקור היה עז, ולעתים כאשר ירד שלג, היה עלינו לצאת ולגרוף אותו מפתח הבית. ביתנו היה מחומם על ידי תנור, אליו הוכנסו בולי עץ וגללי בעלי החיים. הגחלים לחשו והפחמים נערמו, ואנו ישבנו סמוך, מחממים את רגלינו. זה היה התנור (סאג'), בו אמא בישלה את מטעמיה, שאותם אהבנו מאוד. בין תבשיליה היה בשר כבש, בשר בקר ועופות, מאכלי חומוס וקטניות אחרות. יום יום הייתה אמא אופה את הלחמא, לאחר שטחנה את החיטה לקמח באבני הריחיים. הצורך בסיבוב האבן העליונה כנגד התחתונה, וביניהם גרעיני החיטה שנטחנו לקמח, הצריך עבודת ידיים

קשה, ממושכת ומעייפת. כמות קמח גדולה אוחסנה בבית במכל גדול מאוד מחמר (קאנדו) בעל דפנות עבות. בפתח העליון מילאו את המכל בקמח, ובתחתית היה פתח להוצאתו. כמות הקמח הלכה וקטנה והיה צורך בכמויות גדולות, שהטחינה בבית לא יכלה לספק. אז העמיס אבא שק (פֶּרָאר) חיטה ושק שיבולת שועל על החמור ויצא אל טחנת הקמח. את השקים טווה באריגת הנול.

לעתים התלוויתי אל אבי לאֶשִׁי-אָוֶה, טחנת קמח, שפעלה מכוח זרם המים. אהבתי את אותן הליכות עם אבא, את השיחות והשאלות ששאלתי בדרך והוא השתדל לענות לי באורך רוח. בהגיענו לטחנה היה עלינו להמתין בתור, שבדרך כלל היה ארוך וההמתנה ארכה זמן רב.

"בוא בני נסור אל בית התה, ננוח שם עד שתסתיים טחינת הקמח". שנינו התיישבנו לשתיית תה על המחצלות שהיו פרושות על הרצפה. אבא הוסיף וקנה לי גם דבר מאפה, מעין פיתה שנקראה - קוליצי'ה. לגמתי מהתה המתוק ונגסתי מהפיתה שהתרככה בפי. כמה טעים היה שילוב השניים. סוף סוף שקי הקמח שלנו היו מוכנים ואנו התחלנו לעשות את דרכנו חזרה לביתנו. את הקמח שפכה אמא לתוך הקנדו, אך בעת הכנתו היה עליה לנפות אותו.

בערבים, לפעמים, כשאבא היה מתפנה מהעבודה, הוא אהב לספר לנו סיפורים על גיבורים קדמונים, מלכים ונסיכים. לצערי איני זוכר היום פרטים מתוך הסיפורים.

לא חסרו מים באזור המגורים שלנו. מעיינות רבים היו בסביבה, ובחורף הנהר היה עולה על גדותיו. המים הגיעו בתעלות לבתים, ברזים לא היו. באמצעות תעלות המים גידלו פירות בשדות, כמו למשל אבטיחים ענקיים, שהיו מאוד עסיסיים, ועד היום אני זוכר את טעמם המתוק. לפעמים הם היו כה גדולים שאי אפשר היה לקנות אבטיח אחד שלם והם נמכרו בפלחים, ואפשר היה לראות את צבעם האדום. גם מלונים גדולים צמחו בשדות וכינינו אותם עֶרְבֶרֶשׁ - ערבי שחור. אלה היו פירות הקיץ, שניתן היה גם לאחסן אותם והיו טובים למאכל עד בוא החורף.

תְּרִי מְקוֹרְמָנָה היה שמו של זן הענבים, שהיה הרוכל הערבי, שהגיע עם סוס רתום לעגלה, מכריז על מרכולתו. כל עינב היה גדול מאוד, והטעם

- אין כמוהו, ובין הענבים היו ירוקים ושחורים. היו גם תפוחים ופירות אחרים. כל פרי היה יפה למראה וטעים. גם ירקות, המזכירים לנו בארץ, לא חסרו.

עם בוא האביב הכול פרח. בחלל עמד ריח טוב של פריחה וזרימת מים נשמעה סביב.

הקהילה היהודית בדאראטו מנתה כ-12 משפחות. לא היה בית ספר יהודי ולבית הספר הערבי לא רצו לשלוח אותנו. "לא אשלח את ילדיי ללמוד אצל הערבים", הייתה אומרת ורדה אשתו של שלמה. לכן, לא הלכנו ללמוד בבית הספר. לימודים לא היו בראש מעייניהם של ההורים. חשוב היה, כאמור, שנסייע בעבודות שפרנסו את המשפחה.

בעיר עקרא, שהייתה לא רחוקה מאיתנו, הייתה קהילה גדולה יותר ובה שני רבנים - רחמים וצ'צ'י. הם היו מגיעים ללמד תורה את הילדים שהוריהם חפצו בכך, אבל זו לא הייתה חובה. היו מעטים מבין הילדים שבכל זאת למדו בבית הספר העירוני, ביניהם דוד ויונה. כפי שנאמר, הוריהם חשבו שמוטב ללמוד בבית הספר המוסלמי, מאשר להיוותר אנלפאבית.

התכוננתי לנסוע אל העיר ארביל לקניית שטיחים בלוויית שותף. השכמתי קום ובעוד קורי שינה בעיניי, הייתי לבוש ומוכן. הנסיעה הייתה ברכב, כעין קומנקר, שהיווה את התחבורה הציבורית במקום, באין תחבורה אחרת. הגענו לפס, כך נקרא הרכב. בפנים כבר ישבו דחוסים כמה נוסעים. מכיוון שלא היה מקום רב, נדחקו פנימה מעל ומעבר. אנו עלינו בזריזות והתיישבנו על הגג. כך נסענו כשעתיים עד שהגענו למחוז חפצנו. על הגג היה לי אוורור טבעי, לא הייתי זקוק למאוורר או למזגן... הרוח החזקה למדי, העיפה את שערי שהתבדר ברוח. היה זה יום קייצי והקומנדקר קיפץ על גבי מהמורות ומכשולים, לפעמים חשבתי שהוא עומד להתפרק. היה עליי להחזיק היטב כדי שלא אעוף, בעיקר בעיקולי הדרך הרבים, אבל בסופו של דבר עמד במשימה בכבוד והביא אותנו למחוז חפצנו. בדרך עצר הרכב להפסקה קלה בגשר קאלאק שמעל לנהר. המקום היה הומה נוסעים שאף הם עשו חנייה במקום, חלקם התגודד מסביב לדוכני האוכל והשתייה, ואף אני שמתתי פעמיים להצטייד במשקה, בפיתה וגם

בבצק מטוגן. הדרך לפנינו עוד הייתה רבה. אחרים רכשו לעצמם ירקות, פירות, ביצים ואפילו עופות מהסחורה הטרייה והרעננה, אותה הביאו האיכרים למכירה במקום.

סוף סוף הגענו לארביל והתחלנו בקניית השטיחים - המטרה שלשמה הגענו. לאחר מספר שעות היה עלינו לעלות שוב על הפס ולשוב הביתה. השמש נטתה לשקוע ונהג הרכב חיכה עוד מספר דקות לאחרוני הנוסעים. מנוע הקומדנקר השמיע נהמה ויצאנו לדרך. השמש נטתה לשקוע והישיבה על הגג הפכה לנוחה יותר. רוח נעימה ליטפה את פניי. פעמים ספורות בלבד נסעתי לארביל לקניית השטיחים בכוונה למכור אותם במוסול. בעיר הזאת היו מספר שווקים, לנעליים, לבגדים, לבשר, לבעלי חיים - כל אחד בנפרד. כשהזדמנתי לשם רכשתי מהסחורה שבדוכנים, ואפילו - בשר כשר. כאשר רציתי לשבור את רעבוני יכולתי לקנות קבב וסלט בפיתה. האוכל ערב לחיכי והכול כשר, כמובן. 4 "אנה" (זה היה שם המטבע) ביקש בעל הדוכן תמורת הקנייה. כדי לרוות את צימאוני נזהרתי בקניית מים, כי הזהירו אותי מראש שאינם כשרים.

יחסינו עם השכנים הערבים היו טובים. לא היה כל פחד וחשש מהם, הסתובבנו בעיירה כראות עינינו, בביטחון. לנו, כילדים, היו חברים גם בין הילדים של תושבי המקום. היו מפגשים בין המבוגרים, שהיו יושבים ומשוחחים ושותים קפה יחדיו. הם כיבדו את מנהגינו, ולמשל לא עישנו לידנו בשבת, כי ידעו שחל עלינו איסור לעשן ביום המנוחה.

פעם נשמעו רעשים מכיוון הרפת. ניסיון הגניבה של אחד הערבים, שנכנס כדי לגנוב פרה או יותר, לא צלח. הצלחנו להניס את הגנב. מעשי גנבה היו דבר של יום יום, לא רק אצלנו. "אני אשמור עליכם, אל תפחדו", היו דבריו של אחד מהשכנים הערבים. הוא ידע על ניסיון הגניבה והציע להגן עלינו.

יחד עם זאת, כפי שסיפרתי, מקרי חטיפת בנות יהודיות היו נפוצים וקרו מדי פעם גם אצלנו.

7

שבתות וחגים

שבתות

כאמור, היינו קהילה קטנה ובית כנסת לא היה בעיר. אבל הקפדנו ככל יכולתנו, ולפי הידוע לנו, על המצוות - קלה כחמורה. אבא היה מתפלל בבית קודם כניסת השבת ואמא הדליקה את הפתילות הטבולות בשמן, שהיוו את נרות השבת, ובערב היינו אוכלים את ארוחת השבת. כשכולנו מסובים היה אבא עורך קידוש ואמא הביאה את התבשילים שהכינה. בשבת שמרנו מאוד שלא לחלל את היום הקדוש. באחד מימי החול אחד מבני משפחתנו צם ולא אכל כל אותו היום. מסתבר, שבטעות, עשה איזו פעולה האסורה בשבת, והיה עליו לצום כדי לכפר על חטאו. בתנור, על גחלים לוחשות, התבשל החמין במשך כל הלילה ועד לצהרי השבת. ריח התבשיל היה ממלא את הבית ולא נמוג אלא במוצאי השבת.

את **ראש השנה** היינו מציינים בסעודה חגיגית, כשאנו מברכים בברכת חג שמח - ולמעשה, חג טוב (אֵלֶּה בְּסִימָהּ).

ביום הכיפורים הייתה דממה בכל בתי היהודים. רק קולות הילדים נשמעו. המבוגרים התפללו בבית כי לא היה מניין, ועשו חשבון נפש. גם אנחנו הבנו שאין מקום לרעש מיותר, וכאשר שיחקנו, הפחתנו את צהלות השמחה.

בסוכות לא היה נהוג באזורנו לבנות סוכה, ולהקפות של שמחת תורה הלכנו אל הרב, שם היו מוציאים את ספרי התורה, וגם אנחנו, הילדים, השתתפנו בשמחה.

בחנוכה הדלקנו את הפתילות הטבולות בשמן - בכל יום פתילה נוספת וכעבור שמונה ימים היו שמונה כאלה ועמם השמש. אבא היה מברך על הנרות. ידענו מעט מאוד את הסיבה לחג.

בפורים ידענו שאפשר להשתטות. ההורים והמבוגרים פחות הקפידו איתנו. ידענו מעט על סיפור המגילה, אך דמויות מתוכה - אסתר, אחשוורוש, מרדכי, המן, היו מוכרות לנו. כשהגיע חג פורים, אנחנו, ילדים ונערים אחרים, הבאנו סמרטוטים שונים והיינו עסוקים כולנו בהכנת בובה גדולה. לאחר שזו הייתה מוכנה, לקחנו את הבובה, אותה כינינו המן, וביחד, תוך כדי שמחה, צחוק וצהלות, שנשמעו למרחוק, גלגלנו אותה בבוץ, עד שהושחתה לחלוטין. כך נקמנו והבאנו גם אנו לסופו של המן הרשע. השכנים הערבים ועוברי אורח, הביטו במעשינו בתימהון ולא הבינו את פשר החגיגה.

פסח, שהיה אצלנו אחד החגים החשובים, דרש הכנות רבות. מיד לאחר פורים היה מגיע תור הניקיונות. אמא הייתה מוציאה את כלי המיטה, השטיחים והמזרנים אל מחוץ לבית. על הרצפה נשפכו מים רבים וכל מקום ופינה עברו צחצוח רציני. עבודת הניקיון המפרכת, תוך ביעור חמץ, נמשכה ימים רבים. מספר ימים לפני החג כבר היו מוציאים את הכלים המיוחדים לפסח ממקום אחסונם. בכלים אלה אכלנו במשך החג ומיד לאחריו הוחזרו למקומם עד לשנה הבאה.

גרגרי החיטה עמדו מוכנים על מגש גדול ואמא, בעזרת הבנות, הייתה ממיינת ומפרידה את המוץ מהבר. אבא נשא את החיטה המנוקה לטחינה בטחנת קמח שהוכשרה לאפיית מצות בברך־אֶרֶשׁ, כאשר הרב כבר היה במקום, משגיח ומפקח על כשרות הטחינה. לפעמים חגגנו את ליל הסדר אצל הרב, בכפרו, מסובים עם בני משפחתו

ומשפחות נוספות. בבואנו ברכנו בברכת "אלה בסימה" (חג שמח, כמו בראש השנה) וזכינו גם לתשובה במאור פנים. באווירה חגיגית הסבנו לשולחן, מטרים את אוזנינו להקשיב לקריאת ההגדה מפי הרב. בסופו של הסדר, היו מברכים "בשנה הבאה בירושלים הבנויה". משפט שנאמר פה אחד על ידי כל האורחים בקול רם, בכוונה גדולה ובהתרגשות.

בסוף חול המועד, יצאנו כולנו - כל בני הקהילה - לחגוג את האביב כפי שמכונה אצלנו "**חגיגת הסהרנה**". חלק מאיתנו צעדו ברגל ואחרים רכובים על החמור וצידה בידינו. עזבנו את הכפר, חלפנו על פני השדות והגענו אל אזור שופע מים. שם בין המעיינות השתרע מקום שהתאים לחגיגה הגדולה. אנחנו, הילדים, התחלנו מיד במשחקים, ובצהלות שמחה והמולה התפזרנו ברחבי המקום. המבוגרים החלו בפרישת מחצלות, עליהן הניחו שתייה, תבשילים, מאכלים, פרי עמל הנשים, ופירות אותם ערמו בערימה גדולה. המבוגרים התיישבו לשיחה, וכעבור זמן גברה ההמולה - נגני התוף והחליל החלו בנגינה ומספר מחוללים החלו בריקוד הדבקה. אנחנו הילדים הפסקנו את משחקינו ועקבנו אחר המחוללים, כשאנו מנסים לחקות אותם. לאחר אכילה מהמטעמים והשתייה, נמשכו שיחות המבוגרים ומשחקי הילדים.

החגיגה נמשכה מספר שעות עד בין הערביים. כאשר השמש החלה לנטות מערבה, נראתה שיירה של אנשים, חלקם הולכים, חלקם רוכבים על גבי חמורים, והפעם - חזרה לכפר. בארץ לא חגגנו יותר את הסהרנה.

חג השבועות לא היה חג גדול. אכלנו דברי חלב, אבל זאת עשינו גם במשך כל ימות השנה.

בתשעה באב היו נוהגים מנהגי אבל - צמים ומתהלכים יחפים. אנחנו לא ידענו מדוע האבל, אבל דוד יונה ידע. כזכור, הוא למד.

בהגיענו לגיל 13 (המשוער) חגגו לנו, הבנים, בר מצווה. האירוע כלל תפילה, כשהרב איתנו ואנו עטופים בטלית. לאחר התפילה נערכה חגיגה צנועה בה הוגש כיבוד. זה היה אות כניסתנו לעול מצוות.

מוסול

מוסול (בערבית: الموصل, תעתיק מדויק: אלמוצל) היא עיר בצפון עיראק ובירת מחוז נינווה. העיר משתרעת על שני עברי נהר החידקל ובה חמישה גשרים המחברים בין שני עבריו. העיר נמצאת כ-396 קילומטרים צפון-מערבית לבגדד.

במשך שנים הייתה מוסול מרכז לייצור הבד מוסלין. מוצר אחר שהעיר הצטיינה בייצורו היה שיש.

ב-1987 מנתה אוכלוסיית העיר 664,221 נפש, ומעריכים כי בשנת 2009 היא מנתה כ-3 מיליון נפש. זוהי העיר השלישית בגודלה בעיראק לאחר בגדד ובצרה. במהלך שנות שלטונו של סדאם חוסיין נעשה ניסיון להפוך את אוכלוסיית העיר לערבית וזאת על ידי סילוקם מהעיר של הכורדים והושבת ערבים בבתיהם.

בעיר קיימת אוניברסיטת מוסול שהיא בין מרכזי המחקר המובילים בעיראק ובמזרח התיכון. אוניברסיטה זו נוסדה בשנת 1967, אך הפקולטה לרפואה הייתה קיימת בה עוד משנת 1959.

יהודי מוסול

בנימין מטודלה ביקר בעיר בשנת 1165 ודיווח על שבעת אלפים תושבים יהודים שהיו במצב טוב. בראש קהילת היהודים עמד רבי זכאי שיוחס לשושלת בית דוד. בשנת 1289 ישב במוסול ראש הגולה אשר חתם על כתב תמיכה ברמב"ם. בשנת 1848 היו במוסול 450 יהודים ובשנת 1903 דווח על 1100 יהודים מתוך 45,000 תושבי העיר. מסורת יהודית טוענת שבעיר קבורים הנביאים עובדיה, יונה ונחום. במחוז,

בסביבות מוסול היו בשנת 1903 עוד כשלושת אלפים יהודים, בהם תושבי הכפר "בר תנורא" אשר כל תושביו יהודים. את העלייה ההמונית של קהילת מוסול ליוותה פעילות מחתרתית. עלייתה של הקהילה התרחשה במסגרת מבצע "עזרא ונחמיה". רבים הותירו רכוש רב מאחור. חלק עלו ארצה עוד קודם המבצע בדרכים שונות.

מתוך: ויקיפדיה

8

נישואין

באחד הימים יצאתי עם אבא לקניית בגד לחתונה. כחתן היה עליי להיראות במיטבי, בהתאם למעמד. נסענו לעיר הגדולה - מוסול. באחת החנויות אליהן נכנסנו הציעו לי חולצה, וגם חליפה מתאימה למידותיי. "תמדוד", ביקש אבא. הכול היה מונח עליי היטב ואבא ציין שאני נראה יפה, ממש כפי שחתן צריך להיראות. אני זוכר שהחולצה עלתה כשלושה דינר, סכום לא מועט באותם הימים. לאחר מכן הוסיף וקנה לי נעליים לפני ששבנו הביתה.

בתיה ואני עמדנו נרגשים מתחת לחופה בעיירתנו, דאראטו. הרב, שחיתן אותנו, האריך בברכות. הוריי עמדו לידנו, ומסביב - קרובי המשפחה - האורחים שלנו. היינו כשני זרים, כמעט ולא הכרנו קודם לכן. לא ידענו עם מי אנחנו עומדים לחלוק את חיינו.

"זה מתאים להיות בעלך", אמרו הוריה של בתיה, "וזאת מתאימה לך, להיות לאישה", אמרו הוריי (עזיז). אנחנו בני דודות, המשפחות הכירו והזיווג נראה בטוח ומושלם. איש לא שאל את פיננו, ההורים קבעו והיה עלינו לכבד זאת. אף אחד מאיתנו לא העז להמרות את פיהם. מן הסתם היו להם שיקולים משלהם, והיינו בטוחים שהם בחרו לנו את הטוב והמתאים ביותר.

מסביב הייתה אווירת שמחה. לידי עמדה נערה צעירה שכמעט לא

הכרתי, אך מהמבטים החטופים שזרקתי בה, ראיתי את היופי שלה - עיניה כהות ויפות, אף קטן וצורתו מושלמת, כאילו איזה אומן טרח על עיצובו, שיערה שחור וגוף לה רזה וחטוב. היא הייתה לבושה שמלה לבנה שהתאימה לה מאוד - לגופה ולצבע עורה. קיוויתי שחיצוניותה מעידה על אופי טוב ונוח.

בתי: בחורים רבים לטשו עיניהם בי. הרבה רצו אותי, אבל היה עליי לציית לבחירה של הוריי. לצדי עמד בחור צעיר ונאה, קיוויתי שגם יהיה לי לבעל טוב.

לאחר הנישואין

בתי: דודתי הפכה להיות גם חמותי, והיה עליי להתרגל לביתי החדש. הצטרפתי למשפחתו של עזיז כעוד בת משפחה. אמנם ניתן לנו חדר נפרד (הדבר היה כרוך בתוספת של חדר שנבנה מחמר תוך זמן קצר), אך במשך שעות היום והערבים השתלבתי במשפחה, והצטרפתי לעבודות האריגה, וגם לחמותי - בעבודות הבית. עקבתי אחריה ולמדתי לבשל מאכלים שונים ועוד תחומים בנושאי הלכות הבית.

לא קלה הייתה ההסתגלות למשפחתו של בעלי. היה עליי להתאים את עצמי, ולא תמיד הסכמתי עם הנאמר לי והנדרש ממני, דבר שגרם לעתים להזעפת פניה של חמותי-דודתי. היו חילוקי דעות בינינו ופה ושם גם ויכוחים. אך בסופו של דבר היה עליי לקבל את דבריה והחלטותיה. אני הייתי אורחת בביתם, זה היה הנוהג ולא ידענו שאפשר אחרת. מהכלה נדרשה צייתנות ולא הייתה כל ברירה. נכנעתי לתכתיבי הבית.

הגעגועים למשפחתי היו רבים. אמנם בעלי היה לצדי, אבל אני כל כך רציתי את אמא ליד... וגם את אבא. רק כעבור מספר חודשים, נפגשנו איתם, אבל גם אז לא יכולתי להשיח את ליבי יתר על המידה. היה עליי להעמיד פנים שהכול כשורה.

רק אחרי שבע שנים, כשהגענו לארץ, סוף סוף זכינו לפרטיות מוחלטת - לבדנו, באוהל משלנו. למרות שלא היה זה ארמון רב תפארת, לפחות כבר לא היינו מוקפים במשפחתו של עזיז. כנאמר, בכל רע יש גם טוב.

9

מתארגנים לעלייה

היחסים עם השכנים הערבים

בתיה: בכפר הולדתי, גאיינג', יצאנו לקניות, הלכנו לרחוץ במעיין, הסתובבנו ברחוב, לא שמענו הערות נגדנו ולא פגעו בנו חלילה, לא הרגשנו עוינות. יש לזכור את הלקוחות שלנו, שהיו נכנסים ויוצאים מביתנו ותמיד התקבלו בכבוד ובסבר פנים יפות, וגם הם התייחסו אלינו כך. ובכל זאת... לא הרגשנו בטוחים לגמרי. היה איזה חשש שאולי יום אחד יתרחש דבר מה.

היינו שונים, היינו יהודים.

כאשר הייתי נערה צעירה, העדפתי שלא להסתובב לבד, וכמה שפחות להיראות ברחוב. פחד מפני חטיפה ליווה אותי, ולכן הרגשתי רגועה יותר לאחר נישואיי.

נאסר עלינו, היהודים, לשמוע חדשות או לקרוא עיתונים בתקופת מלחמת העצמאות, אלא שהם כמעט לא היו בנמצא אצלנו, אלא בעיר הגדולה הסמוכה, אליה היינו מזדמנים לעתים רחוקות.

עקב כישלונות הצבא העיראקי במלחמה נגד מדינת ישראל - מלחמת העצמאות, החלה עוינות גלויה נגד היהודים. אחת המשפחות בכפר העתיקה את מגוריה לכפר שכן, בתקווה ששם לא תחוש בשנאה.

בעבר נהגו נשות הקהילה לצאת לנהר למלאכת הכביסה ועמן נשות המקום המוסלמיות. בדרך כלל היחסים היו חבריים, והנשים בילו בפטפוט

ובאוירה חברתית נעימה. אולם, בתקופה ההיא חשנו שהמוסלמיות אינן מרבות לשוחח איתנו, אלא רק מחליפות מילים בודדות ומבטן מביע איבה. הילדים סיפרו על איומים ומכות שספגו. רכוש אנשי הקהילות הולאם על ידי השלטונות והיו שמועות שממשלת עיראק, בכוונתה לסלק את היהודים. רבים מהיהודי הכפרים עברו לארביל, ביניהם גם הוריי, שם התגוררו בצפיפות, חיו בדלות, וחשו היטב את עוינות הסביבה. "מי רוצה לעלות לארץ ישראל?" שאלו השליחים מהארץ, שהגיעו אלינו, וכך נודע לנו על אפשרות העלייה. הם סיפקו מעט מידע, ובעיקר שמענו מפיהם את שמו של משה שרת. מרגע זה ואילך התחילה ההמתנה שלנו להוראה לקחת את חפצינו ולעזוב את העיירה. חיכינו מעל לשלוש שנים במוסול.

עזיז: בלב היה חשש מפני הערבים, ושאלנו את עצמנו האם נצליח לעלות ארצה בשלום. עם זאת, לא יכולתי להימנע מתחושת צער על פרידה מהמקום בו נולדתי וגדלתי.

ארזנו מעט מחפצינו, נפרדנו מההורים ומבני המשפחה, אבל ידענו שכעבור פרק זמן יגיעו גם הם למוסול. השכנים איכלו לנו הצלחה בדרכנו הארוכה לארץ. העפנו מבט אחרון אל הרחובות המוכרים ואל הבית, לא היינו בטוחים שעוד נשוב למקום אי פעם. נשאנו תפילה שנגיע לארץ שלנו, בה נחיה בטוב ובביטחון בין יהודים. במוסול שהינו עד שהתבשרנו שהגיע תורנו לנסוע לבגדד, ממנה נמשיך לארץ.

הורו לנו מה החפצים המותרים לקחתם, ואלה שחל עליהם איסור מוחלט. בתוך מזוודה עשויה פח, ארזנו בגדים אחדים, אבני הריחיים, שטיח אחד מאלה שארגנו וגם הותר לנו לקחת, ואת הפרימוס. חל איסור חד משמעי לקחת כסף ותכשיטים, למעט טבעת נישואין. "טבעת נישואין מותר לקחת, אבל עליה לשקול לא יותר מ...".

היום המיוחל הגיע. התייצבנו בתחנת הרכבת ולא האמנו למראה עינינו, כשראינו את הקרונות בהם היינו אמורים להגיע לבגדד. היו אלה קרונות רכבת משא להובלת בקר. הרצפה, עליה היה עלינו לשבת, הייתה מסריחה,

מטונפת בצואת פרות. זו התחבורה שהועידו לנו השלטונות, כאומרים, אתם בוחרים לצאת מכאן ואלו התנאים המגיעים לכם.

לקחנו איתנו צידה לדרך וכך היו עמנו אוכל ושתייה, אבל הנסיעה הייתה בלתי נסבלת. הישיבה על רצפת הקרון וגם העמידה בחלק מהדרך, הצפיפות, מחסור בתנאים הגייניים והריח הרע, כל אלה גרמו לנסיעתנו להיות נסיעת סיוט. לאחר שתיים-עשרה שעות קשות ביותר, נשמנו לרווחה כשסוף סוף הגענו לבגדד.

הובילו אותנו לבית ספר יהודי, שם התמקמנו באחת הפינות. הערב ירד והשינה במקום גם היא לא הייתה נוחה, לא היה זה מלון של חמישה כוכבים, גם לא של כוכב אחד.

בימים האחדים ששהינו שם, הסתובבנו בעיר וראינו, בין השאר, את קבר האחים, בו נקברו היהודים שנרצחו בפרעות ה"פרהוד" בעיר.

הגענו לשדה התעופה הסמוך לעיר. המטוס חנה במקום, מוכן לקלוט אותנו. אבל עדיין נכוננו לנו כמה מכשולים: תחת עיניו של שוטר, הבולשות אחרינו, היה עלינו לרוקן את תכולת המזוודה. לאחר חיטוט קפדני הוא נוכח לדעת שלא הברחנו שום חפץ שנאסר עלינו. מי שניסה להתחכם ולהברית, הסתכן בכך שיירו בו בו במקום. השוטר חקר אותנו במשך שעה ארוכה, מתעניין לדעת מי אנחנו, מה שמנו, מאין הגענו ועוד כהנה וכהנה. במשך כל זמן התחקור דיבר אלינו בנימה מזלזלת ובוטה. תנועות ידיו ודבריו אלינו העידו על יחס לא מכבד. ללא מילים, "רמז" לנו שנוזז ונפנה את מקומנו לבאים בתור - הוא פשוט בעט באחורינו.

בתיה: השוטר הושיט אליי את ידו כדי לקחת ממני את טבעת הנישואין שלי והטיל אותה על מאזניים קטנים. למרבה המזל משקלה השביע את רצונו והוא השיב לי אותה. טבעות שהיו מעבר למשקל המותר - הוחרמו. היו כאלה שענדו שעונים. השוטרים ביקשו מבעליהם לדעת את השעה. אלה שלא ידעו לענות, נדרשו להורידם מהיד ולמסור.

פקיד קרא את שמות המיועדים לטיסה. לאחר שנקראו שמותינו בקול רם, קמנו על רגלינו מהישיבה הממושכת והקשה על הברכיים. טוב היה לנער את הרגליים, אך היה עלינו גם לקוד בהכנעה בפניו לאחר שענינו

"נָעַם יָא סִידִי" (כן, אדוני). היו כאלה שזכו לחרפות "יָא פֶּלֶב, אֶתְלָע" (כלב, תעלה). כנראה שהפקיד, ירום הודו, חשב שלא נתנו לו את הכבוד הראוי. אחרוני הנוסעים עלו, הדלתות נסגרו, והמטוס החל לנוע על גבי המסלול ולאחר מכן המריא. מן האוויר אפשר היה לראות, מבעד לחלונות הקטנים, את הארץ ממנה נפרדנו.

המאורעות האחרונים החישו את רצוננו לעזוב ובליבנו תקווה לעתיד. במשך כל הימים הללו, מהרגע שעזבנו את מוסול ועד שהגענו ארצה, בטיסה שנמשכה כשלוש שעות, הרגשתי טוב, למרות היותי בהריון.

10

תקופת החיים הראשונה בארץ

המטוס נחת בשדה התעופה בלוד (נמל תעופה בן גוריון) באפריל 1951. היה זה חול המועד פסח. נרגשים ירדנו אל אספלט שדה התעופה. בליבנו תפילת הודיה על שסוף סוף הגענו בשלום לארצנו, זכינו להגשים חלום שדורות לפנינו יכלו רק לייחל לו. היו כאלה שירדו ומיד כרעו ונישקו את האדמה (האספלט) - לא היו שמחים ומאושרים מאיתנו. לא ידענו אילו קשיים עוד מחכים לנו. כקבלת פנים קיבלנו ענן של ריסוס די.די.טי (חומר חיטוי) שאיבק את בגדינו באבקה לבנה ומצחינה, שחדרה לקנה הנשימה. אבל קיבלנו זאת כמובן מאליו, ללא תחושת עלבון כלשהי. לאחר מכן הגיע תור ההמתנה והליך רישום על ידי פקידי הסוכנות ומשרד הקליטה. הפקיד שאל אותנו לשמנו, גילנו, ילדים אם יש...

עזיז: בזמן שהותנו במוסול, הבחינו בי הממונים על הגיוס לצבא, שאני בחור צעיר, והודיעו לי שעליי למלא את חובת השירות הצבאי. כל בחור מוסלמי ויהודי בהגיעו לגיל 18 היה חייב בגיוס, והשיטה היחידה להימלט מהשירות הייתה לפדות את הצעיר בתשלום גבוה. בחרדה, ביקשתי את אחד האנשים שעמדו בראש הקהילה היהודית, שייעץ כיצד אוכל למנוע את רוע הגזירה. הוא ידע את אשר עליו לעשות - מתן שוחד לאנשים המתאימים, והם לא הכזיבו ושינו את גילי ל-35, גיל פטור מגיוס. כך נמלטתי מהצורך להיות חייל, אבל גם לא עדכנתי

אני בן 20 בערך

את הפקיד בשדה התעופה בארץ בגילי האמיתי. וכך, לפי הרשום בתעודת הזהות אני היום בן 104 - מבוגר בכ-12 שנים. עובדה זאת גרמה לכך, שלפעמים נקבעו לי דברים שלא לפי גילי המדויק. למשל, יציאה לגמלאות הרבה לפני שהגעתי לגיל המתאים, כאילו הייתי אח של אבא ולא בנו. אבל איש - גם לא אני - לא נתן דעתו לפרטים שוליים כאלה באותם ימים של קליטת עולים בשנות החמישים.

משם הובילו אותנו למשאית פתוחה, עליה ספק עמדנו, ספק ישבנו. את התפוזים שחילקו לנו אכלנו בתאוה רבה. מי ראה עד כה כמות כזאת של תפוזים? נגסנו מהם וחשנו בפינו את טעם העסיסי החמצץ.

עוד ראינו בדרך שדות ירוקים, פרדסים וגם חיילים במדי צה"ל. כל המראות הללו נטעו בנו תקווה שאכן יהיה לנו טוב בארצנו - ארץ מולדתנו. הגענו ל"מחנה עולים" בעתלית לאחר מספר שעות נסיעה במשאית מקרטעת שהתנהלה באיטיות. הדרכים והכבישים המשובשים באותה תקופה נסללו עוד בתקופת השלטון המנדטורי, וחלקם לא תוחזק כראוי. היה זה מחנה ששימש את הבריטים, שכידוע כלאו בו את המעפילים, וכעת הפך להיות "מחנה עולים". עם בואנו, בחול המועד פסח, שיכנו אותנו באחד הצריפים במקום והגישו לנו מצות. לא הכרנו את המצות שהוכנו בארץ - קשות ותפלות, אצלנו היו אחרות.

לאחר כשבועיים העבירו אותנו לתל עדשים בקרבת עפולה, למחנה אוהלים, התקועים בשדה שלף, ושם שהינו כשלושה חודשים. ההורים האחים והאחיות הגיעו איתנו. כל משפחה קיבלה אוהל.

בתיה: שמחתי, סוף סוף, לגור בנפרד ממשפחתו של עזיז, בפרטיות,

מבלי שיסובבו אותי בני המשפחה. אומנם, התנאים היו קשים, אך שינוי זה היטיב עמי.

באותה שנה, לפני בואנו, היה חורף קשה בארץ. ירדו גשמים רבים, וגם שלג אפילו בתל אביב ודרומה. למזלנו בעת שנחתנו קידם את פנינו אביב, אבל ירדו עדיין גשמים מדי פעם. ואילו כאשר התחממה הטמפרטורה, רחשו תחת האוהל וסביבתו עקרבים ומיני זוחלים אחרים ואפילו... נחשים. למרבה המזל לא עקצו ולא הכישו אותנו.

בימים הגשומים במחנה תל עדשים בוססנו בבוץ, וכשנכנסנו לאוהל התמלאה רצפת הבטון בלכלוך, שהיה אורח קבע במשך ימים רבים וקשה היה להיפטר ממנו.

הימים הבאים היו יפים, הטבע חגג את עונת האביב. שמש חמימה הפציעה, הכול היה ירוק סביבנו וריח פריחה נישא באוויר. קיבלנו הכול בהשלמה, והתנחמנו בכך שבמהרה נעבור למקום בו התנאים יהיו שונים. אך חודשים רבים יעברו עד שנגיע למגורים טובים יותר.

עזיז: יש והיינו מגיעים לנצרת, משוטטים בסמטאות העיר העתיקה, וקונים פה ושם חפצים, לפעמים ממש לא נחוצים. אני, לדוגמה, קניתי פעם סדן ששימש ליצור נעליים. ראיתי את החפץ מוטל באחד הדוכנים והחלטתי לקנותו, אולי אהיה זקוק לו באחד הימים, חשבתי. בפתחו של אחד הצריפים השתרך תור ארוך, שם חילקו מצרכי מזון. לאחר זמן לא קצר, והמתנה מורטת עצבים, הגענו לראש התור. המחלק הושיט לנו לחם, חבילת מקרוני (ספגטי), חלב, ביצים, קופסת שימורים ובה זיתים ועוד כמה מוצרים. כל משפחה קיבלה לפי מספר הנפשות. עבור ילדים קיבלו תוספת.

בתיה: באחת מפינות האוהל סידרתי פינת בישול. זה היה מטבח במקום שאיש לא העלה בדעתו למקם מטבח. את הפרימוס שהבאנו איתנו מילאתי בנפט, עליו הנחתי את... קופסת השימורים הריקה, שפכתי לתוכה מים, הוספתי את המקרוני והנה הייתה לנו מנת פסטה. באותו אופן בישלתי מרק עדשים. הפרימוס השמיע רעש בעת שדלק, ומלבד

פרימוס

זאת היה צורך לנהוג בזהירות שחלילה הלהבה לא תאחז ביריעות האוהל, ואז הייתה סכנה של שריפה, דבר שאירע, לא אחת, במחנה האוהלים. סיר לבישול לא היה וגם לא צלחות. כל דבר שיכול היה לשמש אותנו - לא נזרק. אי לכך קופסת השימורים שימשה כסיר. צריך היה הרבה יוזמה ויצירתיות כדי להסתדר. עוד היו לי במטבח אבני הריחיים שהבאנו איתנו. המאכלים שהכנתי היו אותם אלה שאכלנו בארץ הולדתנו. בורגול וחיטה היו גם כאן. כתשתי את גרגיריהם באבן הריחיים.

עזיז: אני אהבתי לִבְצֹעַ חתיכה מהלחם השחור העגול, שקיבלנו במכולת תמורת התלושים ולהוסיף תפוז (פורטוקלה), פרי נפוץ בארץ - ולאכול ביחד. היה זה בשבילי טעם גן עדן, לא הייתי זקוק ליותר מכך. היה צורך לעבוד ולמצוא פרנסה. יום אחד קיבלתי עבודה בתל עדשים ויום אחר עבדתי בקיבוץ דברת. בדיוק באותה תקופה בנו את הקיבוץ והיה צורך לחפור תעלות לצינורות מים וביוב. העבודות לא קלות היו, ודרשו כוח פיזי, אבל הייתי בחור צעיר והיה לי את הכוח הדרוש. בפעם אחרת עבדתי כחודשיים וחצי בקרבת קיבוץ מזרע והרווחתי מעט למחייתנו. לאחר כשלושה חודשים, כאשר הקיץ בעיצומו, והחום באוהל בלתי נסבל, הוצע לנו לעבור למושב רחוב, אחד מיישובי ה"פרוונות", כפי שכינו אותם, בעמק בית שאן. איננו יודעים מדוע החליטו שאנחנו מתאימים לצורת חיים חקלאית. כך קבעו ואנו קיבלנו בשמחה את המעבר ליישוב קבע. איתנו הגיעה כל המשפחה. עד היום יש לנו קרובי משפחה במושב. חלק נותר שם וחלק מבני המשפחה עברו למושב פרזון, למושב אביטל ולמושבים אחרים בחבל התענך. ל"פרוונות" שייכים, מלבד רחוב, גם הישובים רוויה ושדה-תרומות. פאר הבנייה שם היו הפחונים - למשפחה גדולה פחון גדול, למשפחה קטנה פחון קטן. הפחונים עמדו על אדמה חרושה. הגענו בתקופת הקיץ, וכידוע אזור בית שאן חם מאוד בתקופה הזאת (כיום שייך הישוב למועצה האזורית עמק

המעיינות). מי חשב על מאווררים? ומזגנים לא עלו בדמיוננו. פח ידוע כמוביל חום. תארו לכם את הגיהינום בפחון הלוהט שלנו. גם מחוצה לו לא היה מפלט מקרני השמש הלוהטות, שייבשו מיד כל דבר רטוב, שרפו וצרבו את הגוף ואת הנשמה. גם היתושים הרבים לא שיפרו את איכות חיינו, נהפוך הוא, בלילות זמזמו באוזנינו, מצצו את דמנו ועקצו ללא רחם.

בתיה: באזור מעיינות ומקורות מים, ששימשו מקומות דגירה ליתושים. לא היו כל תכשירים או מכשירים כנגד החרקים הטורדניים הללו. ככה, בתנאים כאלה, גידלנו את התינוק שנולד לנו - מיכאל. לא חשבנו על שתיית מים קרים בחום הזה, אבל אפילו מים כלשהם לא זרמו - לא היו לא צינורות ולא ברזים. היה עלינו להעביר מים מאזור קיבוץ ניר דוד שליד הסחנה. מילאנו מים גם בבקבוקים ואלה שימשו לשתייה ולבישול. בצרכייה (כך נקראה אז המכולת ההסתדרותית) קנינו מצרכים, ואני המשכתי לבשל בקופסאות השימורים על גבי הפרימוס. קשה היה להירדם בפחון, שקירותיו פלטו את חום היום ונותרנו לשבת בחוץ, מנסים להתנחם במשב רוח קל, ולבסוף נותרנו שם ללינת לילה. מתוך השקט נשמעו קולות צרצרים ותנים. היה צורך להיזהר מנחשים ומעקרבים. ההליכה בליל חשיכה כדי להגיע לצריף אחר או לשירותים המרוחקים, חייבת הייתה להיעשות בזהירות רבה מפני כל אותם זוחלים ובעלי חיים ששרצו במקום.

בראשית שנות ה-50 של המאה הקודמת, הייתה תקופת "צנע". לא היה די מזון לוותיקים ולהמוני העולים שהגיעו למדינה לאחר הקמתה, והיה חשש מרעב שיפקוד, בעיקר, את המוני העולים החדשים. כדי שחלילה איש לא ירעב, החליט "שר האספקה והקיצוב" באותם ימים, דב יוסף, שכונה "שר הצנע", להנהיג משטר של קיצוב מזון. כל משפחה קיבלה כמות מזון קטנה לפי גודלה. היו אלה מצרכי מזון בסיסיים שחולקו בתמורה לתלושים. אמנם לא היה רעב, אבל לא תמיד היינו שבעים.

מדיניות הקיצוב

מדיניות הקיצוב הייתה מדיניות כלכלית שהנהיגה מדינת ישראל בין השנים 1949–1959, וזכתה לכינוי תקופת הצנע (ביטוי הבא לתאר תקופת צמצום במזון).

מטרתה של מדיניות כלכלית זו הייתה ליצור שער חליפין יציב וכך לחסוך במטבע חוץ. מדיניות זו באה לידי ביטוי בשתי דרכים מרכזיות: הכוונת אשראי והשקעות, אך בעיקר הגבלת הרכישה של מזון ומוצרי צריכה.

בתחום המזון כל אזרח שובץ לחנות מכולת קבועה, שבה קיבל את מוצרי המזון הבסיסיים על פי הקצבה קבועה, תמורת נקודות שהוקצבו לו בפנקס אישי לצורך זה.

הסיבה המרכזית להנהגת הצנע היא קליטת העלייה ההמונית – ישראל שאפה לקלוט מיד עם הקמתה כמות חסרת תקדים של עולים חדשים. עולים אלו הגיעו לרוב בחוסר כל, בין אם ממחנות העקורים באירופה לאחר השואה, ובין אם ממדינות ערב ששליטיהן לא איפשרו את מכירתו או לקיחת הרכוש.

באותה תקופה התנהלה גם מלחמת העצמאות שעלתה כסף רב. בשל היותה של ישראל צעירה מאוד, לא הייתה הכנה למצב כזה ולא היו יתרות מטבע חוץ.

היה חשש שאם לא תונהג מדיניות הקיצוב יעלו המחירים של מוצרי המזון ומצרכים אחרים על בסיס המשוואה של היצע וביקוש – כמות הטובין קטנה מאוד בשל המחסור במט"ח בעוד שהדרישה לו גבוהה. כך המחירים עלולים לעלות; מי שתשג ידו יוכל לקנות ולאכול או להתלבש, ומי שלא – ירעב.

אם כן הרציונל המרכזי מאחורי מדיניות הצנע היה לקבוע רף מחירים נמוך כדי לאפשר אספקה סדירה של מזון לכול, ובכלל זה העולים הלא מבוססים. בתקופה המדוברת הייתה סכנת הרעב מוחשית בשל מלחמת העולם השנייה, שנסתיימה שנים ספורות קודם לכן.

ההקצבה היומית לנפש נקבעה על ידי מומחה אמריקני לתזונה, וכללה: לחם אחיד ללא הגבלה, 60 גרם תירס, 58 גרם סוכר, 60 גרם קמח, 17 גרם אורז, 20 גרם קטניות, 20 גרם מרגרינה, 8 גרם אטריות, 200 גרם גבינה רזה, 600 גרם בצל ו-5 גרם ביסקוויט. הקצבת הבשר הייתה 75 גרם לנפש לחודש. כמו כן חולקו כמויות משתנות של ביצים, סבון כביסה, סבון לרחצה, שוקולד, דגים מלוחים, אבקת חלב, ריבה ועוד.

לא היה מדובר בתבנית כוללת לכל האזרחים, התבנית הותאמה לגיל ולמצב האזרח. כך, למשל, נשים הרות זכו לתוספת בשר ובגבינה צהובה, ותינוקות זכו לתוספת סוכר וקורנפלור. התפריט התאפיין בתחליפים רבים למוצרים, בעיקר שני מוצרי יסוד מרכזיים – חלב וביצים שהגיעו בכמויות קצובות ועל פי רוב באבקות.

בזכות ההקצבה הצליחה המדינה לשמור על מחירים נמוכים יחסית לכל המוצרים, הן במזון, הן בהנעלה, הן בהלבשה והן בכלי הבית.

בנוסף, דאגה הממשלה שהמחירים יהיו אחידים בכל הארץ בלי תלות במרחקי ההובלה. מדיניות זו של מחירים אחידים נשמרה שנים רבות לאחר תום תקופת הצנע.

על מנת לוודא שכל אזרח או תושב יקבל את ההקצבה המגיעה לו, חולקו לציבור פנקסי "נקודות" בהם היו תלושים למוצרים ומצרכים שונים. תעודת הזהות של כל אזרח הוחתמה בחותמת מתאימה, כך שלא יוכל לקבל שני פנקסי קיצוב. עם קבלת הטובין היה הסוחר גוזר מתוך הפנקס את התלושים המתאימים ומוסר אותם לסיטונאי על מנת לקבל הקצבה חדשה.

מתוך: ויקיפדיה

מול פתחה של הצרכנייה השתרך תור ארוך בעת חלוקת המצרכים. כל אחד מהתושבים ניגש והושיט את הפנקס. על המחלק היה לגזור את התלושים המתאימים, ולאחר מכן הגיש את המצרכים שנתנו בחלוקה -

סוכר, אבקת ביצים, לחם, לעתים מנת בשר וגוש מרגרינה, שהגיע עטוף בחבילת נייר, ממנה היה המחלק חותך רבע לכל משפחה... פעולות שארכו דקות ובינתיים התור הלך והתארך. היה עלינו להמתין ב"סבלנות", מילה חשובה שכל עולה למד במהרה.

למרות האחוזה והידידות ששררו בין תושבי המקום, לפעמים פרצו גם סכסוכים. היו בין קרובינו שטענו שהרב, למשל, דאג שלמקורביו תהיה עבודה, ועוד כהנה וכהנה. המציאות הקשה גרמה לחיכוכים ולוויכוחים. ראשי משפחות גדולות ומכובדות, הם שניהלו את המקום מטעם העולים והיוו כעין מנהיגות מקומית מול נציגי השלטון. הם, למשל, החליטו מי יקבל עבודה ולכמה ימים בחודש, וכן היו בידיהם השליטה על תקציבים ועוד. הם גם ניהלו את ההגנה על המקום. הגברים קיבלו נשק ואימון בשימוש בו.

הצעירים שהגיעו לגיל גיוס, התגייסו לצה"ל, לא כן הבנות. איש מתושבי המקום לא הניח לבתו לשרת בצבא. לא שכחנו את קיום המצוות. בכל מקום שהיינו, היה בית כנסת, מקווה רחצה וגם שוחט ומוהל.

רחוב - מושב

רחוב הוא מושב הנמצא כ-4 ק"מ מזרם לבית שאן. המושב משתייך לארגון המושבים של "הפועל המזרחי" ושייך למועצה אזורית עמק המעיינות (בקעת בית שאן) היישוב הוקם בשנת 1951 על ידי עולים מכורדיסטן וממרוקו. שמו של המושב הוא כשם עיר קדומה ששכנה במקום ועל שמה נקרא "תל רחוב" הסמוך.

מתוך: ויקיפדיה

11

לידה - מיכאל שלי

כאשר הגענו למחנה פרוואנה (אחר כך נוסד מושב רחוב במקום) הגיע זמני ללדת. בטני הגדולה העידה על כך שהסתיימו תשעת חודשי ההריון. באחד הימים חשתי צירים שהלכו וגברו. היה זה ערב נעים בחודש נובמבר, לא ירד גשם, עדיין קור החורף לא הגיע, אך ימי החום הלוהט חלפו. עזיז התפלל באותה עת בבית הכנסת, ולכן יעקב, אחיו, הזדרז והזעיק את נהג המשאית שהביאה מצרכים לצרכנייה. הנהג עמד לנסוע חזרה ואני נכנסתי לקבינה. לאחר נסיעה לא קצרה הגעתי לבית החולים בעפולה. במחלקת היולדות קיבלו אותי, אבל למרבה חוסר המזל (ואולי המזל...) הציירים פחתו. למחרת הודיעו לי, "את עוד לא יולדת, וכאן לא נותנים אוכל לאנשים בריאים". כלומר רק נשים שעומדות ללדת תוך זמן קצר, או שילדו זוכות לארוחה.

נסעתי באוטובוס חזרה לבית שאן. אבל איך אגיע חזרה למושב? תחבורה לא הייתה, טלפון נייד להודיע? גם לא בחלומות. נשאתי את רגליי והתחלתי ללכת, והלכתי והלכתי... המרחק היה של כמה קילומטרים. הציירים חזרו ואני זירזתי את צעדיי. חששתי שאלד בדרך, וגם המים כבר ירדו, ואני לבד - בחרדה. מה אעשה אם אכרע ללדת? התפללתי שאספיק להגיע לישוב. הכאבים שהתגברו לא הקלו עליי. נשמתי לרווחה כשהגעתי לפתח המושב. מיד התאספו אצלנו כל נשות הכפר המבוגרות וגם המיילדת, אמו של הרב משה. למרבה המזל ילדתי

ללא תקלות את התינוק החמוד, המקסים - בננו הבכור. מיכאל הגיע לאוויר העולם ב-20 בנובמבר 1951.

התבוננתי בתינוק שזה אך נולד, בחנתי כל איבר - מושלם היה. אושר, גאווה ושמחה הציפו אותי. גם עזיז היה מאושר, הוא הפך לאביו של בן זכר. מה צריך יותר מזה? כל הקשיים נראו בעינינו פחותי ערך לעומת האושר הגדול.

איך אחתל את התינוק? באותם ימים היו חיתולי בד בלבד, אבל במושב גם אלה לא היו. נשות המושב התגייסו לעזרתי והביאו לי את כל סוגי הבדים שהיו ברשותן. גם בגדים ממש, כמו שרוואלים (מכנסי הגברים) ועוד. אלה היו חיתוליו הראשונים של בננו הבכור. תושבי המושב, ביניהם גם משפחתנו, רובם הגיעו כמונו מכורדיסטן, היו טובי לב ונדיבים. הישוב היה במקום נידח, לא היה לנו כמעט כלום, אבל כולנו היינו שווים, לאיש לא היה יותר מאשר לשכנו. הרגשנו קרבה ואחוזה, אחים לגורל היינו. הנשים בראש - אך גם הגברים עזרו לנו מאוד.

רב הישוב ערך את ברית המילה. התאספו בני המקום וקרובי משפחתנו וכיבדו בנוכחותם את המעמד, אבל לא הייתה באפשרותנו להכין כיבוד. בדיעבד, אני חושבת שהתמזל מזלי שלא ילדתי בבית החולים. באותם ימים היו מקרים של חטיפת תינוקות מהאמהות שלהם בבתי חולים ובמקומות של ריכוזי עולים. הם הועברו לאימוץ ולהורים נמסר שהתינוק נפטר. במושב איש לא חשב לקחת לי את התינוק.

לאחותי חביבה, שילדה בבית החולים עפולה את בנה הראשון, נאמר שהוא נולד מת, אך היא שמעה את בכי התינוק לאחר שנולד. כנראה שהתינוק נחטף ונמסר לאימוץ.

מיכאל הקטן התפתח יפה, למרות התנאים הקשים בהם גידלנו אותו. לאחר שינק ממני בשקיקה, היה מוכן לינוק עוד, אבל החלב לא שפע ואני סבורה שלא אכל די צורכו וזה אשר גרם לכך שקומתו הייתה נמוכה וגופו רזה.

כשהיה בן שנה, כבר הכנתי לו דייסה ואוכל רגיל לגילו וכבר לא ינק. לא הייתה תחנת טיפת חלב במושב, לא הגיעו אלינו אחות או רופא לבדוק את התינוק, לא ניתן היה לשקול אותו, אף לא לחסן אותו בחיסונים.

הנדרשים, עד שמיכאל הגיע לגיל חצי שנה. אז עברנו למעברת ראש פינה ושם כבר קיבלתי טיפול מסור מידיהן של אחיות טיפת חלב.

עזיז: ביקשנו לעזוב את המקום, חיי מושב ועיסוק בחקלאות לא התאימו לנו. העמידו בפנינו מספר ברירות, ביניהן גם התיישבות בחבל התענך. אבא החליט על מעבר למעברת ראש פינה.

בתיה: אחיות טיפת חלב בחצור נחרדו מהעובדה שהתינוק כבר בן חצי שנה, ולא זכה לטיפול - לא ביקור של אחות ולא של רופא. לכן, לא הניחו לי, ומדי פעם הגיעו לברר אם הכול כשורה, ומיכאל קיבל טיפול מעל ומעבר. אני הבאתי אותו אליהן והוא קיבל חיסונים ועבר את הבדיקות הנדרשות.

הילד גדל והלך לגן הילדים, כאשר לא מכבר עברנו מהמעברה לחצור ב', כפי שנקרא המקום באותם ימים. "אמא גם אני רוצה פרי כמו שראיתי אצל...", ביקש מיכאל, באחד הימים, בהיותו כבן 3-4.

אותו ילד, מגן הילדים, אכל שזיף, פרי מאוד יקר באותם הימים, ולא יכולתי לקנות למיכאל. כילד קטן לא יכול היה להבין את המילה "אין", וכי כיצד אסביר לו את המושג "מחסור"? מכיוון שלא קיבל את בקשתו, מאן ללכת לגן למחרת היום. "תלך לגן, הגננת תיתן לך את הפרי שאתה רוצה כל כך לאכול". כך שכנעתי אותו ללכת, אבל לא הייתי בטוחה שאומנם כך יקרה.

לשמחתו, אכן הגננת נתנה לו והילד היה מאושר. כשהחל את לימודיו בבית הספר היסודי, כבר נולדו לנו שני ילדים נוספים. המשכתי לטפל בהם וגם לגדל את מיכאל. כל ילדינו קיבלו את הטיפול הטוב ביותר. מיכאל תמיד היה תלמיד חרוץ והישגיו היו טובים.

עזיז: מכיוון שנאמר שהוא ילד מחונן, החלטנו שעליו להמשיך ללמוד בתיכון (בחצור עדיין לא היה בי"ס תיכון). הוא הגיע לבית הספר החקלאי "מקווה ישראל". במקום יש פנימייה, לא היה צורך לדאוג למקום לינה.

מיכאל ודני

בקשיים מרובים הייתי נוסע לבית הספר לבקר את הנער וגם הגעתי לאספות הורים. גם כיום הנסיעה מחצור למרכז אינה קלה. שיערו מה היה באותו עידן - להגיע לחיפה לתחנה המרכזית, משם לתל אביב, ולאחר מכן באוטובוס נוסף לבית הספר. באותם ימים האוטובוסים לא היו מפוארים עם מיזוג ומושבים נוחים כבימינו. הכיסאות היו עשויים מעץ, האוטובוס נסע לאט יותר ונסיעה התארכה, לא היו כבישים מהירים ובהרבה מהם - מהמורות ומכשולים. פעמים רבות הצפיפות הייתה רבה וצפוי היה שאעמוד מחצור עד חיפה, ומשם באוטובוס לתל

אביב. שעות רבות עברתי בנסיעה הלך וחזור. בכל זאת הייתי מוכן לכל קושי שבעולם ולכל מאמץ, ובלבד שבני ימשיך וילמד. בתיה ואני הבנו שרק בעזרת לימודים והשכלה, הוא יוכל להתקדם. ומכיוון שהיה בעל יכולת, המשכנו לעודד אותו ללמוד ולא לוותר. תמיד דחפנו ועודדנו את ילדינו ללימודים. אנחנו, לא התמזל מזלנו ללמוד, לפחות שיעשו זאת ילדינו.

"הבן שלך תלמיד מחונן, חבל שילמד כאן, כדאי שילמד בבית הספר הריאלי בחיפה", נאמר לי במקווה ישראל.

מיד התחלנו בהעברתו של מיכאל לבית הספר בחיפה, שהיה ידוע כבית ספר ברמה גבוהה. יתרון נוסף, הוא היה קרוב יותר אלינו. שם היה עליו לשהות בפנימייה שהייתה בעלת אופי צבאי. מיכאל התקבל לבית הספר, לשמחתנו. גם לשם לא היה קל לי להגיע, וכדי להשתתף ביום הורים, לנתי

בבית מלון בחיפה.

כעבור זמן פתחתי בית קולנוע בחצור עם שותף. היה בו מזנון ואבי מכר מיני ממתקים וגם ארטיקים. משה, שכינינו אותו "משה ארטיק", היה הסוכן שהביא לנו סחורה. הוא התגורר בחיפה סמוך לבית הספר הריאלי, ובאחד הימים סיפר לי, "ראיתי את הבן שלך בוכה".

מיד נסעתי לחיפה, ומתחנת אגד לקחתי מונית לכרמל. היה עליי לברר מה קרה למיכאל. לא יכולתי לשאת את המחשבה שמשהו רע קרה לבני. "הבן שלך עשה מעשה שלא ייעשה, הוא וחבריו לחדר חיבלו ושברו את רצפת החדר" (צריף שרצפתו עשויה קורות עץ). אלה היו דבריו של מנהל הפנימייה בשיחה בינינו. מסתבר שארבעת הנערים, כולל מיכאל, שיחקו, ובלי כוונה פגעו ברצפת העץ. עונשם היה לעלות למגרש עם כל הציוד. נפגשתי גם עם מנהל בית הספר, מר שפירא, והתרשמתי ממנו מאוד, אדם משכמו ומעלה. "מיכאל הוא תלמיד מצוין, ואין לנו כל טענות נגדו, להיפך הוא נער טוב וממושמע".

"אבא, אני לא רוצה להמשיך ללמוד כאן. בפנימייה יש משמעת צבאית, זה לא מתאים לי".

כמובן שלא הכרחתי את מיכאל להמשיך שם, למרות שמאוד רציתי, הרי היה זה בית ספר ידוע ברמת הלימודים הגבוהה. תלמיד אחר מחצור ניסה להתקבל ונדחה.

מיכאל חזר הביתה והתחלנו בחיפוש אחר בית ספר מתאים, תוך כדי כך ביקרתי בבית הספר החקלאי כדורי הסמוך לכפר תבור, וגם התעניינתי בבית הספר התיכון בצפת. למרבה הפליאה, בצפת היו מוכנים לקבל אותו בתנאי שיתחיל ללמוד מכיתה ט', ומיכאל היה אמור כבר להיות בכיתה יא'. זה לא בא בחשבון! האם רמתו של הריאלי לא מספיקה להם?

לבסוף, המשיך את לימודיו בבית הספר התיכון על שם דנציגר בקריית שמונה. מיכאל סיים עם תעודת בגרות וציוניו היו גבוהים. לבית הספר נסע באוטובוס, היה עליו להגיע בבקרים לכביש הראשי, מרחק הליכה לא קטן מהבית וכך גם בחזרה. לעתים, בחורף, בימי גשם וסערה היה מגיע רטוב כולו. אבל ברור היה שעליו לסיים את לימודיו.

12

ממעברת ראש פינה לבית בחצור

עזיז: נאמר "משנה מקום משנה מזל", אבל באותה תקופה בארץ גם שינוי מקום לא שינה את תנאי החיים שהיו אז. לא רצינו להמשיך את חיינו במושב וניתנו לנו מספר אפשרויות מעבר למקומות אחרים. בין ההצעות, אותן שקלנו, הייתה אפשרות מעבר לבאר שבע.

"לא כדאי להגיע לשם, יש שם רק חולות", הביא מישהו לידיעתנו. מעברת ראש פינה מצאה חן בעיני אבא ואליה עברנו. למרות שהיינו מבוגרים והורים לילד, בכל זאת היה עלינו להישמע לרצונו של אבא ולא יכולנו להמרות את פיו. מגורים בנפרד מההורים במקומות שונים, לא באו בחשבון. חשבנו שאולי בשלב כלשהו נעבור למרכז הארץ. אבא התנגד ואמר שטוב כאן, אז נשארנו. לא חשבנו לעשות משהו בניגוד לרצונו. במעברה המשכנו את חיינו, שלא היו שונים בהרבה מהמושב. שוב, הגענו לצורת מגורים ידועה - פחון במעברה.

בתי: המשכתי לבשל בחוץ על הפרימוס וגם הייתה לי פתיליה. מיטות הסוכנות שקיבלנו, עליהן הונחו מזרנים, היו מלאות בפשפשים שעקצו ומצצו את דמנו. ולנו לא נותר אלא להתגרד, חסרי אונים מול המטרד. מעל למזרנים היו לנו שמיכות צמר גסות מאוד, לא נעימות למגע. בחורף עטפנו את עצמנו בהן,

פתיליה

כי הן היו מקור החימום היחיד. כידוע בצפון הטמפרטורות בחורף יורדות, אבל לא היה תנור חימום בפחון הקר, וקשה היה להתגונן מפני הרוחות שחדרו והגשמים שטפטפו פנימה.

גם פה הייתה צרכנייה ולשכת עבודה. כל המעוניין בעבודה, היה עליו להתייצב בתור ולקוות שהפעם יזכה בכמה ימי עבודה. באותם ימים היה ידוע המושג "עבודת דחק". הממשלה יזמה עבודות של סלילת כבישים, ייעור, בניית בנייני ציבור, ובאלה העסיקו את העולים, שרובם הגדול היו חסרי מקצוע מתאים לצורכי הארץ, וחלקם ללא כל השכלה. הייתה התגודדות ליד הלשכה הזאת. לעתים פרצרו ויכוחים וחיכוכים ונשמעו צעקות רמות, מפי אלה שלא היו מרוצים מהעובדה שלא קיבלו כל עבודה, ועליהם להמשיך בבטלה לא רצויה. אחרים רטנו שיש פרוטקציה ורק מי שיש לו קשרים זוכה. רצו שמועות שנותנים תפקידים למקורבים כגון: אחראי על המזרנים, עבודה בצרכנייה ועוד. פעם היתמר עשן במקום אחסון המזרנים. אמרו שהייתה זו הצתה מכוונת.

עזיז: שלחו אותי לכפר הנשיא, שם עבדתי זמן מה. באחד הימים שלחו אותנו לעבוד ב"מקורות". היינו ארבעה אנשים. "תלכו ותפגשו שם את מנהל העבודה אדם בשם טוביה. הוא בלונדיני", נתנו לנו סימן היכר כדי שנוזה אותנו. אבל אני לא ידעתי מה זה בלונדיני.

בפעם אחרת שלחו אותנו לעבודה בקיבוץ איילת השחר. "אחד, מנחם, יבוא לאסוף אתכם במשאית", הנחו אותנו. מנהל העבודה במקום לא ידע לדבר איתנו בשפתנו, ולכן ההנחיות שנתן לנו היו בדרך כלל סימנים בידיים וברגליים. הוא הושיט לנו כלי עבודה, מכוש, טוריה ואנחנו התחלנו לחפור... היה עלינו להניח קווי מים. פקיד מבני עדתנו, מלשכת העבודה, הגיע למקום עבודתנו בקיבוץ. "מי אמר לכם לבוא לכאן? תלכו, אתם לא תעבדו פה!" הורה לנו. אחד מאיתנו לא יכול היה להתגבר על הכעס שאחז בו, הניף את ידו ואיים על אותו חצוף, שהרים את רגליו והסתלק מהמקום בבהלה.

פעם אחרת עבדנו בקיבוץ בהעלאת חבילות קש אל עגלת הטרקטור. גם כאן סדרן העבודה הנחה אותנו בשפת הסימנים, וכל אחד מאיתנו קיבל

כלי עבודה - קלשון. באזור עבודתנו היה מטע שזיפים, בשמחה ניגשנו לקטוף על מנת לטעום מהפרי. אחד מחברי הקיבוץ שנכח במקום, ניגש אלינו וגרש אותנו בצעקות.

בתיא: אמנם התנאים במעברה היו קשים, אבל כולם - כולל כל העדות שחיו שם - אנחנו, תוניסאים, מרוקאים וגם רומנים ופולנים, חיינו באותם תנאים.

היו לנו יחסי שכנות טובים. השכנות בנות העדות השונות התיידדו, סייעו זו לזו בשעת הצורך, החליפו חוויות ועצות וגם למדו אחת מהשנייה להכין מאכלים האופייניים לכל עדה.

אני למדתי להכין קוסקוס, והייתי מכינה כל כך טעים, אפילו יותר מהתוניסאיות.

אני ב-15.1.1962

"גברת לוי תבשיל הקובה שלך כל כך טעים. אני רואה שבישלת עם קישואים ועגבניות, ונדמה לי שיש בו גם סלק. איך יוצא הטעם החמוץ והטוב הזה?" שאלה אחת השכנות, תוך כדי טעימת התבשיל וסיום בליעת הפירורים האחרונים שנותרו בפיה. הנאה ניכרה בפניה לא רק היא, אלא גם אחרות, ואפילו אחרים ביקשו לטעום את אשר הכנתי, ונדרשתי למתכון. כך היה גם בנוגע לקובה מסוג חילו - צבעו צהוב והוא מבושל עם חומס.

שמענו את לשונם של האנשים השונים וקלטנו פה ושם מילים בודדות בשפתם. לאשכנזים קראנו וזו-וזה ("מה" ביידיש) וגם קלטנו כמה מילים ביידיש.

הרגשנו כולנו אחים לגורל והשכנות הייתה של ידידות ואחוה. נכון שהתנאים היו קשים, אבל היינו במולדת שלנו במדינה של יהודים. למרות הכול לא חשנו מרירות וטינה כלפי הקולטים וכלפי הממשלה. האמנו שיהיה טוב יותר, לא איבדנו תקווה, היינו בטוחים שמצבנו ישתפר.

סיפור מעברת ראש פינה

תחילתו של מחנה (מעברת ראש פינה), שהוקם צפונית לבית המכס של ראש פינה, ליד עצי האקליפטוסים שניטעו במלחמה כנגד הביצות, הייתה כמפקדת חיילי משטרת הגבולות של הממלכה הירדנית.

לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים, נכנסה למחנה מפקדת חיל הצנחנים השביעית (הכלניות). לאחר שחרור הגליל במלחמת העצמאות, נכנסו למחנה יחידות של הצבא הישראלי והמקום הפך למחנה מעבר ומיון צבאי. כשפינו כוחות צה"ל את המחנה בשנת 9-1948 שימש המחנה הצבאי כמחנה מעבר לעולים. המתיישבים הראשונים במחנה המעבר היו עולים מתימן. לאחר זמן מה, בעת שזרם העולים גבר, הפך מחנה המעבר למעברה.

בתי מעברת ראש פינה היו פחונים עם גג פח גלילי מקומר. חלקם צופו בטיח ואבן מבחוץ, חלקם שימשו למגורים וחלקם כמחסנים.

חברי הקיבוצים בנו כשלוש מאות צריפים חדשים ושיפצו ישנים, הם סללו מזרכות וחיברו את הצריפים למערכת החשמל, ובחנוכה בשנת 1950 דלקו פנסי הבתים והשבילים במעברה.

במעברה הוקמה צרכנייה וחדר חלוקת ביגוד והנעלה, חלקם יד שנייה. התלושים ששימשו לחלוקת המזון (ימי דב יוסף) רוכזו בידי הנהלת המעברה למניעת ספסור. המועצה גם שימשה צינור לרכישת ציוד חורף ושמירות בצורה מרוכזת ובמחיר מופחת עבור המעברה.

הבעיה העיקרית של תושבי המעברה, שבה התגוררו עולים מתשע מדינות שונות, הייתה תופעת האבטלה שנבעה ממחסור בעבודה לתושביה, שמנו כאלף מאתיים נפש. בבית המכס הישן שליד המושבה הוקמה לשכת עבודה, שכונתה כותל הדמעות. זו לא הצליחה לספק עבודה למרבית

התושבים במעברה, במיוחד בחודשי החורף שאז התמעטה העבודה היזומה וההתמרמרות גברה בקרב התושבים.

הוקמו שכונות בעיירה חצור למפוני מעברת ראש פינה. מיעוט הדירות החדשות בחצור אל מול מספרי העולים הגדולים שפנו מהמעברה לשכונת א' החדשה ולאחריה לשכונה ב', יצרו לחץ, ולכן, בתחילה, שוכנו רבים בצריפי פח (פחונים) משופרים יותר משהיו להם במעברה, בשלב השני עברו העולים לצריפי עץ, לאחר מכן עברו למבני רכבות מקוביות הבטון, שנבנו עבורם והם חיו בדירות קטנות. לקראת השנים 5-1954 החליטה הממשלה לבנות כשלושת אלפי מגורי קבע לעולים בחמישים וחמש המעברות שבהם חיו כחמשה עשר אלף משפחות, בין המעברות הראשונות שפנו הייתה מעברת ראש פינה.

מתוך: ויקיפדיה

חצור ב'

אכן, כעבור זמן עברנו לגור בחצור ב' (היום איזור התעשייה). לשם כבר הגיעה הקדמה, גרנו בצריפים, אבל תנאי החיים לא השתפרו בהרבה לעומת המקומות הקודמים. החום בקיץ והקור בחורף הקשו עלינו, ברזי מים היו משותפים לכל הדיירים. שירותים - בור שהוסיפו לוחות עץ סביבו, כפי שנעשה בכל המעברות, היו משותפים ובמרחק מהצריף שלנו. בצריף היו פינת מטבח קטנה וחדר לנו ולשני הילדים - מיכאל ושרה. תנאי החיים במעברות היו גרועים וירודים מאלו בכורדיסטן, אבל לעולם לא הבטנו אחורה בגעגועים ולא נזכרנו בטוב שהיה, היינו מרוצים שאנו חיים בישראל, קיווינו שהמצב ישתפר ותמיד אהבנו את מדינתנו. כך המשכנו את חיינו עוד כשלוש שנים, עד שנודע לנו שבונים למעלה בחצור א', והזמינו אותנו לבחור את המקום בו נרצה לבנות את ביתנו. הגענו עם אבא ובחרנו את המקום שאנחנו מתגוררים בו עד היום. כעבור שנה וחצי כבר יכולנו לגור במשהו שנראה כארמון לעומת צורות המגורים הקודמות. אמנם היה לנו בית קטן בן חדר וחצי, מקלחת

ושירותים בבית ומטבח קטן, אבל היה זה כבר מבנה אבן קטן בשטח של 28 מ"ר.

צר היה המקום. הבנות שרה, ודינה שכבר נולדה, ישנו באותה מיטת סוכנות, אחת ישנה בכיוון הפוך לשנייה, אבל הסתדרנו...

"קרח, קרח", קרא נהג המשאית העמוסה בבלוקי קרח שהגיע לשכונה. היה זה לפני שהגיעו המקררים החשמליים לשוק. הדלתות היו נפתחות ועקרות הבית, או הגברים עמדו בתור.

המוכר היה מפריד את בלוק הקרח, באמצעות דקר, לשליש או חצי לפי בקשת הלקוח. שבבי קרח היו נתזים, ובקיץ הילדים שנלוו להוריהם, ליקקו בהנאה את השבבים, כמו קרטיב בימינו. הקרח היה מועבר לכפות ידיה של הקונה עליהן היה פרוש שק, שהרי לא ניתן היה להחזיק את הקרח בידיים חשופות, או שהיו מצמידים מלקחיים לבלוק וכך נושאים אותו הביתה ומניחים בארגז הקרח, או במקרר בחלקו העליון. משם היו מי הקרח המופשרים, מטפטפים לתחתית, לקערה, שמדי פעם, כאשר התמלאה, היו משליכים ממנה את המים בחצר. מאוחר יותר החלו להימכר מקררים מתוצרת חברת "אמקור". הם היו קטנים וגם מחירים היה יקר ולא שווה לכל נפש. אנחנו רכשנו אחד כזה במשך הזמן. חלוקת הקרח נפסקה, כאשר לכולם היו כבר מקררים חשמליים.

את המצרכים להכנת אוכל קנינו במכולת של מכלוף ולפעמים במכולת של גורזי. הייתי שולחת את הילדים לקנייה, ובעיקר את הילדות. המכולת של אותם ימים לא דמתה לסופרמרקט של ימינו. המבחר לא היה גדול, והחנווני היה מגיש לנו את המצרכים, הלא רבים שקנינו, לפי בקשתנו: לחם, גבינה לבנה, אשל, ביצים ועוד. לא היה צורך ברכב כדי להביא את המצרכים. הכנסנו הכול לסל פלסטיק ונשאנו אותו הביתה ברגל, כמובן. לעתים היה הסל כבד והידיות לחצו והכבידו על כפות הידיים.

13

עזיז - עבודה לאחר המעבר לחצור

מפעל הבונים

"לא כדאי לך לעזוב את 'מקורות', זה מקום עבודה טוב, עם תנאים טובים", אמרו לי יודעי דבר, כאשר החלטתי לשנות את מקום עבודתי. יעקב אחי ואני החלטנו לנסות את מזלנו במפעל "הבונים" בכפר הנשיא, לאחר שהגיעה שמועה שמחפשים שם שני פועלים. כך התחלתי את עבודתי רבת השנים במפעל. בהתחלה עבדתי כפועל ליד המכונות והתנורים במחלקת היציקה, במסירות, בנאמנות ובכבוד ראש. התקדמתי, ולאחר פרק זמן הייתי מיומן מאוד במלאכתי והתמניתי לאחראי מחלקת היציקה. המפעל ייצר ברזים וצינורות השקיה. למשל, אחת המשימות שלנו הייתה לייצר מחברי צינורות, שנקראו "קופלגים".

התוצרים היו תוצאה של יציקת ברונזה, פליז, נחושת ועוד. קיבלנו משימות יציקה שונות, שנעשו באמצעות תנורים שפעלו במעלות חום גבוהות מאוד. כדי להתיך נירוסטה, למשל, צריך היה לעשות זאת בחום גבוה ביותר כדי שיהפוך לנוזלי.

תארו לעצמכם באיזו טמפרטורה גבוהה פעל התנור. כיצד 17-18 עובדי המחלקה, ואני בתוכם, עבדנו ועמדנו בחום הרב הזה? שערנו, בימי קיץ חמים, כיצד שרדנו בתקופה, שהשמועה על מזגנים עדיין לא הגיעה לארץ.

למרות המאווררים, היה עלינו לנגב את מפלי הזיעה שניגרו מפנינו...

החום היה בלתי נסבל, ועלינו נאמר: "בזיעת אפיך תאכל לחם".
 באחת הפעמים, כאשר כבר היה בידי רישיון נהיגה ורכב משלי, לקחתי
 טרמפיסטית בדרכי מהמפעל לחצור.
 "אתה עובד במפעל הבונים?" התעניינה הנוסעת.
 "איך את יודעת?" התפלאתי.
 "מיד ידעתי לפי הריח".

הסתבר שגם בנה עבד שם, והיא זיהתה את הריח שנדף ממני, המיוחד
 לעובדים בהתכת מתכות, ואין זה ריח בושם בלשון המעטה. אך הייתי
 מרוצה שאני עובד ומפרנס.
 עשינו עבודות למפעלים, ארגונים וחברות ידועות בארץ, כמו קיבוץ
 עמיעד. לקוחות גדולים היו התעשייה הצבאית, רפא"ל ועוד.

אני בעבודתי במפעל

מעולם לא ביקשתי תוספת
 למשכורת. ידעתי שמעריכים את
 עבודתי והיחס אליי היה מצוין.
 זכיתי להרבה כבוד, שבחים
 ומחמאות מהממונים עליי. חשתי
 את ההערכה הרבה, הייתי שם בן
 בית. כאשר העלו את השכר ידעתי
 שאהיה הראשון לקבל את העלאה.
 עבדתי בזריזות ובחריצות והיה לי
 הספק מעבר למכסה הנדרשת,
 ועל כן קיבלתי פרמיות - תוספות
 כספיות ברוכות למשכורת. לקראת
 חגים ואירועים בחיינו האישיים,
 קיבלנו, ככל העובדים, שי ואפילו
 הוסיפו מתנה לבנות הזוג.

קרה פעם שנדרשתי להגיע למשרד, וציפורה, הפקידה הראשית הנחמדה,
 קיבלה אותי בחיוך ונתנה לי מתנה מהנהלת המפעל - שעון זהב וגם בתיה
 זכתה לתכשיט - שרשרת יפה. בפעם אחרת התחדשנו במכשיר רדיו
 מתוצרת "בן גל" הידועה, שקיבלנו מהמפעל. היה זה מכשיר גדול שאפשר

לעבור לתחנות רדיו קבועות, באמצעות לחיצה על קלידים. יכולנו לשמוע חדשות ומוסיקה להנאתנו. עד אז לא היה ברשותנו מכשיר כזה. לא פעם זכיתי ב"פרס העובד המצטיין". שיבחו אותי על היותי עובד מקצועי, בעל מוסר עבודה, אחראי וחרוץ. השכר חשוב מאוד, אך התנאים במקום העבודה והיחס חשובים לא פחות. היו תקופות שהמשכורת לא הייתה מספקת, אך אני לא עזבתי כדי לחפש עיסוק אחר. פרנסה טובה אינה רק שכר. התמדתי בעבודתי במפעל במשך שנים רבות.

התעוררתי השכם בבוקר כדרכי בכל הימים. אפלה עדיין שררה בחוץ, קרני השמש הראשונות טרם נראו, ואני כבר הייתי לבוש לקראת היציאה לעבודה. מורגל הייתי בהשכמה מוקדמת, ותמיד מיהרתי לצאת. בחמש וחצי עליי להיות במקום האיסוף שהיה מחוץ לחצור. בימי הקיץ השמש שלחה את קרניה בשעות המוקדמות, ובחוץ עדיין הורגשה קרירות בטרם יגיעו שעות החום הכבד. בימי חורף קרים, כשגשם זלעפות ניתן בחוץ, מלווה ברקים ורעמים והטמפרטורה נמוכה מאוד, גם אז - בכל מזג אוויר, התייצבתי בזמן לעבודה במפעל. ההשכמה המוקדמת נעשתה לי כבר הרגל כזה, שגם היום בהיותי בפנסיה אני מתעורר מוקדם.

דינה: זכורים לי הבקרים הללו, ההשכמות המוקדמות של אבא. קשה היה לי לראותו בכך, ואני - כילדה וכנערה - חשבתי לעצמי, "איזה עונש".

בתיה עמדה במטבת, טרחה להכין את הסנדוויצ'ים לארוחה שאוכל בהפסקה - כריך עם גבינה וכריך נוסף עם פרוסת נקניק, ועוד הוסיפה צנצנת שמנת (בזמנו, הגביעים היו כלי זכוכית). יצאתי מהבית, סגרתי חרש את דלת הכניסה, שלא תרעיש ותעיר את הילדים הישנים. הלכתי ברגל כברת דרך עד למקום האיסוף מחוץ לעיירה, שם העובדים ואני עלינו על עגלה רתומה לטרקטור, שהביא אותנו למפעל. במשך השנים אוטובוס, שהחליף את הטרקטור, אסף אותנו מחצור.

לאחר החלפת ברכות בוקר טוב החלה העבודה. השתדלתי תמיד להיות נחמד, לחייך, להסביר באורך רוח ובסבלנות לפועל זה או אחר, שהיו זקוקים להדרכה, וגם אם טעו ולא עשו את העבודה כראוי, תמיד הערתי בחביבות. הקפדתי על יחסי אנוש טובים ואווירה חיובית במחלקה. בתום יום עבודה שבתי הביתה. ארוחה חמה, אותה הכינה אשתי היקרה, כבר חיכתה לי על השולחן. בתיה הקפידה שמיד אשב לאכול, ולא אמתין יתר על המידה.

בתיה ועזיז בני 50, בערך

בחלוף הזמן המחלקה שלי התרחבה ומנתה כ-40 פועלים, ואז הגיע אליי נציג ועד העובדים: "תשאל, בבקשה, את הפועלים שלך, מי מהם מוכן לאכול ארוחת צהריים במפעל".

נעניתי לבקשתו וערכתי משאל. עברתי פועל פועל, ולבסוף הסתבר שהרוב מוכנים לאכול את הארוחה החמה במקום העבודה. היו מעטים שהתנגדו: "אני אוכל רק אצל אשתי", השיב אחד מהם.

סוף סוף נבנה חדר אוכל והובא קייטרינג מקריית שמונה. האוכל היה

טעים וגם ישבנו ואכלנו בצורה מכובדת על כיסאות, ליד שולחן, ולא בישיבה על הרצפה כפי שהיה עד כה.

"בוא נהיה שותפים, נקים מפעל משלנו ונהיה עצמאיים", הציע לי אחי יעקב. התלבטתי אם ראוי לעזוב את מקום עבודתי הבטוח, למען פרנסה טובה יותר, עם סיכוי אך גם אפשרות לכישלון. בסופו של דבר הסכמתי לשכנועיו של אחי. לאחר שהודעתי במפעל על התפטרותי, ניסו לשכנע אותי שאשאר, הבהירו לי עד כמה אני נחוץ להם. לא בקלות מוותרים על עובד מצטיין.

ברגע שגמלה החלטה בליבי לעזוב, איש לא יכול היה להשפיע עליי לשנות את החלטתי.

בראשית, בית היציקה שהקמנו, "יוצקי הגליל" בחצור, פעל היטב. שכרנו פועלים והצלחנו לקבל עבודות ממפעלים, למשל, ממפעל צינקל. אבל במשך הזמן הסתבר שהניהול לא נכון, ולעתים הפועלים כשלו בעבודתם. האדמיניסטרטור שלנו, שטיפל בניירת, הודיע שהוא פורש, ולאחר מספר שנים החלטתי גם אני לפרוש, ולסיים את הפרשה הלא מוצלחת הזאת. באחד הימים חזרתי הביתה, ולהפתעתי הרבה חיכו לי נציגי המפעל מכפר הנשיא.

"מה אתם עושים פה?" שאלתי, מתפלא למראה עיניי. "שמענו שאתה עוזב את המפעל שלך, ואנחנו מוכנים לקבל אותך מיד בחזרה".

"השמועה ששמעתם נכונה, ואני מוכן לחזור".
שבתי לאותו מקום שעזבתי, ואפילו לאותו תפקיד, כאילו רק חיכו לרגע שאחזור. למזלי לא היה עליי לכתת את רגליי בחיפושים אחר עבודה אחרת.

בשנת 2001 פרשתי לגמלאות. עשיתי חפיפה עם המחליף שלי, אך כעבור זמן קצר התקשרו אליי וביקשו שאחזור. "לא מסתדרים בלעדיך, תעבוד אפילו חלקית, אבל תהיה כאן".

נעניתי לבקשה והמשכתי לעבוד עוד כשש שנים, רק כמחצית השעות. בתיה חלתה ואושפזה בבית החולים בצפת. "מצטער לא אוכל להמשיך

לעבוד. אני חייב להיות עם אשתי. אני מבקש לסיים את עבודתי". כך סיימתי סופית את העבודה במפעל "הבוניס", אבל הקשר שלי עם אנשי המפעל לא נותק. במשך הזמן המחלקה שלי נסגרה.

תוך כדי עבודתי במפעל הגיעה שמועה שיש כוונה להקים בית קולנוע בעיר.

עד אז הלכתי לעתים לבית קולנוע בראש פינה, ולקחתי איתי את מיכאל. שנינו אהבנו לצפות בסרטים.

שני הבעלים, תושבי ראש פינה, הקימו את בית הקולנוע. עלה בדעתנו - של יעקב ושלי - לקבל את הזיכיון על המזנון. הלכנו לפגוש את הבעלים בראש פינה, לשם עשינו את דרכנו ברגל.

"מי אתם?" שאלו אותנו.

ענינו להם ומסרנו את שמותינו.

"מה אתם רוצים?"

סיפרנו להם את רצוננו, והם הסכימו לתת לנו זיכיון לחמש שנים.

ביקשנו וקיבלנו הלוואה מהבנק, שאותה החזרנו בתשלומים.

יצרנו קשר עם סוכני ממתקים ומזון. הגיעו משלוחי חטיפים, שוקולד, עוגיות, גלידה, ארטיקים, פופקורן ועוד. הרווחים במזנון היו נאים. כמעט כל המבוגרים, וגם ילדים ונוער, שהגיעו לצפות בסרטים, נהגו לקנות דבר מה כדי להמתיק ולהגביר את ההנאה מהצפייה בסרט ומהבילוי. בכל הקרנת סרט, סבבו את המזנון מבוגרים, שהגיעו עם ילדים קטנים - הורים או סבים וסבתות, שלא סרבו לילד או לנכד וקנו ממתק, ארטיק או גלידה, גביע פופקורן או דבר מאכל אחר. המבוגרים גם הם קנו לעצמם, כמובן. זה היה מקום הבילוי, אפשר לומר, היחיד בחצור של אותם הימים. אחד השותפים רצה למכור את חלקו בקולנוע, ולכן חשבנו והחלטנו שכדאי לנו לרכוש ממנו את חלקו. כך הפכנו לבעלים של מחצית בית הקולנוע. מעולם לא עשיתי חשבון עם אחי. היינו שותפים וחברים וכך רציתי שיימשך.

לפעמים, הילדים שלנו סייעו בכל עבודה שנדרשה בבית הקולנוע - הם מלאו את תפקידי הסדרנים, מכרו כרטיסים, וסייעו במכירה במזנון.

אפילו סייעו בעבודות אחזקה ותיקונים. גם אבא תרם את חלקו ועבד במכירה במזנון. לאחר יום עבודה מפרך במפעל, הייתי מזדרז להגיע לקולנוע, וכך ללא מנוחה ממשיך עד לשעות המאוחרות של הלילה. זה היה בשנות השבעים. אך בשנות השמונים הטלויזיה כבר שידרה בצבע, מכשירי וידאו היו בבתים רבים. הטכנולוגיה התפתחה, אנשים קנו מכוניות והחלו לצאת למקומות בילוי אחרים, מחוץ לעיר. צופי הסרטים פחתו והרווחנו פחות ופחות, עד שקיבלנו החלטה לסגור את המקום. "איך אתם מוכרים מקום כזה?" התפלאו אנשי המקום. והוסיפו: "תעשו עסק אחר אם בית הקולנוע איננו רווחי". קבלן מקריית שמונה קנה את המקום, הרס את המבנה ובמקומו נבנו ונפתחו חנויות.

אני בן 70, בערך

מאז 2007 אני סופית בגמלאות. יש לי זמן פנוי לנכדים ולנינים, לעבוד לתחזק את הבית ואת הגינה. בניתי לי מחסן בחצר ובו אני מאחסן את כלי עבודה - את, קלשון, מגרפה ועוד. אני מקפיד על סדר מופתי במחסן. בתיה ואני מטפחים ביחד את הגינה.

אני באירוע

משנת 1977 יש בידי רישיון נהיגה לרכב. לא האמנתי שאי פעם אנהג ולכן גם לא היו לי שאיפות בעניין. הדברים התגלגלו במקרה. בנו של ספק העוגות למזנון שלנו, תושב צפת, התעניין לדעת אם יש בידי רישיון נהיגה, והביא לידיעתי שהוא מורה לנהיגה. "בוא אלמד אותך", הציע לי ואני לא דחיתי את ההצעה. הרהרתי ביני לבין עצמי, ולא מצאתי סיבה סבירה שלא אלמד. אין לי מה להפסיד, אם אלמד ואצליח, יהיה רישיון בידי וארכוש רכב. ואם אכשל... לא ארגיש כל אכזבה. ניגשתי למבחן התיאוריה ושמחתי לשמוע שעברתי. "עברת ואתה זכאי לרישיון", הודיעו לי לאחר המבחן המעשי. רכשתי מכונית מדגם פורד אסקורט וכעבור זמן החלפתי לדגם אחר - הונדה.

"מייאו"

מצאתי ואמצתי חתולה קטנה ואהבתי אותה ממבט ראשון. היא הייתה מיוחדת, כאילו שכנה בה נשמה אנושית. לחתולה שלי קראתי "מייאו", וכשהייתה בת שישה חודשים הרתה ולא הצליחה ללדת. לא יכולתי לשאת בכאבה, ולקחתי אותה לטיפול אצל הווטרינרית. למרות הסכום הנכבד שהיה עליי לשלם עבור הטיפול, וכזכור לא היינו בעלי אמצעים, הייתי מוכן למחיר, כי היא הייתה קרובה לליבי. בחורף ישבה למרגלותיי על השטיח, התחממה בשקט ולא הטרידה איש. בבוקר, כשרק התעוררתי משנתי, כבר ניצבה לרגליי ומבטה דיבר אליי.

שוחחנו ללא מילים. זו הייתה חתולה שניחנה באינטליגנציה רגשית. לאחר שקיבלה זריקה, הצליחה להמליט, ונותרה עוד כמה ימים אצל הווטרינרית לצורך החלמה. לאחר שהחזרתי אותה הביתה, התקשתה לאכול והכנו לה אוכל מיוחד. היא התאוששה לאחר זמן, וחזרה למזון הרגיל שהייתי מאכיל אותה - שאריות בשר שהבאתי לה מבית הכנסת, ודברי מזון אחרים. היא הייתה מלווה אותי למקומות אליהם הייתי הולך, גם מחוץ לבית, למשל, לבית הכנסת, הולכת בעקבותיי, וכאילו הבינה שאין מקום לחתולים שם, הייתה ממתינה לי בחוץ ליד הקיר. כשהייתי יוצא, מיד הייתה מצטרפת ומלווה אותי הביתה.

החתולה ואני

יחסינו היו חמים. אהבתי ללטף אותה והיא התקרבלה בחיקי כמו... חתולה.

ובאחד הימים נעלמה, לא הייתה בסביבה. לא שמענו את יללותיה. היכן היא מסתתרת? הרחקתי ממני כל מחשבה שאולי אירע לה דבר מה רע, ועם זאת חששוטיי לא נתנו לי מנוח. פתחתי בחיפושים נרחבים אחריה. גם אם החליטה להסתובב בחצר או ברחוב, לא ממנהגה היה שלא להיות בסביבתי זמן רב כל כך.

"אתה מחפש את החתולה? היא נדרסה. מצטערת, לא ידעתי שהיא שלך", אמרה לי אחת השכנות כעבור מספר ימים. סתם כך זרקה באוזניי ללא כל הכנה מוקדמת. ואני, חרב עולמי, נפשי כה נקשרה לחתולה שלי, דמעות עלו בעיניי. היא מילאה את עולמי במשך כשלוש שנים.

כל חתולה שניסינו אחר כך לאמץ, לא הייתה כ"מייאו" שלי. אף אחת לא הצליחה למשוך את ליבי כמוה. הן הגיעו ונעלמו לאחר זמן. כזכור, בעיר הולדתי היו בסביבת התושבים בעלי חיים שונים והיינו רגילים אליהם. גם כלב הסתובב אצלנו בחצר. אהבה לבעלי חיים עברה

"מורשת ישראל"

עצמאות תשע"ג 2013

תעודת חוקרה זו מוענקת ל:

לוי עוז

בנם של אסתר ואליהו ז"ל, נולד בעירק בשנת 1925.
 עזר לארץ בשנת 1951 ובשנת 1952 חגיגו למעברה בראש פינה.

נשוי לבני משנת 1944.
 אב ל שישה ילדים, סב ל 19 נכדים וסבא רבא לשישה נעים.
 בעירק עבר בסריגת שטחים.
 בארץ עבר בחברת מקורות ובשנת 1953 החל את עבודתו כמפעל חבנים
 שבכפר הנשיא עד שנת 2001.
 עזר היה ממקימי מפעל "ייעקב הגלילי" והיה מראשוני בעלי קולטע "גיל",
 הקולטע ויראטון בישוב.
 כיום מסייע לבנו דני, במשרד רוח בבית אכזיב בראש פינה.
 מיכאל בנו חבסור עוזר במשרד האוצר, כחשב משרד ממשלתי.
 שירח בתו, נגנת ומוזיקה כרמליאל. נשואת בנו, אגרונום באבני איתן ופרויקטור.
 דינה וחנה בנותיו מנדות.

אחד הנכדים, תומר סרן במילואים וכה למלגת לימודים נעשיא חמדיע דאז
 עזר ויענק ז"ל, כחייל מנצחין ביום העצמאות כיום מוטוט כרופא.

בכבוד רב,
 שמעון סייסה
 ראש המועצה

מועצה מקומית
 תמזר הגלילית

חזקת משואה בתמזר הגלילית בערב יום העצמאות תשע"ג 65 שנים למדינת ישראל

גם לילדים.

מנשה הביא כלב גדול ששיערו נשר, ובתיה התלוננה על לכלוך והצורך כל הזמן לנקות אחריו. היה עלינו למסור אותו.
דני רצה סוס לפני לכתו לצבא. לצערנו, לא יכולנו להיענות לו. אי אפשר היה לגדל סוס בחצר.

בתיה: מכל הילדים מיכאל התבלט באופן מיוחד באהבה לבעלי חיים.

14

אשת חיל

התעוררתי הבוקר מוקדם כבכל הבקרים, להכין לעזיז את השתייה החמה של הבוקר וגם את הארוחה, אותה יאכל במפעל (בשנים מאוחרות יותר לא היה בזה צורך. כפי שעזיז סיפר, העובדים קיבלו ארוחה חמה במפעל).

היה זה חודש ינואר, יום חורף גלילי קר, תנור הנפט דלק וחימם די מהר את ביתנו הקטן. עזיז התעטף בסוודר, אותו לבש מעל לבגדיו, שחיממו אותו ככל האפשר, לקח את הצידה שהכנתי, ויצא כדרכו אל הרוח הקרה ששרקה בחוץ. היה עליו להגיע ברגל אל מקום האיסוף. לפחות התנחמתי בכך שיהיה לו חם במחלקת היציקה בה עבד. בחורף החום במקום היה נסבל יותר. אבל בימי הקיץ, כשהחום היכה בגוף בכל עוזו, הוא היה חוזר מותש ובליבי צער ורחמים למראהו.

אף פעם לא שמעתי מפיו תלונה. עזיז נראה שמח שנפלה עבודה בחלקו, ממנה יכול היה לפרנס אותנו. לפי דבריו הבנתי שהיחס אליו, המכבד והאוהב, והתוצרת היוצאת מתחת לידיו, גורמים לו סיפוק והנאה. לאחר שנפרדנו, התחלתי להכין לילדים כריכי גבינה לבנה או נקניק שיקחו לגן ולבית הספר, לארוחת עשר, ובנוסף - מפית מקופלת ונקייה ללא רבב

לכל ילד. את אלה שמתי בתיק האוכל.

ילדינו קיבלו שבחים מהגננות ומהמורים על הסדר והניקיון, הם היו ראשוניים בתחום, וגם ובעיקר - בלימודים. הם תמיד הגיעו לגן או לבית הספר בבגדים מסודרים ונקיים, ובנעליים מצוחצחות. על סדר וניקיון הקפדתי הקפדה יתירה.

בכל בוקר הערתי אותם כדי להתארגן ליום החדש. לא הסכמתי שיפסידו אפילו לא יום לימודים אחד. בית הספר היה אחד המקומות החשובים, אם לא החשוב ביותר בילדותם ובנעירותם. הקפדנו שילמדו ושלא יחסר להם ציוד כלשהו. בבית לא חסרו מחברות, כלי כתיבה וספרים, מוכנים לשימוש בעת הצורך. חזרנו והדגשנו באוזני הילדים את חשיבות הלימודים: "לרוע מזלנו, לא למדנו, אבל אנחנו מקפידים שאתם תלמדו, כדי שתהיה לכם השכלה ומקצוע מכובד".

ואכן, היה לנו במה להתגאות. ילדינו היו תלמידים טובים ואפילו מצטיינים. כולם המשיכו את לימודיהם לאחר התיכון. כולם בעלי תארים אקדמאים וגם ילדיהם - נכדינו, וכך יהיו גם הנינים.

סיפורו של יום

היום עליי להזדרז להכין את ארוחת הצהריים, בשעות אחר הצהריים אפגש עם המורה של שרה במסגרת יום הורים, בבית הספר היסודי "משכן" בו למדה.

בדרך כלל שמעתי דברי שבח על שרה ועל מיכאל מפי המורים וגם על הילדים הבאים אחריהם.

הילד הקטן, מנשה, התעורר ונראה שאינו מרגיש טוב. לאחר שמיכאל ושרה יצאו, לקחתי אותו לרופא, שבדק אותו והודיע לי שצריך לקחת את הילד באופן דחוף למרפאה בטבריה, לרופא ילדים. לחצור לא הגיעו אז רופאים מקצועיים. כידוע, עדיין לא היו טלפונים באותם ימים, ולא יכולתי להודיע לעזיז שייתכן ואיעדר כאשר יגיע. ומי ידאג לילדים הגדולים יותר? מי יגיש להם את הארוחה? שאלתי את עצמי בדאגה. לא הספקתי לבשל, וכלל לא בטוח שאספיק להכין כשאחזור.

לקחתי את התינוק בזרועותיי וצעדתי איתו ברגל לראש פינה, כשפניי

מועדות לתחנת האוטובוסים. אומנם המרחק לא היה גדול, אבל משקלו של התינוק הכביד ככל שהדרך התארכה. למזלי מזג האוויר היה נעים, לא חם מאוד ולא קר. השתדלתי להרחיב את צעדיי כדי להגיע במהירות, להספיק לעלות לאוטובוס שייצא בשעה הקרובה. הצלחתי להגיע בזמן וישבתי באוטובוס שפניו לטבריה. אילו איחרתי היה עליי להמתין שעה ארוכה בתחנה והתינוק הסובל בידיי. מנשה נצמד אליי ואני דיברתי אליו וליטפתי את מצחו ואת ראשו הקטן.

בתחנת האוטובוס בטבריה עליתי על אוטובוס נוסף, למרפאה. רופא הילדים בדק אותו וקבע שהילד התקרר. הוא רשם תרופות להורדת חום וגם תרופה להקלת הכאב בגרון, וטיפות לאוזניים בהן מצא דלקת. שוב חזרתי לתחנה המרכזית, משם לראש פינה ושוב ברגל הביתה, כשהילד כל הזמן

בזרועותיי. לאחר שקיבל את התרופות, מצבו הוטב. הספקתי להגיע זמן מה לפני בואם של מיכאל ושרה ולהגיש להם את ארוחת הצהריים, וגם להכין לעזיז את הארוחה שלו. אבל, ליום הורים בבית הספר כבר עזיז הלך. הייתי חייבת להישאר בבית עם מנשה התינוק. למזלי הוא חלה, לעתים נדירות, בדרך כלל היה תינוק בריא.

למחרת, כבר היה לי יום רגוע יותר. התינוק התאושש ונראה שליו ואפילו חייך מדי פעם. הכנתי את הארוחה, גם הספקתי לצאת ולקנות קרח. חצי בלוק ביקשתי, ולאחר שעמדתי בתור עם התינוק בידיים, הצלחתי להביא את הקרח ולהכניס למקרר.

בצהריים יצאתי לקניית מיכל נפט. קול הפעמון של המוכר, שהודיע על בואו, נשמע בין בתי השכונה. ללא הנוזל היקר הזה לא נוכל להדליק את תנור החימום ולא אוכל לבשל על גבי הפתילייה. כשהילדים גדלו, הטלתי עליהם את משימת קניית הנפט.

הקדשתי זמן לניקיון הבית ופניתי להכנת הארוחה. באותו יום בישלתי לארוחת הצהריים - כאשר תינוק בידי האחת - כופתאות קובה מתוקות (כְּלִיזְכָּה), "אורז בן גוריון" (פתיתים שחברת אום החלה לייצר, לפי בקשתו של בן גוריון, ראש הממשלה, לכן נקראו על שמו) וגם ספגטי - מאכל שהילדים אוהבים מאוד. הילדים הגיעו ומיד התיישבו לאכול.

בני המשפחה תמיד שיבחו את טעמם של התבשילים שלי שהיו אהובים עליהם. לפעמים טחנתי באבני הריחיים שהבאנו איתנו. בשלב מאוחר, למרבה הצער, הם נגנבו, ומנשה הביא לנו חדשות מכפר ערבי בסביבה. עמית, נכדנו היקר, התקין להם מנוע, וכעת אין צורך לעמול קשה כל כך.

לאחר שהילדים סיפרו לי על יומם בבית הספר, פניתי לכבס את הכביסה שהצטברה. על הפרימוס עמד דוד ובו מים שרתחו, לתוכו הכנסתי את

טוחנת באבן ריחיים

מייק ודינה עוזרים לי בעבודת אבן הריחיים

פיילה (גיגית כביסה)

הכבסים. לאחר מכן הוצאתי אותם והעברתי לגיגית (פיילה), שפשפתי את הכתמים על גבי גליל פח באמצעות גוש סבון כביסה גדול, בדיוק כאותו אחד שבאמצעותו כיבסנו בכפרנו בכורדיסטן. ידיי האדימו וגם גבי הכפוף החל לאותת לי שלא נוח לו. כעת היה עליי לשטוף את הסבון, לסחוט ולתלות.

את חיתולי הבד של התינוק כיבסתי בנפרד. כשהבנות גדלו הן התגייסו לעזרתי בעבודת הכביסה.

שרה ודינה ישבו לידי בכריעה על הרצפה. את שלב הכביסה הראשון אני עשיתי. לאחר מכן הכבסים עברו לשרה לניקיון נוסף וממנה אל דינה. כך בשרשרת היינו מכבסות שלושתנו. הבנות ואני התייגענו מאוד והיינו זקוקות לדקות אחדות של מנוחה.

בחלוף השנים כבר רכשנו מכונת כביסה, מאלה הראשונות שהגיעו לשוק, שעדיין לא הייתה בהן פעולת סחיטה, והיה עלינו לסחוט ידנית ולתלות. אך אין ספק שבשלב זה הייתה לנו הקלה בעבודה.

לא היו לנו בגדים רבים, לכן לא הצטברו אצלנו ערימות של כביסה. ביום הכביסה, כבכל יום אחר, תמיד בישלתי והכנתי אוכל טרי בארוחת הצהריים. עבדתי בבית בתנאים קשים, כי לא היו כל המכשירים החשמליים

הקיימים בימינו. כיום, יש לנו בבית את כל הדרוש לעבודת הבית, ואני עדיין עובדת הרבה וקשה למרות גילי המתקדם.

הפנת אורז
לפן

הפנת קופה

אחרי הצהריים, אמורה הייתה להגיע המורה החיילת, שלימדה אותי קרוא וכתוב בעברית. היה עליי להתכונן לשיעור. עיתון "שער למתחיל" היה מונח על השולחן וגם המחברת שלי, בה הצלחתי לכתוב בכתב ידי שורות לא מועטות. החיילת החיננית והחמודה

שאלה במאור פנים לשלומי, ואני מיד הצעתי לה לטעום מהתבשילים שהכנתי. מאכל הקובה היה אהוב עליה.

שבע למחצית שבועון חדשות בעברית קלה

"התקדמת יפה מאוד, את כבר קוראת וגם כותבת היטב. כל הכבוד", החמיאה לי המורה שלי, לאחר שעברה על שיעורי הבית שהכנתי. הודות לכמה חיילות נחמדות כאלה קלטתי את הקריאה והכתיבה וגם אוצר המילים שלי בעברית גדל. אמנם היה זה תהליך של כמה שנים, אבל בניגוד לאחרות בעיירה, שנשרו וויתרו, אני הייתי נחושה להשתלט היטב על הקריאה והכתיבה, ובעזרת כוח הרצון עשיתי זאת. עוד אות ועוד מילה, לאט לאט ואני יכולתי לקרוא משפט ועוד משפט. וכאילו נפקחו לי העיניים, הבנתי מה עומד מאחורי האותיות והמילים וביניהן, הבנתי את הנקרא. חשתי גאווה וסיפוק.

אני קוראת עיתון וגם כותבת כל כמה שאני צריכה.

החיילות ואני התיידדנו מאוד והפכנו לחברות טובות, הן היו מספרות לי בין שיעור למשנהו על משפחותיהן, שהיו רחוקות מעירנו בה שירתנו.

לאחר ארוחת הערב, התכונן עזיז ללכת לשיעורי ערב בהם למד גם הוא קרוא וכתוב בעברית. אני עודדתי אותו ללמוד, למרות שבערב כזה היה עליי לרוחץ את הילדים, ולהשכיב אותם לישון

שוודר שסרגתי

ללא עזרתו.

לאחר שהילדים נרדמו ושקט השתרר בביתנו הקטן, ישבתי אל מכונת התפירה וכמה משימות לפניי: קיצור מכפלת שמלתה של אחת הבנות הגדולות, כדי שתתאים לחנה, הכנסת גומי בחצאיתה של דינה, תיקון מכנסיים של מנשה כך שיתאימו לדני, ובזה סיימתי את התיקונים לערב זה.

עזיז עדיין לא חזר ועוד נותר לי זמן מה להמשיך בסריגת הסוודר העבה שסרגתי לו. תפירה וסריגה היו מלאכות שמאוד אהבתי. באותם ימים בהם המעילים היו יקרי ערך, קניתי צמר וסרגתי לכולם סוודרים עבים שחיממו לא פחות ממעילים.

שטיח שעזיז ארג

העייפות שלי גברה. לאחר יום מלא פעילויות, משימות ועבודה קשה. לאחר שעזיז שב, הלכנו לישון.

במשך אותו השבוע הספקנו דבר נוסף, נסענו באחד הימים לצפת כדי להצטלם. באותם ימים כמעט ולא היו מצלמות ביתיות, והיה צורך להגיע לסטודיו של הצלם. הוא הושיב אותנו ואת שלושת ילדינו, ולאחר שנראינו

אנחנו עם ילדינו: מיכאל, מנשה ושרה

מסודרים היטב לצילום - חמורי סבר, רציניים, כיאה למעמד הצילום, הצלם צילם וכך נותרה בידינו תמונה משפחתית, ניתן לראות בה אותנו ואת הילדים, כתייעוד לעתיד.

מחלה ואשפוז

אושפזתי בבית החולים בצפת במחלקת ריאות. זמן ממושך הרגשתי שאיני מתפקדת כראוי, גופי נחלש ואיני מצליחה לעמוד על רגליי ולעשות את עבודתי כהרגלי. אני, שתמיד עבדתי בחריצות, ללא ליאות, מעולם לא התפנקתי ולא השתמטתי משום מטלה, בקושי רב עשיתי את העבודות השונות.

התברר שיש לי בעיה רפואית בריאותיי. הטיפול בבית החולים בצפת היה קשה, הרופא לא חס עליי, טיפל בי ללא הרדמה, וכשזעקתי מכאב סבר שאני מעמידה פנים, שאני עושה הצגה, שאינני מסוגלת להתגבר. תמיד התגברתי על כאבים, אני לא מפונקת, מעולם לא שכבתי במיטה, וגם כשהרגשתי רע המשכתי כרגיל בתקווה שאתגבר במהרה. הפעם מצבי היה בכי רע והנה הרופא לא מאמין לי... איך ייתכן, חשבתי, וחשתי בעלבון צורב.

גם הניתוח שעברתי - לא צלח, לא טופלתי כראוי. באחד הלילות כמעט הלכתי לעולמי. גמרו אומר לשלוח אותי לבית חולים רמב"ם. נלקחתי באמבולנס ומצבי קשה. למזלי, מיכאל היה לצדי, ליווה אותי, וביחד הגענו לבית החולים בחיפה.

שם הוציאו חלק מריאתי בניתוח קשה ביותר.

לאחר הניתוח הגיעו דינה וחנה, ולא משו ממיטתי במשך שני לילות. הסבל היה רב, אבל לי יש כוח סבל. אחד הדברים שסייעו לי להתגבר

ולהחלים, היה היחס האנושי, החומל והטיפול המסור והמקצועי בבית החולים. החלמתי גם בזכותם של בני משפחתי היקרים והאהובים שעמדו לימיני, תמכו ועודדו כל העת.

מספר רופאים טיפלו בי והביאו להחלמתי. לאחר שהתאוששתי לגמרי, חשבנו איך נוכל לגמול לרופאים שהצילו את חיי. ארגנו להם טיול כאות תודה. טיילנו בגליל במפעל לאריזת פטריות, גם במטעים באזור ובמקומות נוספים. נראה היה שהרופאים נהנו בחברתנו ומהמקומות בהם ביקרנו.

15

בית, חצר וגינה

כאמור, הבית בחצור א' נבנה על שטח שכלל גם חצר. הבית היה קטן ובו חדר ועוד אחד קטנטן, גם מטבח זעיר, מקלחת ושירותים. היה זה שיפור רב לעומת מצבנו הקודם. גרנו במבנה אבן, לא עוד אוהל או צריף. ברז, בו מים זורמים בבית, היה בבחינת מהפכה ועלייה משמעותית באיכות החיים. קודם לכן, בחצור ב' לא היו מים זורמים, אלא כמה ברזים בחוץ עבור כל תושבי השכונה. במעברה הייתה חלוקת מים ממכלים גדולים שהובאו למקום.

אני אהבתי יותר את המים הטעימים שמכרו הערבים מחביות חמר. גם כשכבר היה ברשותנו מקרר ויכולנו לשתות מים קרים מהברז, טעמם היה ערב פחות מהמים אותם קנינו מהערבים.

פרי גני

במשך הזמן הזדמן לנו להרחיב ולהוסיף חדר נוסף, במסגרת תוכנית "שיקום השכונות" הממשלתית. הכלל היה שלמשפחות שיש בהן שישה ילדים ומעלה, מגיעה עזרה להרחבת הבית. ניתנה לנו הלוואה בתנאים

נוחים מידי הממשלה. "נותנים אז תיקחו", נאמר לנו. לאחר שנוסף חדר, כבר יכולנו להקצות חדרים נפרדים לבנים ולבנות, ולא היה עליהם להצטופף כולם בחדר אחד - שלוש הבנות בחדר אחד ושלושת הבנים בחדר אחר. כולם נשמו לרווחה ואיכות החיים השתפרה יותר. בשלב מאוחר יותר נוסף עוד חדר שהפך לחדר מגורים ולמטבח רחב ידיים, והיו לנו שתי מרפסות וגינה, אותה אנחנו מטפחים עד עצם היום הזה.

גינה לי חביבה

"כדאי לכם לנטוע עצי פרי", הציעו לנו המדריכים החקלאיים שהגיעו מטעם הממשלה להדריך אותנו בפיתוח משק עזר - כך נקראו הגידולים החקלאיים שנטעו וצמחו בחצרות. למדנו להכין ערוגות, להשקות את האדמה, לזרוע ולשתול ירקות וכמובן גם עצי פרי. תפוחים עסיסיים צמחו על אחד העצים, שזיפים טעימים באחר, תאנים בעץ התאנה ועוד. "יש לכם שאלות? איך מתקדם הטיפול בעצים?" התעניין המדריך החקלאי, שהגיע לעתים קרובות.

גינת הבית

יבול האן

למדנו להיות גם חקלאים, אם כי רקע כלשהו בעבודת האדמה היה לנו עוד מארץ הולדתנו. כזכור חיינו באזורים כפריים. עצים שונים צמחו אצלנו בחצר, גבוהי צמרת וגם נמוכים יותר. בהנאה רבה קטפנו והכנסנו את פירותיהם לפינו, ועוד נותרו לנו לחלוקה ואפילו למכירה לשכנים ולתושבי השכונה. אבל נודה בכנות שלעתים לא תמיד השקינו בזמן, לא טיפלנו בעקביות ולכן, לצערנו, היו עצים שהתייבשו.

כיום, אנחנו משתדלים שלא להזניח וגאים בגינה שלנו. בערוגות צומח סלק ועליו ירוקים ורחבים, באחרות בצל, שגבעוליו הדקים מתנוססים מתוך האדמה, גם גפן משתרגת לאורך הגדר. צמחי תבלין ריחניים

צומחים בחלק אחר, וגם מסביב, ובין העצים: נענע, זעתר, לואיזה ועוד. יש לנו גם מלפפון ערבי (תרוזי), במיה מיוחדת - שאת זרעיה אנו שומרים וזורעים מדי שנה, וכמובן עצים - עץ לימון הנותן תנובה רבה, עץ תפוזים שבעונת האביב מפיץ ריח ניחוח, תאנה ועוד. בהנאה אנחנו עובדים ונהנים מהתוצרת הטובה. יש לנו גם אגרונום צמוד המייעץ לנו... הלא הוא בננו מנשה.

לא היה לנו כלום

מילים: קובי אוז

לחן: לא ידוע

פתאום כולנו
פליטים ברגע,
מביטים אחורה
והעולם נופל.
ויום רודף עוד יום,
לא רואים את האור
וכולם צועקים ביחד
לתקווה שתחזור.
לא היה לנו כלום
מלבד אהבה בינינו,
לא היה לנו כלום
ובכל זאת הסתדרנו.

לא היה לנו כלום

מלבד אהבה בינינו...

(...)

שיר השיירה

מילים: עלי מוהר

לחן: עממי יווני

בלשונות רבות מספור דיברנו
וזה את זה כמעט בכלל שלא הכרנו.
ומקומות רבים מאוד עזבנו
ורק מקום אחד רצינו ואהבנו.
ומקומות רבים מאוד עזבנו
ואל הארץ, אל הארץ באנו.
ונמשכת שיירה
מן המאה שעברה,
רחוקים כבר היוצאים
איכרים וחלוצים,
שעמלו עבדו בפרך
בלי לראות את סוף הדרך.
ועכשיו עוברים אנחנו
לא שקטנו ולא נחנו
לא ימשיכו בלעדינו
זוהי הרפתקת חיינו.

עוד הסתובבו בחצרנו בעלי חיים למיניהם: ברווזים, תרנגולות, יונים וגם כלב. שיטות עבודה כאלה ואחרות נשמרו בזיכרוננו מכורדיסטן ויישמנו אותן כאן. עזיז: אני תמיד חיבבתי בעלי חיים.

אנו רוצים לומר שלמרות הקשיים והחיים שהיו לעתים כמעט בלתי אפשריים, מעולם לא התחרטנו על כך שהגענו למדינת ישראל. נהפוך הוא, אנחנו שמחים ושבעי רצון שנתנה לנו הזדמנות לבנות את חיינו כאן, לגדל את ילדינו וגם לתרום ככל יכולתנו לחברה ולמדינה. אנחנו, ילדינו ונכדינו, ביום העצמאות ה-72 למדינה, חשים אהבה לארץ וגאים לחיות כאן.

ביתנו

